ISSN 0130-7037

НАУКА І СУСПІЛЬСТВО

Зустрічайте рік новий злагодою і добром. Нехай принесе він кожній родині, дітям і онукам нашим краще життя в Україні.

З Новим роком!

12'90

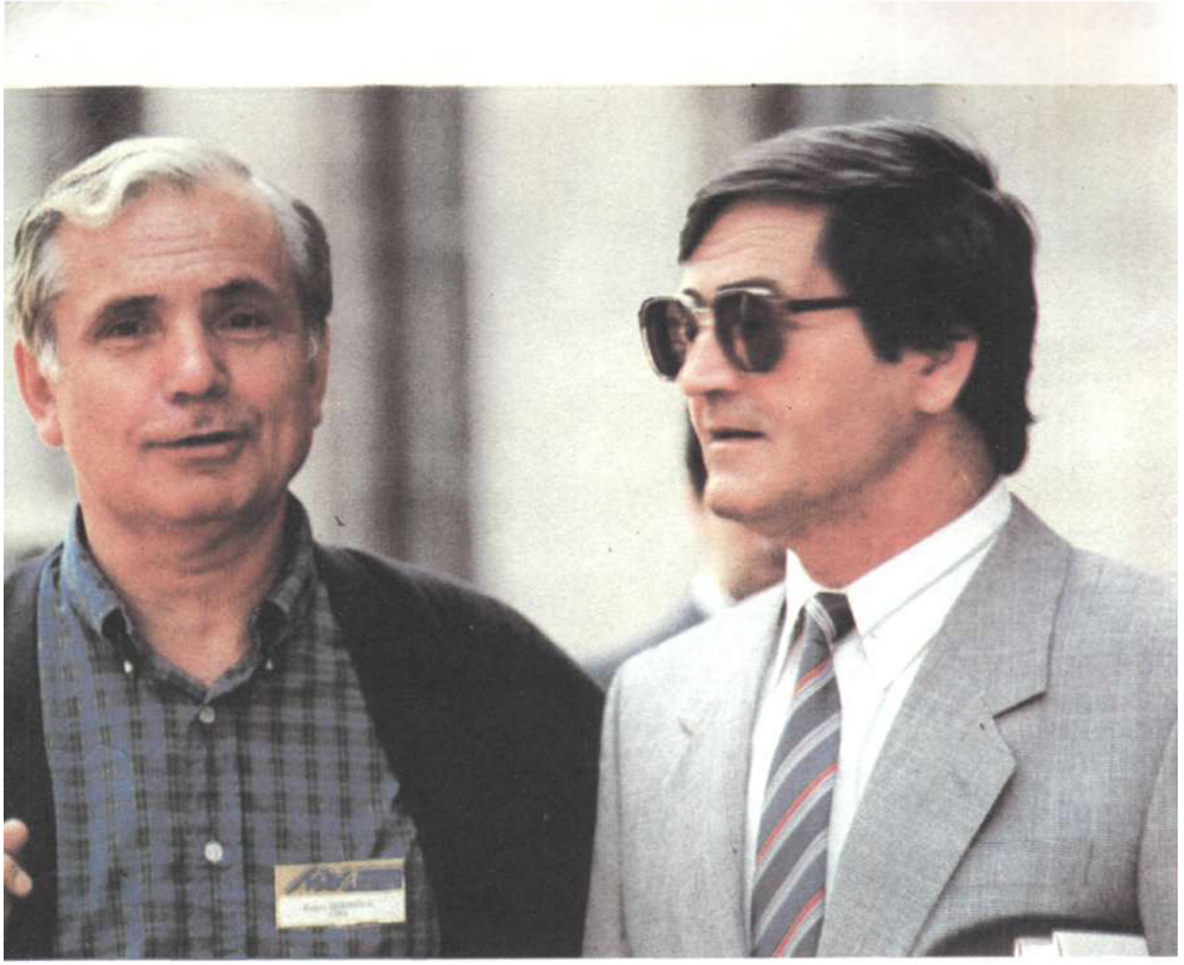

Іван ДЗЮБА:

— Україна і світ. Тема давня, як світ, і безліч разів обговорена. Але щоразу вона набирає нового значення, як тільки Україна вертається до життя і самовизначення. І в своїй приналежності до світу людства шукає опертя і стимулів...

Отже, який вигляд має сьогодні Україна на світовому тлі? Здатна за своїми об'єктивними ресурсними можливостями до високого розвитку, вона перебуває сьогодні на рівні середньорозвинутих країн і належить до СРСР, який у цілому деградує до рівня країн третього світу.

При всьому тяжінні до європейської цивілізації, ми муситимемо проходити деякі етапи того шляху, який пройшли, або ще проходять такі країни як Індія, Алжір, африканський континент. Якщо наш рух до незалежності в мирних — тобто в єдино можливих і прийнятних сьогодні — формах дасть сподіваний результат, то народ України, ставши господарем своєї долі, зможе невдовзі посісти гідне місце в сім'ї європейських народів. Гідне, але не якесь особливе. А чи можемо мріяти про більше?

Статтю президента Республіканської асоціації українознавців, відомого культуролога і політолога Івана Михайловича Дзюби «Україна і світ» читайте на стор. 8.

На фото: Іван Дзюба (праворуч) і професор Мічіганського університету (США) Роман Шпорлюк.

Щомісячний науково-популярний журнал товариства «Знання» Української РСР

ГРУДЕНЬ 1990

НАУКА І СУСПІЛЬСТВО

Заснований у серпні 1923 року.

Видавництво «Радянська Україна» Київ.

© журнал «Наука і суспільство». 1990

У номері:

4 **У лабораторіях учених**
МАШИНСЬКИЙ О. ЧИ КВІТУВАТИМУТЬ ЯБЛУНІ НА МАРСІ?

7 **Підсумки конкурсу-вікторини «Перемога»**

8 ДЗЮБА І. УКРАЇНА І СВІТ

19 **Мозаїка планети**

20 **Українська держава. Якою їй бути!**
МОКІН Б. ЯКЩО НАБЛИЖАТИСЯ ДО ІДЕАЛУ. Роздуми народного депутата республіки.

24 **На порозі третього тисячоліття**
СЕКІНЕ Т. ДВІ ЯПОНСЬКІ ПЕРЕБУДОВИ. Чи можна щось запозичити з їхнього досвіду?

28 **Соціоніка**

31 БІБЛІЯ. ГЛАВИ З «НОВОГО ЗАВІТУ»

35 ДОНЕЦЬ І. СОНЦЕНОСНИЙ НАРОД ІДЕ. Собор Духовної України.

38 ОСАДЧИЙ А. БИЙТЕ ДЗВОНИ! Освячення місця, де буде насипано Курган Скорботи.

40 **Мистецький словничок**

42 **Україна і українці**
НОВОРІЧНІ СВЯТА. Народні звичаї та обряди.

48 **Біля домашнього вогнища**

51 ВИННИЧЕНКО В. ВІДРОДЖЕННЯ НАЦІЇ

67 **Проекти. Загадки. Гіпотези**
АНАНД С. «АСТРОЛОГІЯ НЕ ЗАЙМАЄТЬСЯ ДРІБНИЦЯМИ». На запитання нашого кореспондента відповідає президент асоціації астрологів України.

70 **«Гіперболоїд».** 149-те засідання клубу для юнацтва.

74 КОЗАЧЕНКО А. ФАНТАСТИЧНІ ПРИГОДИ? НІ, ГЕНІАЛЬНІ ПЕРЕДБАЧЕННЯ! Невідома гіпотеза Марко Вовчок.

78 **Доброго вам здоров'я.** Масаж проти головного болю.

80 **Резонанс**
РОЗУМНИЙ М. ГЕТЬМАНША

84 **«Сміхофразотрон»**

86 ЗМІСТ ЖУРНАЛУ ЗА 1990 РІК

Активність, мудрість і терпіння

Народні депутати України звертаються до читачів «Науки і суспільства»

Народний депутат — це, насамперед, політик. І він має вміти не тільки аналізувати події, а й передбачати їх. Тому ми і звернулись до народних обранців з такими двома запитаннями:

1. Ваш прогноз на наступний рік: як розвиватиметься суспільно-політична та економічна ситуація в Україні?

2. Ваші побажання читачам журналу «Наука і суспільство» на наступний рік. Що їм робити в прогнозованій Вами ситуації?

ЯВОРІВСЬКИЙ Володимир Олександрович, письменник, народний депутат Союзу РСР, народний депутат УРСР від 229-го Світловодського виборчого округу Кіровоградської області. Голова постійної комісії Верховної Ради УРСР з питань чорнобильської катастрофи.

1. Ми можемо прогнозувати лише виходячи з тих реальних політичних ситуацій і сил, які є на Україні, і в тому числі, у парламенті. На превеликий жаль, є в нашому парламенті сили, які закликали вже ввести, скажімо, військовий стан у Києві.

Але я думаю, що все-таки єдино правильний і прийнятний, мабуть, для більшості шлях — це шлях дальшої демократизації. Шлях цей дуже важкий. Я розумію нетерпіння нашого народу, який пережив у цьому столітті стільки експериментів, стільки «новацій», що йому нетерпеливиться, щоб якісь результати були вже сьогодні. І це для демократії — певна загроза, бо цей шлях повільний: територію демократії потрібно відвойовувати буквально по сантиметру, по міліметру. То, я вважаю, наступний рік може найголовніший буде і найважчий для нас в економічному плані та, мабуть, і в політичному. Україна накреслить реальні обриси своєї державності, свого суверенітету, своєї державної політики.

Я думаю, що наступний рік нам просто повинен принести, принаймні в цьому плані, полегшення. Він ще повинен бути знаменний тим, що нарешті ми зможемо сказати: шляху назад немає. А поки що він є. І є сили, які готові нас повернути на 180 градусів і пустити в тому напрямку, в якому ми йшли попередні 70 років.

Рік буде економічно неймовірно важкий. Я вважаю, що ми зараз скочуємось донизу і повинні, мабуть, досягти дна. А потім уже почнеться підйом. Це якраз випаде на кінець цього року і, мабуть, початок наступного.

2. У цій конкретній ситуації я б дуже хотів, щоб не вичерпалось до краплі терпіння нашого народу. А цього терпіння вже майже немає. Хотів би просто звернутись до ваших читачів: ще трішки терпіння. А найголовніше — це розуміння: іншого шляху немає. Якщо ми відкотимось назад — ситуація може бути непередбачувана. Через це треба зберігати розважливість, розум і ще раз кажу: терпіння, терпіння. Ще трішечки потерпіти. Може навіть ми приречені на це вічне терпіння, зате легше буде нашим дітям.

У новому році бажаю читачам «Науки і суспільства» успіхів, злагоди і здоров'я.

КИСЛИЙ Павло Степанович, доктор технічних наук, професор, член-кореспондент АН УРСР. Народний депутат УРСР від 15-го Промислового виборчого округу, м. Київ. Заступник голови постійної комісії Верховної Ради з питань народної освіти і науки.

1. Дуже важко прогнозувати події на наступний рік. Але, я вважаю, що у нас в майбутньому році вся суспільно-політична ситуація в Україні буде визначатись трьома чинниками.

Перше — протистояння політичних партій. КПРС буде протистояти новим

партіям і рухам, які створюються на Україні. У нас виникне звичайна багатопартійна система, як є в усіх демократичних країнах. Друге — протистояння командно-адміністративної системи і нових структур, що народжуються. Тут складна ситуація. Ми повинні провести роздержавлення власності; якщо нам це вдасться зробити і зробити правильно, таким чином, щоб не пограбувати народ, то ми прийдемо до здорового суспільства. І що стосується третього чинника, який буде визначати наше життя в майбутньому році,— це протистояння центру і республік. Я думаю, у нас пройде відвоювання реального державного суверенітету. Ми приймемо цілу серію законів, але головне — у свідомості людей виникне переконання, що тільки на цьому шляху ми можемо мати успіх і збільшення добробуту нашого.

2. Я б побажав читачам шанованого мною журналу «Наука і суспільство» врівноваженості, розуміння ситуації. Бажаю, щоб кожен з вас у наступному році попрацював на незалежність України, адже лише в цьому — запорука нашого з вами добробуту.

Щастя вам і здоров'я у новому році, успіхів у всіх починаннях.

ЄМЕЦЬ Олександр Іванович, народний депутат УРСР від 21-го Центрального виборчого округу, м. Київ. Голова постійної комісії Верховної Ради УРСР з прав людини.

1. Який прогноз? Це, мабуть, по кількох напрямах. Перший прогноз, що стосується Радянського Союзу. Думаю, що в наступному році посиляться процеси розпаду Союзу, як наддержави, і почнуть домінувати процеси розвитку міжреспубліканських зв'язків, а також підписання якихось спільних програм між групами республік з окремих напрямів. Найбільш гостро стоять економічна та військова проблеми. І, думаю, зараз навіть не стільки економічна, а скільки проблема військова може стати дуже сильним фактором, який значною мірою визначатиме загальносоюзні процеси.

Що стосується ситуації в республіці. Соціально-економічна ситуація, мабуть, погіршуватиметься і дуже важко її буде стабілізувати. Це буде змушувати суспільство політизуватися й далі, хоча, думаю, політизація набуватиме нових форм. Мається на увазі, що популярність матиме не мітингова політизація, а набиратимуть авторитет ті політичні сили, які будуть пропонувати серйозні програми, конкретні шляхи виходу з економічної й соціально-політичної кризи.

2. Я хочу побажати людям активності у поєднанні з мудрістю. Ми повинні зрозуміти, що процеси економічні, політичні, соціальні — це дуже складні процеси і не можна тут чогось досягти раптово. Але разом з тим не можна чекати, що хтось вирішить їх поза спиною народу. Тільки народ вирішує свою долю. Це не просто красиві слова, а саме в тій ситуації, яку ми зараз маємо, необхідна достатня політична активність населення, яка б такою мірою впливала на владу представницьку, виконавчу, що змусила б її діяти активно, з одного боку, а з другого — ця активність повинна бути в таких рамках, щоб не призвела до дестабілізації ситуації взагалі в республіці і ще глибшої кризи.

ПИРІГ Любомир Антонович, доктор медичних наук, професор. Народний депутат УРСР від 203-го Рогатинського виборчого округу Івано-Франківської області. Очолює підкомісію збереження генофонду нації постійної комісії Верховної Ради УРСР з питань здоров'я людини.

1. Сподіваюсь, що все-таки ситуація стабілізуватиметься. Хочеться вірити, що здорового глузду і витримки вистачить як у меншості у Верховній Раді, так і у більшості. І вважаю, що заклики до розпуску парламенту не мають під собою відповідного об'єктивного підґрунтя, бо немає надій, що той, хто буде обраний в наступному році, значно відрізнятиметься від тих, які зараз є. Зрештою, вже маємо прецедент: у Києві вибори не відбулися, хоча кияни мали з кого обирати. І ще, думаю, що в наступному році життя буде, в усякому разі, не легше.

2. Оскільки журнал називається «Наука і суспільство», суспільству хочеться побажати більшого спокою. Хоча я висловився, що не буде краще, але все-таки хочеться побажати, щоб насправді добробут підвищувався. І щоб наука, нарешті, здобула у нас загальне визнання, щоб мала матеріальну підтримку, щоб науковці могли виходити на більш широкі міжнародні зв'язки і щоб українська наука посіла у світі таке місце, яке належить їй відповідно до тих потенціалів, матеріальних та інтелектуальних, які має Україна.

З Новим роком вас, шановні читачі «Науки і суспільства»!

Розмовляв з депутатами Сергій ФІСЮН.

Чи квітуватимуть яблуні на Марсі?

У пісні, як пам'ятаєте, про це не запитували, а стверджували. Що ж скаже на це сьогодні космічна біологія! Коли до яблунь ще далеко, то деякі рослини і тварини вже побували на орбіті. Про проблеми і перспективи розвитку космічної біології журналіст Микола ЗУЄВ веде бесіду з завідуючим лабораторією Інституту медико-біологічних проблем Міністерства охорони здоров'я СРСР О. Л. МАШИНСЬКИМ.

— *Ми знаємо, Олександре Львовичу, що рослини в умовах космічного польоту поводять себе по-різному. Дослідження цього посідає чільне місце у космічних експериментах. З одного боку, вони — найзручніший об'єкт при вивченні впливу космічних факторів на живий організм, а з другого — найімовірніші супутники космонавтів у тривалих одіссеях. Цікаво, чи збагачується інтер'єр орбітальних станцій декоративними рослинами?*

— На основі біологічних досліджень з рослинами висунуто концепцію фітодизайну космічного об'єкта. Вона виходить

з необхідності поліпшення психологічного клімату екіпажу використанням в інтер'єрі станцій декоративних рослин. Вони навіюють позитивні емоції, знімають утому. Але це мають бути рослини, що не виділяють різких запахів і не викликають алергії.

Вирішуючи, які квіти ввести в інтер'єр станції, зупинилися на тюльпанах. Між іншим, коли в космос уперше полетіла людина — Ю. О. Гагарін,— степ Байконура буквально палених від них. Отже, ця квітка асоціювалася з історією космонавтики. Проведення експерименту вимагало рішення певних завдань, пов'язаних з технологією вирощування цих квітів під заданий строк.

Для експерименту обрали тюльпан групи дарвінівських гібридів сорту «Парад», декоративний і стійкий щодо несприятливих умов навколишнього середовища. Цибулинку вкорінювали у поліетиленових горщиках, вкритих ізсередини склотканиною і виповнених іонообмінним субстратом. Перший дослід проводили на кораблі «Союз-10». На його борту було вміщено так звану установку «Вазон» з квіткою у фазі бутонізації. За три доби польоту тюльпан розпускався. Відтак було досліджено ін і декоративні рослини — як можливих «кандидатів» до інтер'єра орбітальних станцій.

У перших дослідах рослини нормально проходили початкові стадії розвитку, але через двадцять діб гинули. Тому довелося розробляти спеціальні прийоми й методи культивування, що забезпечували рослинам водно-мінеральний режим, освітлення, висівання насіння, контроль за їх станом.

Здобутий досвід уже зараз дає змогу використовувати продукцію космічної оранжереї для харчування. На перших етапах у системах життєзабезпечення необхідно використати овочі. Вони постачатимуть людині вітаміни С, А і приблизно половину потрібної кількості вітаміну Р. Продукція такої оранжереї частково задовольнятиме потреби космонавтів у вуглеводах, жирах і білках.

— *Які ж рослини придатні для вирощування у космічних оранжереях?*

— Запропоновано кілька схем. Вихідний повний набір складається з видів, які добре вивчені у штучних умовах. Це томати, кріп, петрушка, салат, капуста, шпинат, перець, морква, редиска, щавель, буряк, квасоля, арахіс. Проаналізувавши одержані набори, експерти усунули із списку кандидатів у космічну оранжерею моркву. Адже це світлолюбна культура, якій важко забезпечити на борту станції всі необхідні умови. Остаточно за результатами експертної оцінки обрано чотиривидовий набір. Споживання 260 грамів його біомаси на добу забезпечує потреби у багатьох вітамінах. Площа під капусту, салат, буряк і петрушку за підрахунками не перевищує одного-двох метрів на людину. Перспективними є для вітамінних оранжерей і шпинат, щавель, квасоля.

— *А як вирощують рослини у космосі?*

— Запитання просте, а відповісти на нього непросто — з трьох причин. По-перше, існувала думка, що за умов невагомості в рослин порушуватиметься процес росту. Адже вони звикли тягтися вгору. А за невагомості — де верх, де низ? По-друге, у вищих рослин виявлено фізикобіохімічний механізм, який за допомогою сили тяжіння управляє просторовою орієнтацією. Отже, вивчення особливостей розвитку рослин в умовах польоту є необхідним для введення їх у біологічні системи життєзабезпечення орбітальних станцій. Дослідники мали дізнатися, наприклад, які види вирощувати в космічних оранжереях, який вони дадуть урожай, чи існує для них біологічний бар'єр у невагомості, чи зможуть вони пройти всі стадії розвитку. Для розв'язання цих завдань створили вегетаційну установку «Оазис». Вона складалася з двох блоків — для культивування рослин і для кінореєстрації.

З'ясувалося, що рослини розвиваються з насіння нормально — формують коріння, стебла, листя, тягнуться до світла. Поступово конструкцію «Оазиса» вдосконалювали. Вирощували в цих установках горох, пшеницю, овочеві культури.

Багато які системи, елементи техніки і технології, розроблені для космосу, застосовуються у земних умовах. Так, створений білоруськими вченими штучний грунт не тільки літав у космос, а й виявився ефективним під дахом теплиць. Його застосовують у квітникарстві, селекційно-насінницьких роботах...

— *А які прилади використовуються? Чи готуєте у космос новинки?*

— Передбачено доставити на орбіту у складі технологічного модуля оранжерею «Світло». Це — розробка радянських і болгарських учених. Порівняно з аналогічними установками «Оазис», «Малахін» вона відрізняється більш широкими енергетичними характеристиками й відповідно більшою продуктивністю. У закритий грунт буде висаджено редис і салат. Мета експерименту — одержати коренеплоди в умовах невагомості і деякі дані, потрібні для проектування оранжерей майбутнього.

— *Цілий город на борту. А про тварин не забули?*

— У складі модуля плануємо відправити й інкубатор. Нас цікавлять багато які питання ембріології. Поки що в космічній

науці про зародковий і личинковий розвиток організмів існує чимало нез'ясованого. Перші досліди на інкубаторі будуть проведені з перепелами. «Дім» для них сконструювали вчені СРСР і Чехо-Словаччини. З часом з'являться у космосі й курчата.

У лабораторії чимало різних установок. Більшість вже працює на науку. Так, у «Фітоні» вперше у космосі одержано насіння арабідопсиса, або резухи. В природі налічується понад сто видів цих трав сімейства хрестоцвітих. Їх життєвий цикл триває лише тридцять діб. Ось чому скоростілка приваблює вчених. І, зробивши на неї ставку, вони не помилилися. Одержати насіння у космосі — ціла подія у космічній біології, бо вдалося розв'язати комплекс проблем.

Дивно, але факт: у складних умовах невагомості людина адаптується, а маленька, ніжна рослина часто гине. І тут маса загадок, деякі з них вдалося розкрити. Завдяки цьому вирощено перші рослини у космосі — льон, капусту хібінську.

Одна із загадок — передчасне старіння. Учені встановили, що енергія проростання насіння, їх схожість залежать від тривалості польоту. На борту орбітальних станцій «Салют-7» і «Мир» деяке насіння перебувало 811 діб. І після цього серед двохсот насінин арабідопсиса проросла лише одна. Щоб насіння передчасно не старіло, його тепер перед відправкою у космос обробляють антимутагенами рослинного походження.

Не обминули увагою і бавовник. Його вирощували у космосі на штучному субстраті. Успіху чекали довго — рослини гинули. Аж ось незадовго перед поверненням «Салюта-7» на Землю було нарешті одержано дружні сходи. Їх доглядали у теплиці узбецькі вчені і одержали насіння довговолокнистого бавовнику. Якщо на Землі в селекціонерів ідуть на це роки, то космос допоміг добитися ефекту у кілька разів швидше. Нині таких насінин, що зберегли довговолокнисті властивості, вже сотні. Планується незабаром передати їх на сортовипробування.

Чимало відкриттів обіцяють експерименти з рослинами і тваринами, зокрема з їх тканинами. Так, біологічна активність женьшеня в польоті зростає утричі. Корінь життя можна буде додавати до раціону космонавтів. Дослідження повного циклу розвитку необхідне для пошуку рослин, які поповнили б системи життєзабезпечення. Це стає актуальним у зв'язку з проектами освоєння далекого космосу, зокрема пілотованого польоту на Марс. Так що пророчими можуть стати слова пісні «і на Марсі будуть яблуні цвісти».

— *Ви вірите у це?*

— У цьому й полягає смисл нашої роботи. І не тільки на Марсі. Городи на борту космічних кораблів — не самоціль, а необхідність. Це — і їжа, і мікроклімат для космонавтів.

м. Москва.

Резонанс

Спасибі вам за допомогу!

Ось і Новий рік! Редколегія журналу від щирого серця вітає усіх наших читачів. Та особливо теплі слова — друзям часопису, тим, хто допомагав нам у скрутну передплатну пору, добровільно агітував за журнал, розповсюджував листівки. А це, крім авторів двох, поданих тут листів,— О. З. Левицька (Сімферополь), О. В. Старинець (Запоріжжя), П. О. Тивончук (с. Глеваха Київської обл.), В. В. Друзь (м. Гвардійськ Калінінградської обл.), В. П. Ус (м. Яготин на Київщині), В. П. Бойченко (Миколаїв), С. С. Нецевич (Бердичів), Т. Й. Дишикант (Львівщина), В. І. Ковтун (Суми), В. І. Кудлай (Нікополь), В. І. Томащук (с. Топорівці на Івано-Франківщині), М. Т. Кримець (с. Козелець Чернігівської обл.).

Кажучи про наших агітаторів-добровольців, не можна обійти ще два листи, а саме — від С. Т. Пастушенка з Одеси та М. О. Котова з Дніпродзержинська. С. Т. Пастушенко надіслав до редакції докладний звіт, як він популяризував наше видання, знову попросив трохи «підкинути» реклами, а також абонементних квитанцій. Зрозуміло, що його прохання ми негайно задовольнили. Не обмежився поширенням листівок і давній прихильник «Науки і суспільства» М. О. Котов. Він оформився на пошті як громадський розповсюджувач нашого журналу, у зв'язку з чим йому було надіслано нову партію реклами та абонементів.

Величезне вам спасибі, наші дорогі, безкорисливі друзі!

Хай же вам здоровиться і щастить у складному 1991 році!

Конкурс-вікторину «Перемога» завершено

Перемога над фашизмом завжди залишиться в пам'яті народів нашої країни як життєствердне свято. Адже з перемогою до людей прийшло розуміння трагічності тоталітаризму, необхідності демократизації всіх політичних структур, щоб не допустити повторення у будь-якій формі кривавого кошмару. Нехай це розуміння довго проростало в нашій свідомості й душах, але дало, нарешті, гарні сходи. Головне тепер — виростити їх, не затоптати.

Незгасний інтерес до теми Другої світової війни засвідчила і широка участь наших читачів у конкурсі-вікторині «Перемога». Особливо тішить те, що серед учасників — люди різних поколінь: від юних слідопитів до ветеранів Великої Вітчизняної.

Журі, ретельно вивчивши сотні відповідей, визначило 14 переможців. Нагороди розподілилися таким чином.

Дипломами та грошовими преміями відзначити:

Гурток червоних слідопитів Захарівської середньої школи Світловодського району Кіровоградської області.

Клуб «Майбутній воїн» Доброгостівської середньої школи Дрогобицького району Львівської області;

ТУРА Онисія Степановича з міста Заліщики на Тернопільщині.

Дипломами та призами нагородити:

АНДРУСЬ Ольгу Іванівну з міста Мена на Чернігівщині;

ВАСИЛЕВСЬКУ Галину Іванівну з села Маньків на Волині;

ВЕРБИЦЬКОГО Анатолія Григоровича з міста Кривий Ріг;

ГІЛЬОВУ Тамару Іванівну з міста Горлівка;

ГОНТАРІВСЬКОГО Андрія Григоровича з міста Васильків на Київщині;

СІМ'Ю ГРИГОР'ЄВИХ: Володимира Леонідовича, Галину Валентинівну та їх сина Володимира з Дніпропетровська;

КОРНІЄНКО В. М. [в листах ініціали не розшифровано] з села Добра Криниця Баштанського району на Миколаївщині;

КОТОВА Миколу Олександровича з Дніпродзержинська;

ЛЕСЬКА Антона Іларіоновича з міста Райгород на Вінничині;

ТУПАЛЬСЬКУ Валентину Михайлівну з Житомира;

ЯЦУРУ Віктора Миколайовича з селища Просяне на Дніпропетровщині.

Щиро вітаємо переможців конкурсу і всіх його учасників, зичимо доброго здоров'я і нових успіхів!

ЖЮРІ КОНКУРСУ-ВІКТОРИНИ «ПЕРЕМОГА»

Мозаїка планети

РОЗМОВА З... ТРАВОЮ

Італієць Валеріо Санфо створив пристрій, за допомогою якого, як твердить винахідник, він може «розмовляти» з рослинами. Санфо прикладає до них електроди свого апарата і чує звуки, що відповідають таким поняттям як «тепло», «холодно», «спрага» та інші. Відомий ботанік з Міланського університету Клаудіо Лонго підтвердив, що рослини, справді, видають специфічне потріскування, реагуючи на зміни навколишнього середовища. Він також вважає, що з допомогою сучасної апаратури ці звуки можна перетворити на відповідні терміни.

ВОЖДЬ — ПАВІАН

На прес-конференції у Женеві шведський учений Клод Вебер повідомив про своє неймовірне відкриття. В заїрських джунглях він знайшов плем'я, яке очолює мавпа — павіан Міламбо. Члени племені демонструють всілякими способами свою пошану і відданість «вождю», намагаючись копіювати його манери. Міламбо, природно, займає найбільшу і найрозкішнішу печеру, аборигени приносять йому найсмачніші плоди. Вебер, який шукав сліди людської цивілізації в африканських джунглях, спочатку гадав, що плем'я утримує павіана та його сімейство просто через любов до тварин. І зрозумів усе лише після того, як члени племені почали вимагати, щоб він упав на коліна при наближенні мавпи. Шведський дослідник, вважає, що павіани очолюють це плем'я уже кілька віків.

■

Мозаїка планети

Іван ДЗЮБА

Україна і світ

Україна і світ. Тема давня, як світ, і безліч разів обговорена. Але щоразу вона набирає нового значення, як тільки Україна вертається до життя і самовизначається. І в своїй приналежності до світу людства шукає опертя і стимулів.

Починаючи з достарокиївських часів наші предки не тільки спілкувалися з багатьма ближчими й дальшими сусідами — торгували, воювали, боронилися, нападали, вчилися і вчили,— а й осмислювали ці стосунки. На рівні побутової свідомості — в стереотипах обра, половчина, грека, поганина, турка, татарина, німця, волоха, ляха, москаля тощо. На рівні історіософському — в літописних версіях світовлаштування та місця нашого народу серед інших. На рівні поетичному — в космогонічних міфах, у билинах, думах та історичних піснях, породжених потребою етносу в самоусвідомленні серед інших етносів: у непростих стосунках з ними. Пізніше відбувалася як диференціація знань про світ і реакцій на нього (в площинах політичної думки, культурних контактів, духовних впливів, практичної діяльності), так і інтеграція, узагальнена інтерпретація теми: МИ І СВІТ, що викристалізувалася в окрему спеціальну проблему. В певні історичні періоди (релігійна боротьба XVI —XVII століть, визвольний рух середини XVII століття, національний рух кінця XIX— початку XX століття, 20-ті роки) ця проблема виходила на перший план. У післявоєнні роки інтерес до неї раз у раз спалахує з новою силою.

Неважко помітити просту закономірність: спілкування нашого народу з іншими в різних сферах господарського і духовного життя було інтенсивним у періоди повної або неповної державності і занепадало в періоди повної втрати державності. Так само і світ більше знав про Україну і більше до неї адресувався безпосередньо в періоди державності, а в періоди бездержавності вона опинялася на периферії міжнародних контактів і брала в них участь лише опосередковано. Із суб'єкта міжнародних відносин перетворювалася на його об'єкт. Через це було багато втрачено і для України, і для світу.

В осмисленні теми «Україна і світ» нам, мабуть, треба бути тверезими і самокритичними, враховувати сучасні критерії і навіть прагматизм сучасного людства, бо часто ми звертаємося до неї в мелодраматичному настрої, ладні дорікати всьому світові за байдужість до наших бід, плачемо і просимо уваги — або ж хвалимося тим, що сьогодні для інших не має реальної ваги. Коли нагадуємо, що врятували Європу від татаро-монгольської навали, це нікого не зворушує, бо хто тільки її і від кого не рятував: іспанці — від маврів, серби — від турків, поляки в 1920 році — від більшовиків і т. д. Коли хочемо розчулити світ нагадуванням про те, що ми в історії найбільше постраждали, ніхто не розчулюється, бо кожна нація вважає, що саме вона найбільше постраждала: спитаймо вірмен, поляків, євреїв, ірландців, палестинців — кого завгодно. Коли говоримо, що в нас було багато історичних ворогів,— у кого їх не було? І так далі...

Певно, мова має йти не про це, а про те, що ми взяли від світу і чого не взяли? Що дали і чого не дали? Чим могли бути і чим стали? Як зможемо вижити в світі і сприяти його виживанню?

Я спробую висловити дещо зі своїх дуже суб'єктивних міркувань на цю тему, пов'язавши їх з нинішнім етапом бо-

---

В основу статті покладено доповідь автора на І конгресі Міжнародної асоціації україністів, що відбувся у серпні-вересні 1990 року в Києві.

ротьби за національний суверенітет і, отже, можливістю бодай трохи змінити на краще наше незавидне місце у світі. Торкнуся таких аспектів теми:

— геополітичного;
— етнічного;
— економічного;
— ідеополітичного;
— культурного та мовного.

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

Щодо першого з цих аспектів, то його вписаність у міжнародний масштаб самозрозуміла.

Не буду говорити про те, що щасливе географічне положення України обернулося для неї бідою, оскільки її степи зробилися битим шляхом для руху народів, орд і завойовників зі Сходу на Захід і з Заходу на Схід. Зрештою, це не таке вже й специфічне, оскільки в такому ж становищі в різні часи опинялося багато народів, країв і регіонів: і Закавказзя, і Прибалтика, і Піренеї, і Балкани, і Передня Азія, і Білорусія, і Польща. Хіба що Україна перебувала в такому стані не в окремі епохи, а постійно.

Трохи специфічнішою є та обставина, що Україна, не маючи природного бар'єра супроти двох найбільших узурпаторів — Польщі й Росії, водночас не мала і скільки-небудь високого етнічного та мовного бар'єра. Це розширювало можливості колонізації та її політико-стратегічного, ідеологічного, духовно-культурного «обгрунтування» і відповідно послаблювало спротив.

Скориставшись з цього, країни-колонізатори не тільки ідентифікували колонізовану Україну як частину самих себе, а й зуміли зробити таку ідентифікацію прийнятною для певних шарів колонізованого населення, а неприйняття її кваліфікували як державну зраду й чужинецьку інтригу. (А втім, чи й це — така вже унікальна ситуація? Ще богорівний Юлій Цезар, як можемо прочитати у «Порівняльних життєписах» Плутарха, поневоливши в Галлії триста народів, з трьох мільйонів чоловік один мільйон знищив, а решту оголосив «братами римського народу». А найновіший приклад такого братерства маємо у «возз'єднанні» Іраком Кувейта).

Геополітична ситуація в Європі ніколи не була надто сприятливою для України. Великі західноєвропейські держави, хоч і боялися могутньої Російської імперії, але водночас відчували в ній потребу як в гарантії стабільності на Сході, і як джерелі сировини та ринку збуту, і з династичних мотивів, і, головне, як дипломатичному і мілітарному партнері у боротьбі поміж собою за гегемонію на європейському континенті. А російська дипломатія вміло підтримувала баланс ворогів і друзів. Тому український «сепаратизм» або не знаходив підтримки (також і через свою слабкість), або в окремі моменти ненадовго привертав увагу тих, хто сподівався використати його у власних інтересах.

Що ж до ліберальної громадськості, то вона в одних випадках сама не була вільна від імперського мислення, в інших — мало знала про Україну. Але були й періоди підвищеного інтересу до неї, як правило, пов'язані із збуреннями в ній самій, і тоді громадськість вустами гуманістичних письменників, філософів, учених, мандрівників, дипломатів висловлювала симпатії до України і розуміння її прав, навіть розуміння того, що без розв'язання українського питання не може бути спокою в Європі. Особливо розуміли це представники слов'янських народів, які самі переживали національне відродження або боролися за визволення. Найвиразніше цю думку висловив видатний чеський письменник К. Гавлічек-Боровський: «Малорусь-Україна — це постійне прокляття, яке самі над собою проголосили її гнобителі. Так над ними мститься пригноблена воля України... Доки не буде направлена кривда, зроблена українцям, доти неможливий справді міжнародний спокій і слов'янське порозуміння».

Проте реальна політика європейських держав мало враховувала цей фактор як недостатньо виражений. І сьогодні вона, як і політика США, не дуже прихильна до можливої незалежності України — з тих міркувань, що й раніше, а насамперед зі страху перед дестабілізацією на Сході. Цей страх підтримує частина радянологів, а також російських інтелектуалів-емігрантів на Заході. Ось що сказав, наприклад, недавно в інтерв'ю газеті «Известия» один із них, Владімір Максімов: «Якщо зупинити «національні розлучення» не вдасться, якщо не станеться чуда, то... це буде початком кінця. І кінця не тільки для вас, а й для Європи також. Розпад такого величезного організму не мине безслідно для Європи, і західні політики це розуміють... Вони страхаються дестабілізації». Ще одним — новим і важливим — чинником є бажання підтримати реформи Горбачова, в успіху яких Захід бачить єдину надію на умиротворення радянського монстра. Мені здається, «антисепаратистичні» і, зокрема, антиукраїнські тенденції в політиці західних держав будуть стимульовані й об'єднанням Німеччини, оскільки страх перед об'єднаною Німеччиною посилить зацікавлення в існуванні великодержави на Сході. Не сприятиме незалежності

України і можливе створення вісі Москва — Бонн (Берлін) — Париж. Натомість певні перспективи могла б відкрити об'єднана Європа всіх великих і малих, старих і нових держав.

Можна зрозуміти мотиви західних держав, але вони не є обов'язковими для України. З української точки зору (та й не тільки української) саме бездержавність України була джерелом нестабільності на сході Європи. Вона породжувала міжнародні політичні спекуляції та інтриги, і ця міжнародна політична гра навколо України була постійним джерелом небезпек і для внутрішньополітичного життя. Протягом трьох століть Москва і її сатрапи використовували цей міжнародний чинник для шантажування українських патріотів і для мотивації своєї антиукраїнської політики. Був він головним і при проведенні політичних процесів проти української інтелігенції — від процесу над СВУ до процесів 70-х років.

Важко передбачити відносини України — в разі її конституювання як самостійної держави — з невеликими державами Європи, насамперед із безпосередніми сусідами на заході та південному заході. Можливі якісь регіональні асоціації чи угоди. Але не виключені й ускладнення, зокрема на грунті територіальних претензій, як це було під час міжнародної облоги УНР.

Найприроднішими нашими спільниками є сьогодні інші республіки Союзу. І дуже прикро, що ми, проживши 70 років у одній державі під гаслами дружби народів та інтернаціоналізму, так мало знаємо одні одних, так мало створили структур прямих зв'язків — політичних, економічних, культурних,— а відповідне представництво здійснювали через метропольний центр. Проте об'єктивно ми розвивалися за аналогічних історичних обставин, мали аналогічні проблеми і потреби. І зараз маємо схожі історичні прагнення, хоч і з різною мірою їх усвідомлення. Негативним чинником тут є, крім слабкості горизонтальних зв'язків, також психологічні упередження і стереотипи, підтримувані, зокрема, участю українців у русифікації інших народів та в спрямованій проти цих народів діяльності «інтерфронтів».

Але вирішальною мірою майбутнє України залежатиме від урегулювання відносин з Росією. Окреслюються три нові фактори. Перший: внаслідок глобальних економічних, мілітарних та інших змін існування Росії як великої держави стає можливим без України, ресурси якої вже майже вичерпані,— ми вже не є золотим дном для великодержави, і це пом'якшує силу претензій на нас. Другий: значна частина громадських і політичних рухів у Росії зрозуміла, що за імперські апетити доводиться тяжко розплачуватися і що російський народ не стане жити вільно, заможно і зберігаючи власне національне обличчя, поки не дістануть свободу інші народи. Третій: поява на політичній арені Росії неординарного лідера, яким є Б. Ельцин і який уособлює сили, що хочуть поєднати національні інтереси Росії з національними інтересами інших народів на шляхах демократичного розвитку.

Таким чином, рух за суверенність України може знайти розуміння, і вперше за три століття з'явиться можливість прийнятного для обох сторін мирного розлучення і переходу на рівноправні стосунки.

І все-таки, ситуація залишається неоднозначною і суперечливою. Поряд з національно-демократичним рухом у Росії дуже сильний націонал-шовіністичний рух, що змикається з партократією на грунті великодержавництва та імперських амбіцій. Цей рух особливо небезпечний тим, що спільні для всіх народів Союзу біди інтерпретує як нібито особливу національну упослідженість росіян (усупереч очевидному фактові домінантності російського етносу в Союзі), тобто намагається прищепити великому народові комплекс ображеності малого народу: а це те, з чого починався фашизм. Не виключена і перспектива нового самоототожнення демократичної Росії з Радянською великодержавою. Неясні можливості еволюції самого Б. Ельцина, а деякі кроки його уряду є спробою привласнити явочним порядком те, що належить усім народам Союзу, як-от золотовалютний фонд. Та головне — на Україні немає при владі політичних діячів, які могли б прийняти виклик Б. Ельцина і знайти адекватну відповідь на небувалу ще в нашій історії ситуацію, коли сама Росія готова — принаймні декларативно — переглянути свою роль метрополії.

Величезним негативним фактором у розвитку як Союзу, так і у світовому масштабі є те, що українська партократія була і залишається найреакційнішою силою в усьому Союзі, за винятком хіба що деяких середньоазіатських кланів. Це було зумовлене її роллю обласної організації ВКП(б) та КПРС у стратегічно найвідповідальнішому та національно ризикованому регіоні, її титанічними зусиллями по боротьбі з українством та відповідним добором і гартуванням кадрів. Прочитаймо протоколи з'їздів КП(б)У та КПУ — всі вони починалися і закінчувалися колективними клятвами в тому, що вона є найвірнішим і найнадійнішим бойовим загоном сталінської ВКП(б), хрущовсько-брежнєвської КПРС

і т. д., що вона завжди давала і даватиме нищівну відсіч будь-яким відхиленням від курсу московського керівництва, будь-яким опозиціям, ухилам і ревізіям догм. І це було правдою — у всякому разі, після усунення Шумського та Скрипника. І фактично єдина опозиція, яка гордо заявила про себе в КПУ і з якою КПУ зворушливо мириться,— це реакційна опозиція до реформ Горбачова, що так яскраво виявилася на останньому з'їзді КПУ.

Не можна не враховувати також і морального стану українського суспільства, зумовленого століттями протинаціональної політики і терору. Це один з елементарних законів історії, що денаціоналізоване суспільство стає джерелом сервілізму* та політичної реакції і залишається ним, аж поки не прокинеться. Правда, в ньому ж можуть народжуватися і вибухові революційні сили, але з небезпекою набрати анархічного характеру. Звичайно, не все українське суспільство було денаціоналізоване, і нині навіть денаціоналізовані суспільні групи та географічні регіони починають пробуджуватися, але цей процес не скрізь іде однаково успішно, а подекуди і взагалі ще не дав результатів.

ЕТНІЧНИЙ АСПЕКТ

Маю на увазі не етногенез українців, а етнічну картину сучасної України. На її території нині живуть представники багатьох сусідніх і несусідніх народів,— і розсіяно, і етнічними групами. І співжиття українців з ними — це також один із рівнів перебування у світі людства, а характер цього співжиття має міжнародну вагу і впливає на створення образу України в світі. З другого ж боку, етнічна картина України вирішальним чином пов'язана і з питанням про нашу національну долю і майбуття.

Офіційна пропаганда активно експлуатує визначення типу: «народи України», «Україна — багатонаціональна республіка», «На Україні живуть сто національностей»; з офіційного жаргону вони переходять і в повсякденний вжиток. Сенс таких формул зрозумілий — поставити під сумнів право українського народу вирішувати долю своєї вітчизни. Але — чи існує «російський народ України»? Є російське населення на Україні, яке становить частину єдиного російського народу. Так само немає і болгарського, угорського, білоруського чи грузинського народу України. Навіть єврейського народу України немає, а є євреї, які живуть на Україні і є частиною єврейського народу, що живе в багатьох країнах світу. Водночас усі ці люди різних національностей та національні групи є не лише громадянами України, а й складовою частиною народу України,— але не в етнічному, а в державному значенні. Якщо говорити про народи України в етнічному значенні, то ними є ті, для яких Україна є єдиною вітчизною і корінною землею поселення — тобто, крім українців, ще кримські татари, караїми, гагаузи, можливо, донецькі греки як відмінний від середземноморських етнос.

Тепер про багатонаціональність. Ще М. Скрипник аргументовано заперечував формулу України як багатонаціональної держави, справедливо вбачаючи в ній завуальовану спробу поставити під сумнів право нашого народу на власну державу. З того часу значно змінився національний спектр населення, зросла кількість росіян з 2,7 мільйона в 1926 році до 11—12 нині (тобто більш як у чотири рази, а в процентному відношенні з 7 до 21 процента); збільшився приплив населення з Білорусії, Закавказзя, Середньої Азії. І все-таки, питома вага українців становить три чверті від усього населення республіки, а це в сучасному світі високий показник.

Україна залишається однією з найбільш етнічно стабільних республік у Союзі, державою, в якій корінне населення абсолютно переважає. Україна — не багатонаціональна держава, як, скажімо, Югославія, Індія чи Індонезія, а держава з багатонаціональним складом населення, як більшість європейських держав. А це принципово різні речі. Такий висновок треба зробити не для того, щоб ігнорувати національні меншості та групи на Україні, а для того, щоб заперечити антиукраїнські політичні спекуляції на цьому питанні, підкопи під суверенітет українського народу.

Що ж до самих національних меншостей та груп, то історія показала, що їхня доля тісно пов'язана з долею самого українського народу. Періоди його придушення були і періодами придушення їх, а його національне відродження допомагало і їхньому. Це ми бачимо і нині. Національно свідома частина українців розуміє і підтримує прагнення людей інших національностей, сприяє їхній самоорганізації. Але багато чого тут ще треба зробити для підтримки національно-культурних та територіальних самоврядувальних утворень, для повернення на Україну німців, виселених у 1941 році, кримських татар, для забезпечення національно-державної автономії кримських татар,— а не тієї анти-

* Сервілізм (від лат. servilis — рабський) — раболіпство, прислужництво. — Ред.

кримськотатарської «автономії», на яку інспірують так зване «російськомовне» населення Криму.

Від того, як житиметься на Україні людям усіх національностей, як задовольнятимуться їхні національні, культурні, соціально-економічні потреби й інтереси, великою мірою залежатиме не лише репутація України у світі, а й її стосунки з іншими державами. Але цілковите забезпечення тих інтересів неможливе доти, доки Україна не стане володарем своєї долі. Лише тоді всі національні групи матимуть політичні та економічні можливості для розв'язання своїх проблем і полагодження стосунків, лише тоді почне докорінно змінюватися самоусвідомлення **населення**, яке стане **народом** України; лише тоді кожен — хоч би якої національності він був — зможе відчути себе **громадянином України**, відповідальним за її долю і за долю всіх співгромадян.

Це стосується і російського населення на Україні. Його нинішній фактичний статус — не національна меншість на Україні, а національна більшість у Союзі. Історично у багатьох росіян виробилося не завжди усвідомлене відчуття своєї домінантності на Україні та в інших республіках, і всякий крок до урівняння в реальних національних і мовно-культурних можливостях такі люди сприймають як їх ущемлення. А у відповідь маємо гостру реакцію з боку частини українців. А втім, і раніше ненормальність стосунків між Україною і Росією породжувала і немало ненормальних ставлень, поглядів та теорій, аж до тенденційного заперечення нашої етнічної, культурної і мовної близькості — з українського боку, до заперечення нашої самобутності й окремішності — з російського боку; до взаємно несправедливих оцінок національного характеру, культурних та інших здобутків один одного. Це глухе або одверте ворогування певних груп обох суспільностей також мало і свої міжнародні резонанси, впливало на репутацію обох народів у світі.

З досягненням фактичної національної і державної рівності зникатимуть ці ненормальності. Росіяни зрозуміють наше право бути собою у світі. А ми зрозуміємо — ті, хто сьогодні цього не сприймає,— що росіяни ближчі нам, ніж будь-хто у світі. Разом з іншими слов'янами. Але для відновлення чистоти цього почуття ми повинні визволитися від будь-якої російської гегемонії.

Питання становища деяких національних меншостей, на мій погляд, потребує, так би мовити, інтернаціоналізації. Що я маю на увазі? Кримські татари повинні якомога швидше дістати свою державність. Але Україні, кинутій напризволяще з чорнобильським горем, із спустошеною казною, тяжко нести всі витрати, пов'язані з трагедією кримських татар. Аморально і злочинно, що центральні відомства ухиляються від своєї відповідальності, що кремлівська влада, яка змогла виселити сотні тисяч людей за одну ніч, повернути їх не може десятиліттями.

Що ж до єврейського питання, то воно інтернаціональне своєю суттю. Чума антисемітизму — хвороба світова, і лікувати її треба спільними силами. Потрібна міжнародна співпраця в цій справі, зокрема з Ізраїлем. Потрібна чесна інформація — світова громадськість повинна знати про ті зусилля, яких докладає свідоме українство для викорінення антисемітизму. Їй, світовій громадськості, не робить честі абсолютизація стереотипу українця як антисеміта.

ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ

Україна з давніх-давен була помітною економічною величиною у Євразії і підтримувала — особливо у князівські та козацько-гетьманські часи — інтенсивні торговельні стосунки з країнами Середземномор'я, Передньої Азії, Кавказу і Закавказзя, Середньої і Західної Європи, з балтійськими і дунайськими країнами. Традиційні продукти її вивозу — прядиво, вовна, збіжжя, селітра, поташ, скляні, текстильні й металеві вироби — мали високу репутацію і попит у навколишніх країнах. Цілеспрямовані — протекціоністські щодо російського промислу і заборонні щодо українського — заходи Петра I та Катерини II підірвали українську торгівлю і ремісництво. Народне господарство України втрачає більшість зв'язків із сусідніми країнами, зате збільшуються зв'язки з Росією, набуваючи дедалі нерівноправного характеру.

Самостійний характер зовнішньоекономічних зв'язків України відновлювався в часи української державності (1917—1920) та почасти зберігався у 20-і роки. Починаючи з 30-х років Україна не мала можливостей для самостійної зовнішньоекономічної діяльності, хоч її участь у загальносоюзних економічних зносинах дуже значна. Переважна частина українського експорту за межі СРСР ішла в країни недавнього соціалістичного табору — залізна і марганцева руди, кокс, сільгоспмашини, продукція важкого машинобудування. Українська продукція, в тому числі промислове устаткування, надходить також в Індію, Китай, країни Близького Сходу; донецький кокс, сталь, чавун, а також наші руди мають попит у країнах Західної

Європи і в різний час з успіхом продавалися там. Звичайно, всі операції та розрахунки вели центральні відомства.

Закон про економічну самостійність Української РСР відкриває великі можливості й для оптимізації структур її економічних зносин. Насамперед ішлося б про зміну структури економічних зносин з Росією та іншими республіками, яка була невигідною для України. Україна може сама переробляти переважну частину своєї сировини, розвивати точне приладобудування й електроніку, легку промисловість, мати прибутки від авіабудування, від експорту тепловозів і потужних пресів; експортувати до Росії та інших республік руди, метали, цукор, хліб за світовими цінами, а не в багато разів меншими,— і це цілком компенсувало б витрати на імпорт нафти, газу й лісу, якими нас тепер лякають. Особливе значення матиме зміна волюнтаристських принципів ціноутворення, що часом було просто державною формою грабіжництва.

За умов централізованої безгосподарності форми зовнішньоекономічних зносин, нав'язуваних Україні, призводили до парадоксальних і часом абсурдних ситуацій. Так, стало вже притчею во язицех те, що кожного року під час збирання врожаю (а за цьогорічного щасливого врожаю це особливо впадало в очі) такі необхідні транспортні засоби відтягуються на перевезення дорогого імпортного зерна, Україні не дуже потрібного, тоді як значна частина свого врожаю гине. Робиться це задля загальносоюзних господарських комбінацій, але збитки несе Україна.

Нині противники суверенітету республіки — приховані й одверті — посилено експлуатують тезу про те, що не можна розривати економічні зв'язки в Союзі, які склалися за 70 років. Звичайно, будь-які зв'язки розривати безглуздо, а економічні просто неможливо,— якщо вони справді економічні, зумовлені економічною доцільністю та ефективністю, а не імперською політичною стратегією, намаганням обплутати всіх і вся імперськими віжками і прив'язати до імперського воза. Відомо, що у нас широкомасштабні народногосподарські та демографічні маніпуляції були підпорядковані далекосяжній політичній стратегії перемішування народів, гіркі плоди якої ми бачимо нині у складностях самовизначення республік та у загостренні міжнаціональної ворожнечі.

Візьмімо хоча б такий частковий приклад. Внутрішні транспортні перевезення в СРСР перевищують внутрішні перевезення більшості інших країн світу, разом узятих. Результати ж цих перевезень ми бачимо на полицях наших магазинів.

Нині у нас майже в усіх республіках розпалюються пристрасті навколо того, який народ найбільше постраждав у Союзі і хто кого годує. Дивовижна річ: споконвіку кожен народ сам себе годував, а тепер виявляється, що кожен є нахлібником в очах іншого. Ось до яких небезпечних міфів призвела фантастично безгосподарна командно-адміністративна система, за якої незліченні природні багатства і неймовірні людські зусилля десятків народів ішли в прірву, а точніше, в ненажерну пельку монстра — виморочної великодержави.

Всі наші народи — її однакові жертви, всі вони в однаковому становищі, у них однакові біди,— і саме тому вони повинні і можуть порозумітися, у тому числі в економічній сфері, зокрема — зберігаючи і помножуючи доцільні зв'язки, відмовляючись від фальшивих, нікому, крім центрального диктатора, непотрібних.

Очевидно, змінюватиметься і характер економічних зносин з країнами Східної та Центральної Європи. Можливо, вони тепер будуть менше зацікавлені в торгівлі з Україною, більше орієнтуючись на Захід. Але без українських руд, вугілля, металу й електроенергії їм не просто обійтися. Так що й тут наші економічні перспективи не безнадійні.

Рано чи пізно постане питання і про самостійні економічні зносини України з Європейським Економічним Товариством. Але сьогодні ми мало що можемо йому запропонувати, крім руд, металів та ще деяких видів сировини і товарів. Ілюзії про швидке в майбутньому приєднання до ЄЕТ поки що безпідставні. Навіть початкова адаптація до європейського ринку буде складним і тривалим процесом. Адже йдеться не лише про конвертованість валюти і якість продукції і не лише про те, що наша економіка ще й не розпочала переходу на ринкові відносини. Йдеться про глибокий стадіальний розрив: ми й досі перебуваємо у варварських формах індустріальної ери, тоді як Захід — у постіндустріальній, більше того — на її вищому ступені: технотронному. Отже — різні історичні етапи розвитку...

У зменшенні цього майже нездоланного розриву певну допомогу можуть, мабуть, надати українці діаспори. Але чи будуть на Україні створені ефективні структури для співпраці з закордонним українським бізнесом, комерційними і технологічними ініціативами? Час уже переходити від епізодичних допомогових і жертовних акцій (які, звичайно, мають і зберігають своє зна-

чення) до стимулювання економічної, господарської діяльності в самій Україні та підготовки сучасних господарських і управлінських кадрів.

ІДЕОПОЛІТИЧНИЙ АСПЕКТ

У різні часи Україна опинялася то в центрі європейського політичного життя, то на узбіччі. Її політична думка також знає періоди розквіту і деградації. Як у формах громадянського самоврядування, так і в політичних ідеях Україна часом синтезувала ці форми й ідеї західного і східного походження, нерідко народжувала глибоко самобутні явища, але також ставала ареною випробування нав'язуваних моделей, жертвою чужих експериментів. Визначальним фактором для характеристики політичної історії та громадського життя українського народу є його тривала бездержавність, і залишається відкритим давно і палко дискутоване питання про те, чи ця бездержавність є наслідком недостатності державотворчої волі, чи, навпаки, накинена бездержавність призвела до атрофії державницького інстинкту.

Це, однак, не означає, що українська історія не мала своїх політичних параметрів. Попри все, вона є однією з найцікавіших граней історії європейської і світової, а не периферійним додатком до історії російської, як це нам подавалося. У ній народжувалися суспільні моделі й цінності, які збагачували або могли збагатити світовий досвід демократичної самоорганізації людства. Досить згадати про діяльність релігійно-культурних міщанських братств XVI—XVII століть, Запорозьку Січ, навіть гетьманщину, яка за всіх своїх вад була все-таки однією з найдемократичніших на той час форм національної державності, і не тільки у Східній Європі; нарешті, про короткобіжний феномен УНР. Можна було б говорити про демократичні традиції українського самоврядування і судочинства в козацько-гетьманські часи, про рівноправний статус української жінки та ряд інших особливостей, що непогано атестували наш народ у тогочасній Європі.

На Україні народжувалися і деякі передові для свого часу, а то й випереджальні ідеї. Їх можна знайти і в козацьких літописах та «Історії Русів», і в конституції Пилипа Орлика, і у Василя Капніста й українських делегаїв до катеринінської «Комиссии по составлению уложения». Широке ідеологічне поле Кирило-Мефодіївського Братства глибоко вписується в коло європейських ідеологій. Антимонархічні, антиколоніалістські і демократично-самостійницькі ідеї Т. Шевченка не тільки суголосні з «Молодою Німеччиною», «Молодою Італією», а й де в чому послідовніші за ідеї, скажімо, Мадзіні, Петефі, Гюго,— зокрема у тому, що Шевченко пов'язував визволення свого народу з визволенням усіх народів. Самобутніми явищами європейської думки стали демократично-федералістська концепція М. Драгоманова, тверезі бездогматичні ідеї І. Франка, програми українських демократичних і соціалістичних рухів кінця XIX— початку XX століття. В палітрі світової політичної думки ажніяк не безнадійно блідими бачимо і боротьбістів та укапістів. Нарешті, і в деяких ідеях В. Винниченка, а пізніше М. Хвильового, можна бачити провіщення єврокомунізму та націонал-комунізму (останнє — також і в Скрипника). А коли мовиться про різні концепції об'єднання Європи, можна згадати, що були вони в того ж Винниченка; можна згадати і книжку В. Панейка (1922 р.) «З'єднані Штати Східної Європи»— втім, модна тоді тема.

Не можна сказати, що це таке ідейне багатство, яким ми можемо безсумнівно рівнятися з великими культурними націями. Але це все-таки чимала спадщина, яку не сором покласти до спільної скарбниці людства. Проте і від цієї ідейно-політичної спадщини наш народ був відлучений, як був відлучений і від власного, бодай невеликого, досвіду державності і політичного життя.

Тому нинішнє національно-політичне і державне відродження починається майже з нуля,— не лише на рівні політичних структур, а й на рівні політичних концепцій. Якщо на першому етапі Програма Руху могла задовольнити демократичну громадськість широким і кваліфікованим викладом загальнодемократичних принципів і вимог (хоч і не позбавлена була еклектизму та епігонства щодо програм прибалтійських народних фронтів), то від програм нових політичних партій, що ростуть як гриби, вимагається вже глибока концепційність. На жаль, у них поки що переважають загальникові декларації, не підкріплені ні глибоким аналізом історичного процесу, ні конкретною відповіддю на пекучі запити людей, ні науковим прогнозом. Треба належно оцінити героїчну нерівну боротьбу наших демократичних депутатів у парламенті, але треба чесно визнати, що у виступах декого з них переважає риторика, а не аргументація, і часом бракує політичності мислення. Скажімо, висувається гасло: «Ніякого договору»— як альтернатива ідеї нового союзного договору. Чому «ніякого»? Це ж мова не політиків, а обструкціоністів і

катастрофістів. Ми можемо скільки завгодно декларувати свій вихід з імперії, але реально вийти з неї ми можемо тільки через якісь договірні форми,через переговори.

Політична наука сама до нас не прийде. По неї треба йти — і в глибині нашої національної спадщини, і в обшири світового політичного досвіду та філософського й історіософського думання. «Самвидав» і подібне при всьому його значенні все-таки не є вершиною мудрості людства, як і ті кілька донедавна нелегальних текстів, на яких дехто вибудовує весь свій світогляд.

Дарма частина молоді думає, що найвище і найадекватніше вираження українського національно-визвольного руху — це ідеологія Д. Донцова і те, що дістало евфемістичну назву «інтегрального націоналізму». Демократичні традиції українського національно-визвольного руху незрівнянно багатші й привабливіші за донцовські й націократичні — і набагато сучасніші, не кажучи вже про те, що ширше й гармонійніше вписуються в основний потік загальнолюдських політичних шукань. Характерно, що українська політична еміграція після другої світової війни, опинившись в атмосфері життя західних демократій, мусила в особі своїх кращих мислителів піддати грунтовній ревізії засади «інтегрального націоналізму». Було б дуже корисно, якби наша молодь ознайомилася з сучасною українською зарубіжною політологією (та й, до речі, з усім спектром політичних ідей на Західній Україні 20-х — 40-х років),— тоді б вона не абсолютизувала й не ідеалізувала одну-єдину течію (як ще нині робить певна частина молоді).

Коли ми обговорюємо перспективи входження України в сім'ю європейських демократій, бачимо велику перешкоду в нинішній соціально-економічній несумісності та технологічній неспівмірності. Але є ще менша несумісність ідейно-політична і неспівмірність інтелектуальна. Це не лише та неоформленість демократичних структур і кволість демократичного мислення, про які йшлося, але також і догматичний, безкритичний спосіб мислення, який ледве чи не увігнався в наші гени. На хвилі емоційного патріотизму відбувається зниження і так низького інтелектуального рівня і критицизму. Власне, критицизм, упродовж 70 років витравлюваний більшовизмом, уже потрапляє під гостру моральну заборону і в деяких «антибільшовицьких» колах, коли йдеться про національні і патріотичні міфи. Можливо, ці міфи сьогодні ще не такі небезпечні, як нелюдські міфи офіційної ідеології, але безкритичне їх сприйняття може створити загрозу нової тоталітаризації політичного і духовного життя. І ми повинні цю новонароджувану небезпеку бачити й сигналізувати про неї. Інакше — з чим ми йтимемо в світ? Сучасний інтелектуальний світ не прийме нашого безкритичного способу мислення, нашої готовності брати на віру все, що нам здається виграшним. І якщо більшовицькому догматизму, нетерпимості і кровожерності протистоятиме новий догматизм, нетерпимість і кровожерність навіть під прапорами визволення і демократизму,— ми ніколи не ввійдемо в сім'ю демократій людства.

КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

Міра ізоляції від світових процесів завжди була і буде мірою не лише економічного, а й духовного зубожіння. Міра і характер контактів будь-якої культури з культурами інших народів є свідченням її власного рівня розвитку і водночас залежить від нього. Малорозвинена культура не здатна на плідні контакти, бо неспроможна резонувати на високі явища. Малооригінальна культура не може щось запропонувати іншим і приречена на пасивну роль у духовній взаємодії, на запозичення й наслідування.

У новітній історії великого значення набуває фактор державності, що вирішальним чином впливає на обсяг і спрямованість культурних контактів.

У минулому маємо періоди інтенсивних культурних обмінів нашого народу з іншими.

Культура наших предків докиївської доби поєднувала елементи давньоіранські з тими, що розвинулися під впливом культур Греції і Переднього Сходу. Величезний культурний субстрат, що таким чином утворився на території нинішньої України, бувши відкритим для найрізноманітніших впливів і допливів, водночас мав риси автохтонної* стійкості. Культура Київської Русі входила в систему візантійсько-болгарсько-східнослов'янської спільності, але також була пов'язана з культурами Хазарії, країн Центральної і Західної Європи, Південного Кавказу і Закавказзя.

В козацькі й гетьманські часи українська культура виступає як пряма спадкоємниця культури Київської Русі, а її своєрідність і багатоємність визначаються тим, що Україна й далі залишається не лише торговельним, а й ду-

*Автохтонний (грец.) — той, що виник на місці сучасного проживання (існування). — Ред.

ховним перехрестям Заходу і Сходу, перехрестям ліній, що йшли з Туреччини, Близького Сходу, Індії до Скандінавії, з Італії до Росії, з країн Західної Європи через Польщу. Із Заходу йшли впливи європейського гуманізму, Ренесансу, Реформації, Барокко і Просвітництва — політичного і літературного. Створювалася культура нового типу — насамперед у сфері ідей та форм Реформації і Барокко, але й орієнтацією на ренесансні тенденції.

Хоч творчий потенціал українського барокко не вигасав і у XVIII ст., загалом це було століття остаточного руйнування царизмом самобутніх соціальних і культурних структур, які склалися на Україні в козацькі й гетьманські часи. Відповідно занепадали й міжнародні контакти української культури, а в контактах з Росією на зміну українській культурній експансії спочатку приходить механічне відловлювання талантів з України, потім їх пересаджування на російський грунт і природна адаптація, а потім починається і зворотний духовний рух з Росії на Україну внаслідок зміни культурних потенціалів та виразного переважання незрівнянно могутнішої вже на той час російської культури як культури великої державної нації. А втім, і в цей час Україна дає постаті, що зберігають національну виразність і вписуються в загальноєвропейську духовність — Г. Сковорода, Д. Бортнянський, М. Березовський, А. Ведель, Г. Левицький, В. Боровиковський та інші.

Українське відродження першої половини XIX ст. відбувалося в контексті європейських політичних рухів XIX ст. (досі недостатньо вивчено вплив наполеонівських воєн та викликаних ними національно-консолідаційних рухів у Європі), європейського романтизму — політичного і літературного; слов'янських відроджень.

Починаючи з 60-х років, відбувається новий вихід української літератури на європейські обрії, насамперед через слов'янське середовище.

Особливістю взаємодії української культури з навколишнім культурним світом, власне з культурами більш розвиненими, є те, що в періоди, коли вона інтенсивно компенсувала своє запізнення, відбувалася оригінальна творча контамінація* різних великих стилів, які європейські культури проходили в різні часи,— їх «згущення». Так було у кінці XVI— початку XVIII століть, коли створювалася культура нового типу — насамперед у сфері ідей та форм Реформації і Барокко, але з орієнтацією на ренесансні тенденції. Так було і з романтичним відродженням першої половини XIX століття, коли українська культура використала моделі раніших західно- і південнослов'янських відроджень, але вийшла на повнішу взаємодію фольклористичних, науково-лінгвістичних, історіософських і літературних рівнів; так було і в літературному процесі середини XIX століття, коли «наклалися» одна на одну сентименталістські, романтичні і реалістичні тенденції; так було і в 20-і роки, коли українське мистецтво хотіло «за одним разом» пройти школу багатьох стилів європейського мистецтва і коли в орієнтації на мистецьку Європу об'єднувалися, змагалися і ворогували між собою найрізноманітніші творчі напрями, від футуристів і авангардистів до неокласиків. Цей останній випадок особливо підкреслює множинність можливих напрямів міжнародних контактів і водночас їхню вибірковість, зумовлену іманентними потребами самого національного мистецтва чи окремих його відгалужень.

Тривалий час наша наука не надавала належного значення вивченню української культури у світовому контексті, а у масовій свідомості взагалі панувало «хатнє» її сприйняття, уявлення про її неспівмірність і непорівнянність з культурами «історичних націй». Це заважало нам належно побачити навіть значення її для нас самих. І саме відтворення європейського та світового контексту показує нам, що наші класики, скажімо, не тільки не випадали з нього, а часом і виходили за його межі вперед. Феміністичні ідеї Ольги Кобилянської виграють у порівнянні не лише з феміністичними ідеями Жорж Санд, а й скандінавських авторів, а також Ромена Роллана й Стефана Цвейга: вони радикальніші й життєвіші, психологічно повнокровніші за рахунок болючого національного наповнення. Михайло Коцюбинський глибоко психологічно розкрив тему страху як екзистенціального почуття до того, як вона широко ввійшла в європейські літератури; в нього ж можна знайти зародкові елементи того методу, що дістав назву потоку свідомості. Я вже не кажу про Т. Шевченка, І. Франка, Лесю Українку, В. Стефаника, в яких немало моментів випередження сучасного їм рівня ідейного та художнього мислення, так само як і в Курбаса, Архипенка, Леонтовича, Т. Бойчука, К. Малевича, О. Довженка, раннього П. Тичини, М. Бажана. Українська філософська думка в особі не лише Г. Сковороди, а й П. Юркевича, В. Лесевича, надто ж О. Потебні — далеко не бліда сторінка в історії світової філософії. У різні

* Утворення нового поняття (слова, стилю тощо) шляхом поєднання близьких. — *Ред.*

періоди нашого мистецтва знайдемо і енергійні новаторські зусилля «модерністів», виходи на нові рівні художнього мислення. Сьогодні це і музика Сильвестрова, Грабовського, Станковича та ін., і фільми Параджанова та Іллєнка, і живопис І. Марчука, Гуменюка та багатьох раніше «підпільних» художників, і поезія «шістдесятників» та «вісімдесятників».

Розгляд української культури у світовому і європейському контексті допоможе звільнитися від низки нав'язаних і глибоко вкорінених стереотипів її сприйняття у масовій, а почасти й науковій свідомості, як-от: стереотип сільськості, стереотип філологічності, стереотип консервативності, стереотип демократизму, стереотип вторинності, стереотип непрестижності, стереотип провінціалізму та ін.

Окрема тема — література, мистецтво, наука української діаспори та їх роль в освоєнні досвіду світової культури, адаптації до неї та в транспортуванні західної духовності на материзну. Наявність цього духовного мосту дуже істотно збільшує можливості активної ролі української культури у світі.

Треба сказати, що дослідження міжнародного контексту і міжнародних зв'язків української культури сьогодні ведеться досить широко і набирає розмаху. Зібрано й описано великий матеріал, насамперед у літературознавстві й мистецтвознавстві, висловлено багато цінних спостережень. Однак переважає описовий і лише почасти компаративістський підхід, а не системний чи на рівні типології (хіба що за винятком праць Д. Чижевського та ще деяких зарубіжних учених, а також О. Білецького). Поки що не маємо, так би мовити, карти «ізоліній» світової культури та їх проходження на терені української духовності.

Спроби окреслити українську культуру як цілісність, українську духовність у зв'язку із своєрідністю національного характеру та історії також мали переважно есеїстичний характер. При всій повазі до блискучого і глибокого публіцистичного таланту Д. Донцова, Є. Маланюка, Ю. Липи, може й Ю. Русова, доводиться визнати, що на їхніх концепціях української духовності виразно позначилася печать політичної тенденційності. Набагато збалансованіший М. Шлемкевич, а баздоганна об'єктивність І. Лисяка-Рудницького змушує жалкувати, що він менше займався історією саме культури.

У дослідженнях і розважаннях про міжнародні рівні функціонування української культури віддається перевага одному напрямові культурного обміну — західному. Тим часом «східний напрям» важив для нашої культури ненабагато менше. І не тільки в найдавніші часи. Особливо коли мати на увазі не лише емпіричні факти впливів та запозичень, а типологію культурних явищ. Так, релігійну полеміку на Україні XVI—XVII століть варто зіставити з релігійними полеміками того ж часу у Вірменії та Грузії (насамперед тут дуже вдячна постать І. Вишенського). Те ж саме стосується і проникнення ренесансних ідей, хоч, правда, у Вірменії та особливо у Грузії, вони були виражені яскравіше.

Починаючи з кінця XIX століття, наша культура, насамперед література, виявляє вже свідомий, політично мотивований інтерес до Сходу як спорідненої частини пригнобленого світу, що має близькі до українських завдання пробудження і визволення. Дальше поглиблення цієї орієнтації ми зрозуміємо, оглянувши панораму народження демократичних визвольних рухів та новітніх національних літератур на самому початку XX століття, особливо після революції 1905—1907 років, яка знаменувала вихід на історичну арену десятків народів сходу Російської імперії та поза нею,— панораму національних рухів і літератур у Персії, Туреччині, Азербайджані, Вірменії, Таджикистані, Казахстані, Татарії, Башкирії.

Так що призабута нині ідея Миколи Хвильового про «азіатський ренесанс» та революційну Україну як його лідера (ідея, надовго затінена для нас іншими його гаслами — антимосковськими, «психологічної Європи») — ця ідея не є волюнтаристською візією чи екзотичною вигадкою. За нею — коли не реальна геополітична і культурна роль України, то реальна можливість такої ролі (можливість, на жаль, тоді втрачена). За нею — реальні тенденції визвольних рухів і культурно-відродженських процесів.

У зв'язку із зростаючою популярністю теми світового контексту української культури та збільшенням літератури на цю тему особливої ваги набирає науковість критеріїв і науковий критицизм. Нашими постійними супутниками тут не раз були і часом знову стають патріотичні емоції, безкритичні захоплення і натхненний гіперболізм — не лише як рудимент міфологічної стадії мислення, а й як зворотний бік нашого комплексу неповноцінності. Стало не те що модою, а пошестю шукати — добре б шукати, а то: впевнено знаходити! — коріння сучасних українців у всіх найдревніших вогнищах цивілізації, а дехто годен і Адама з Євою оголосити українцями.

Добра й потрібна річ — увага до української поганської (дохристиянської) релігії та міфології, але дехто ладен риторично вивищувати її над міфологією античного світу, не задумуючись над тим, чому ж тоді не вона, а антична міфологія стала однією з підвалин європейської духовності.

Конче потрібно повернути Україні імена великих діячів, митців та вчених, «привласнених» іншими культурами,— і тут ми майже нічого ще не зробили,— зате на цьому фоні безмовності серйозної науки процвітає аматорство, втішні для патріотичної душі «чутки» про те, що мало не всі великі люди світу, від міфічного Геракла до історичного Гарібальді, були українського походження.

Не вільна від патріотичного гіперболізму і сфера серйозної науки та літературознавства. Ще Пантелеймон Куліш знаходив в українській літературі середини XIX століття зразу трьох геніїв, рівних Шекспірові,— причому поставивши в один ряд постаті різної величини: Шевченка, Квітку і Гребінку, чим дав привід для глузування в російській критиці. Сьогодні із Шекспіром стало модним порівнювати Миколу Куліша. Тим часом у решті світу нікого із Шекспіром порівнювати не наважуються — настільки це самотня у своїй недосяжності вершина.

А нещодавно один із наших талановитих письменників і шанованих політичних діячів написав у молодіжній газеті буквально таке: «Єврейський народ дав Ісуса Христа й одним цим прославився навіки. Український народ щодесять років дає свого Ісуса...» І далі називалося ім'я одного з мучеників ГУЛАГу, ім'я справді святе. Але ж... Я розумію, що тут говорив біль за безмірні жертви нашого народу і за невизнаність цих жертв. Одначе все-таки Ісус Христос — це не тільки велике страждання і велика святість, а й одкровення віри для віруючих, і нова світова мораль, що змінила долю людства... Син Божий... Тож будь-які порівняння тут неможливі і можуть зачіпати почуття мільйонів віруючих. У всьому потрібен такт.

Довільність наших критеріїв та оцінок, неадекватність мислення, заниженість мірок і смаку, самовихваляння, що переходить часом у пустопорожню велемовність, як-от у багатьох публікаціях з приводу ідеї Всесвітньої Української Духовної Республіки та побудови Храму Матері-України (хоч сама ця ідея і не позбавлена сенсу з огляду на можливе її гуманістичне наповнення у наш час зростання порожнечі),— вся ця наша, сказати б, всеїдність зумовлена низькою якістю духовного життя суспільства і — не в останню чергу — тривалою відірваністю від загальнолюдської культурної атмосфери, відключеністю від світових інтелектуальних потенціалів. У свою чергу, такий наш стан заважатиме нашому гармонійному входженню в культурний світ, де панують поважні критерії та суворі вимоги, підриватиме довіру до нас та до нашої здатності на адекватну самооцінку.

Певна — відносна, звичайно,— несумісність із західним культурним світом може виникати також у зв'язку з тією ще не проаналізованою обставиною, що ми не мали цілої низки форм духовного життя, через які пройшли західноєвропейські суспільства,— від, скажімо, галантної і преціозної літератури, культу дами та ін. до культу індивідуалізму, як і цілого спектра філософських шукань.

Ризиковано робити якісь висновки з такої побіжної розмови на таку складну і неосяжну тему. Та все ж не уникнути бодай кількох підсумкових штрихів.

Отже, який вигляд має сьогодні Україна на світовому тлі?

Здатна за своїми об'єктивними ресурсними можливостями до високого розвитку, вона перебуває сьогодні на рівні середньорозвинутих країн і належить до СРСР, який у цілому деградує до рівня країн третього світу.

А яке наше місце в одному з наймогутніших і найхарактерніших процесів сучасності — процесі реабілітації національних культур, відновлення цілісності національної культури як національної індивідуальності людства? В цьому світовому процесі ми, на мою думку, примикаємо до тих країн, де поєднуються три чинники:

— процес деколонізації;

— тривале збереження ролі домінантної в імперії культури і мови;

— наявність різнонаціональних культурних ареалів.

Тобто, при всьому тяжінні до європейської цивілізації, ми муситимемо проходити деякі етапи того шляху, який пройшли або ще проходять такі країни, як Індія, Алжір, африканський континент.

Якщо наш рух до незалежності в мирних — тобто в єдино можливих і прийнятних сьогодні — формах дасть сподіваний результат, то народ України, ставши господарем своєї долі, зможе невдовзі посісти гідне місце в сім'ї європейських народів. Гідне, але не якесь особливе.

А чи можемо мріяти про більше?

Україну можна назвати землею несправджених надій.

...Не справдилося пророцтво Гердера про те, що вона стане новою Елладою.

Не справдилося пророцтво кирило-мефодіївських братчиків про те, що камінь, який відкинули будівничі, стане наріжним.

Не справдилося Шевченкове: «І мене в сім'ї великій...»

Не справдилося Франкове: «Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом, покотиш за собою гомін волі...»

Не справдилися мрії провідників національного відродження початку XX століття про те, що Україна стане найгуманнішою демократією на землі.

Не справдилися візії Хвильового про азіатський ренесанс та про Україну як провідника у світовій дорозі до синіх озер загірньої комуни.

Не справдилися надії тих, хто бачив історичну місію України в примиренні двох відламів християнства.

Не справдилося ще багато що.

Але — історія триває...

Мозаїка планети

ЗЕМЛЯ — НЕЗАЙМАНА ПЛАНЕТА

48 051840 квадратних кілометрів суходолу, тобто майже одна третина нашої планети, не мають жодних видимих слідів людської діяльності. Принаймні такого висновку дійшли американські географи, опрацювавши велику кількість знімків, зроблених із штучних супутників Землі. На цьому величезному просторі не помічено ні населених пунктів, ні будов, ні шляхів, ні високовольтних ліній чи водосховищ. Антарктика — поки що повністю незаймана. Неторканими лишаються 37,5 процента території Північної Америки, 33,6 процента території СРСР, 29,7 — території Австралії та Океанії, 27,5 процента території Африки, 20,8 процента — Південної Америки та 13,6 процента території Азії. Останнє місце посіла Європа — лише 2,8 процента її території не торкнулася рука людини.

НАЙСКРОМНІШИЙ ПАМ'ЯТНИК КОЛУМБУ

Христофорові Колумбу, визнаному відкривачеві Америки, встановлено велику кількість пам'ятників по обидва боки Атлантики. Але найскромнішою згадкою про нього є меморіальна дошка на тому місці, де цей великий мореплавець висадився вперше після переходу через Атлантичний океан. 12 жовтня 1492 року він нарешті дістався Нового Світу, гадаючи, що то — Індія. А насправді це був невеличкий острів, що його відкривач назвав Сан-Сальвадором (нині острів Уотлінга у Багамському архіпелагу). Дату висадки на цьому клаптику землі у Карібському морі і вважають днем відкриття Америки.

Саме тут, на піщаному березі острова, стоїть капличка, у стіну якої вмурована меморіальна дошка з портретом відкривача. Незважаючи на те, що це дуже скромна пам'ятка, мешканці острова вважають її найціннішою реліквією і пишаються нею.

СКАРБИ НІМРУДА

Під час розкопок біля палацу Німруд царя Ассирії Ашшурнасірпала II, там, де 2700 років тому була царська резиденція і гарем, іранські археологи відкрили незліченні скарби: майстерно виготовлені золоті прикраси загальною масою близько 57 кілограмів, серед яких є й розкішна корона, розміщались у поховальних камерах. Фахівці вважають знахідку найзначущою після гробниці Тутанхамона.

ІНДІЙСЬКИЙ КАНАЛ 1200 РОКУ

Археологи з університету штату Арізона (США) відкрили канал, споруджений, напевно, індійцями близько 1000 років тому. Він знаходиться у печері Сонора, поблизу міста Тусона (Арізона). Каналом, що має довжину 9,6 кілометра, надходила питна вода. Це — неабиякий будівельний подвиг індійців племені хохокам, яке зникло з лиця Землі сотні років тому.

Канал споруджено у період між 800 та 1400 роками для відведення води з річки Санта-Крус до селища племені. З невідомої причини індійці хохокам залишили селище якраз перед тим, як іспанські конкістадори висадились у Новому Світі.

РЯТУЮТЬ ЛІСИ

У деяких африканських країнах, розташованих в районі Сахари, розпочалася кампанія по заміні відкритих кухонних вогнищ (де використовується лише п'ять процентів їх теплової енергії) на більш ефективні глиняні грубки, що зберігають близько 25 процентів тепла. У Малі, наприклад, прийняли закон, який зобов'язує кожну сім'ю мати по дві глиняних грубки. У разі його недодержання накладаються великі штрафи. Вважається, що в такий спосіб зменшиться використання деревини для опалення. Нині у багатьох країнах спалюють дуже багато дерев, що загрожує цілковитим їх знищенням.

Мозаїка планети

Якщо наближатися до ідеалу

Борис МОКІН,
народний депутат УРСР,
ректор Вінницького
політехнічного інституту

МОКІН Борис Іванович народився 3 січня 1948 року на Черкащині. Працював на цукровому заводі та новобудовах Кривбасу. По закінченні Криворізького гірничорудного інституту (1966 рік) розпочав свою наукову кар'єру: асистент, аспірант, кандидат наук (1976 рік), доктор наук (1984 рік), професор (1986 рік). Автор понад 100 наукових праць і винаходів. У 1989 році на альтернативній основі обраний ректором Вінницького політехнічного інституту. Народний депутат УРСР.

Одержавши замовлення написати статтю, я вирішив вчинити так, як роблять всі «технарі», беручися за проектування якоїсь системи,— спочатку визначають її ідеальний варіант, коли достатньо ідей, людей та ресурсів, а потім розглядають різні практично можливі варіанти, що виникають у зв'язку з тими або іншими обмеженнями.

Ідеал: Україна — вільна, незалежна, демократична, багата держава з пріоритетом прав людини над правами держави, з рівними можливостями політичного, освітнього та майнового зростання для всіх її громадян незалежно від раси, національності та віросповідання; держава національна, але без ущемлення прав громадян некорінної національності; держава, в якій живуть пристойно навіть безробітні.

Можна прийняти як аксіому, що досягти ідеалу можна незалежно від вихідних умов, але від них залежить термін та стратегія його досягнення.

Погляньмо, які ж вихідні умови ми маємо. Сьогодні Україна є складовою частиною Радянського Союзу. В ключових питаннях внутрішньої та зовнішньої політики уряд наділений, в основному, тільки правом виконання рішень, прийнятих Президентом СРСР, союзним урядом та органами керівництва КПРС або її складової частини — КПУ; республіка, яка заведена нами — комуністами — «бойовим авангардом робітничого класу» одночасно в два глухих кути: екологічної кризи та економічної катастрофи.

Якою ж повинна бути стратегія народу та державної влади, щоб із таких вихідних умов досягти принаймні першого наближення до ідеалу?

Почнемо з економіки. Оскільки територія України становить менше трьох процентів території СРСР, а її вклад у національний доход перевищує 20 процентів, то з цього випливає, що економічний потенціал України в 7—8 разів вищий ніж середньосоюзний. Але чому ж народові України не розпирає груди від гордості за те, чому, навпаки, він незадоволений життям? А справа у тому, що цей потенціал складають насамперед могутні підприємства гірничо-збагачувального комплексу, чорної металургії, хімії, енергетики та оборонних галузей промисловості. За невеликим винятком характерною ознакою їх є величезна кількість викидів шкідливих речовин у навколишнє середовище, використання технологій XIX століття та непродуктивних схем, високий процент ручної праці у виснажливих умовах.

Подальша експлуатація цих підприємств без їх принципової модернізації є злочином проти народу України, наслідком якого може стати генетична деградація майбутніх поколінь. У той же час негайне закриття призведе як до зниження економічного потенціалу України, так і до масового безробіття.

Отже — негайна модернізація. Але для цього потрібна додаткова сотня мільярдів карбованців, якої бракує сьогодні і в республіканському, і в союзному бюджеті.

Де ж вихід? Вихід лише один — залучення іноземних капіталістів, але не на правах позикодавців, а на правах співвласників цих підприємств. Якщо ми підемо шляхом позик, то тільки розтягнемо стан агонії, оскільки ці позики не будуть значними і їх ми швидко проїмо. А далі виплата процентів ще більше ускладнить наше становище.

Таким чином, роздержавлення підприємств, перетворення їх на акціонерні з передачею частини акцій тим, хто на них працює, вільною продажею другої частини всім бажаючим громадянам України і продажем третини акцій зарубіжним фірмам — є однією з обов'язкових ланок економічної стратегії наближення Української держави до ідеалу.

Зарубіжні фірми, ставши співвласниками українських підприємств, не тільки вкладуть свої капітали, але і привезуть нові технології, що зробить продукцію цих підприємств конкурентоспроможною на світовому ринку, а також навчать наших людей працювати в нових технологічних умовах. Крім того, оскільки за нормативами, скажімо ФРН, в очисні споруди вкладається приблизно в 100 разів більше коштів, ніж це робиться у нас, то модернізовані підприємства будуть на два порядки менше забруднювати навколишнє середовище. Зросте значно і продуктивність праці на таких акціонерних підприємствах, тому що, працюючи на них і ставши співвласниками, робітники працюватимуть насамперед на себе, а вже потім — на державу. І ніяка оренда не витримає конкуренцію з власністю, тому що орендар орієнтується на максимум прибутку сьогодні, в той час як власника життя змушує думати і про день завтрашній.

І ще одна перевага залучення іноземного капіталу до відродження економіки України — західні технології в хімії, металургії, збагаченні корисних копалин, до речі, багато з яких базуються на не сприйнятих плановою економікою ідеях вітчизняних вчених, потребують удвічі менше затрат електроенергії, ніж ті, за якими нині працюють підприємства цих галузей. А це означає, що, запровадивши такі технології, ми вдвічі зменшимо споживання електроенергії і зможемо, не завдаючи шкоди економіці, закрити і ті п'ять АЕС, які функціонують на Україні сьогодні.

Але чи захочуть іноземні фірми вкладати свої кошти в модернізацію українських підприємств? Якщо цю пропозицію їм висунути сьогодні, відповідь однозначна — не захочуть! Чому? А тому, що сьогодні економіка СРСР — це бездонна прірва, в яку кидай не кидай — все одно не наповниш. Тому треба в цій прірві «відділити кишеню», яку можливо наповнити в якийсь конкретний термін. І стінками цієї «кишені» має бути національний банк України і власна грошова одиниця. Звичайно, паперові гроші нікому не потрібні. Потрібні національні гроші, забезпечені фондом золота та інших коштовностей. І Україна, яка має право на частку союзного фонду, повинна її одержати.

Чим же обумовлене це право? Перш за все продажем за валюту стратегічної марганцевої руди та її похідних, на яку Україна є світовим монополістом, продажем у високорозвинуті країни високопроцентної криворізької залізної руди (так званої «синьки»), збагаченої уранової руди, добутої на Україні та виготовлених з неї твелів, продажем електроенергії, виробленої на електростанціях республіки, продажем діамантів та інших коштовностей, обточених і огранованих на підприємствах України з алмазного піску, що надходить на ці підприємства з Росії. Перелік всіх українських джерел надходження валюти до союзного фонду можна суттєво продовжити: наприклад, це і валюта за морські перевезення вантажів суднами Чорноморського пароплавства, і валюта за автомобільні перевезення по лінії союзної фірми «Совтрансавто», більшість підприємств якої розташовані на Україні і є власністю її народу, та багато інших джерел.

Так що заяви про незаконність вимог України про передачу її частки союзного Валютного фонду, які грунтуються на твердженнях про відсутність власних родовищ золота та алмазів на її території,— безпідставні. За 70 років використання економічного потенціалу республіки, у тому числі і для одержання валюти, Україна заробила право на досить значну частку союзного Валютного Фонду. І ця частка, на основі якої буде створений Український національний Валютний Фонд, повинна стати основою національної грошової системи. Створення цієї системи є другою важливою ланкою економічної стратегії руху Української держави до ідеалу.

Третьою ланкою цієї стратегії повинно стати звільнення від соціалістичного кріпацтва селянина, передача землі йому у власність. В моїй голові, наприклад, не вміщується те, що на 11,7 мільйона гектарах нечорноземної орної землі 625 тисячі західнонімецьких фермерів вирощують стільки сільськогосподарської продукції, що її вистачає не тільки для 60 мільйонів населення ФРН, але ще

й для продажу в інші країни. А ми на Україні, маючи втричі більше орної землі, до того ж чорноземів найвищого гатунку, і маючи в 25 разів більше сільського населення, не можемо виростити продукції бодай стільки, скільки треба для прогодування 52 мільйонів! Цей приклад підтверджує абсолютну неефективність та безперспективність колгоспного ладу на селі. За останні 30 років у село вкладено 1000 мільярдів карбованців, але з кожним роком справи там ідуть дедалі гірше, і ніхто не може дати відповідь на запитання: куди пішли ці гроші? А люди втікають з села, не хочуть бути кріпаками в колгоспах.

І поки ми не зрозуміємо, що тільки на власній землі людина результативно та самовіддано працюватиме, поки не віддамо у власність селянам землю, будівлі та техніку, занедбані в 70 процентах збиткових колгоспів та радгоспів, доти не буде у нас вдосталь сільськогосподарської продукції.

Заяви з високої трибуни депутатів — голів колгоспів про те, що ніхто землю не візьме, не варті яєчної шкаралупи. Колишні мої однокласники, які працюють на селі, кажуть: «Ми візьмемо землю, ми виростимо добрі врожаї, але дайте нам гарантії, що коли ми розбагатіємо, ви у нас все не відберете, не розкуркулите і не відправите на голодну смерть на Колиму, як це було зроблено згідно з генеральною лінією тодішнього варіанту КПРС в 1933 році».

Звичайно, головам колгоспів незвично пересідати з крісла голови в кабіну трактора чи комбайна, але ж доведеться.

У Верховній Раді УРСР над програмою пріоритетності розвитку села працювали депутати-аграрії із числа секретарів райкомів КПУ та голів колгоспів — представників тих самих сил, які насаджували раніше командно-адміністративний стиль керівництва на селі, довівши його до жалюгідного стану.

На всі їхні заяви про те, що тільки колгоспи можуть відродити село, побудувати шляхи, дати пенсію селянам, не треба звертати уваги. Фермери, об'єднавшись добровільно в ті кооперативи, які їм потрібні, та найнявши будівельників чи ремонтників, вирішать усі проблеми постачання і забудови. А маючи у власності 20—30 гектарів землі по 100 тисяч карбованців за кожний гектар та здавши цю землю комусь в оренду або продавши, кожен селянин чи селянка, забезпечать свою старість в сотні разів краще, ніж на ту мізерну пенсію, яку вони зараз одержують від колгоспу.

Які ж політичні кроки треба зробити, щоб запровадити в життя наведену вище економічну стратегію?

Насамперед треба швидше забрати з союзного підпорядкування у власність народу України всі підприємства, розташовані на її території. По-друге, перетворити СРСР в конфедерацію незалежних республік з президентським правлінням, які делегують нагору тільки питання стратегічної оборони, оптимізації економічних зв'язків, безвізової міжреспубліканської міграції робочої сили та регулювання фінансової допомоги республікам зі створеного за рахунок їх добровільних внесків наднаціонального банку.

По-третє, законодавчу владу необхідно дійсно передати Радам, які повинні обиратися на багатопартійній основі. І якщо уряд, створений на основі парламентської більшості, виявиться неспроможним вивести Україну із кризи, то він повинен піти у відставку, а парламент — розпустити, мають бути проведені нові вибори. Тільки за таких процедур і партія, і кожен комуніст будуть працювати з максимальною віддачею, відімруть телефонне право і роздача керівних посад за ознакою відданості, а не розуму і таланту.

Сьогодні при Президентові СРСР створена Рада Федерації, до якої входять голови Верховних Рад республік. Але ж це нонсенс! Президент очолює виконавчу владу, а йому підпорядковані голови республіканських законодавчих органів. За такого стану речей ніколи не бути верховенству республіканських законів над союзними тому, що будь-який республіканський закон може бути оголошений Указом Президента СРСР незаконним і нечинним. А цього не повинно бути, інакше Декларації про суверенітет руспублік виявляться пустими папірцями. Тому вже зараз Президент СРСР повинен бути підпорядкованим Раді Федерації.

Ще одним кроком в політичному забезпеченні економічної стратегії є деполітизація органів КДБ, МВС і Збройних Сил. Донедавна Комітет державної безпеки фактично був Комітетом партійної безпеки, воєнізованим відділом КПРС. А треба, щоб це було справді відомство державної безпеки, і цією державою на Україні повинна бути Україна, а не СРСР. Судячи з преси, в КДБ вже робляться перші кроки в цьому напрямі, але головного кроку — деполітизації, департизації, ще не зроблено.

Що стосується МВС, то оскільки воно має справу із злочинцями, ловити їх треба не в світлі рішень чергового з'їзду КПРС чи Пленуму ЦК, а заради здоров'я економіки держави та безпеки її громадян. І ніяке телефонне право не повинне впливати на хід слідства чи визначення ступеня вини, і не має це залежати від

того, членом якої партії є злочинець. Тому департизація МВС — об'єктивна необхідність.

Збройні Сили теж повинні бути департизованими, бо захищати державу необхідно незалежно від того, яка партія сформувала уряд, а яка вийшла в опозицію. Замість політвідділів в армії необхідно створити інститут вихователів, які не повинні бути членами якоїсь партії. Чисельність їх, звичайно, треба на порядок зменшити. Великі кошти звільняться від закриття військово-політичних училищ.

Ще одним важливим політичним кроком є створення національних збройних сил в республіці. Вони будуть суто оборонними, не матимуть частин стратегічного призначення. Перевага національних департизованих збройних сил над міжнаціональними, політизованими, як показали події в Румунії, у тому, що вони не стрілятимуть за наказом у свій народ, вони будуть тільки захищати його від нападу іззовні.

Коли пишеться стаття, другий етап з'їзду КПУ ще попереду, і читач цього номера журналу знатиме його рішення, і все ж я висловлю таку думку. Необхідним кроком для прискорення створення на Україні ідеальної держави може стати прийняття на другій частині з'їзду рішення про самостійність Комуністичної партії України, її перетворення на парламентську партію, відмова від принципу демократичного централізму, покаяння за злочини, вчинені попередніми поколіннями комуністів, потурання цим злочинам або їх замовчування.

Ще один важливий крок — повернення партією боргів народові. Адже все, що зараз розглядається як її власність, збудовано державними будівельними організаціями з державних матеріалів — самі по собі гроші без підряду нічого не варті, з ними навіть в плани будівництва неможливо при соціалізмі потрапити. А пенсії та пільги, що їх одержували колишні партійні функціонери, теж йшли та й зараз ідуть не з партійної, а з державної кишені. І за це теж треба розрахуватися. Тільки в цьому разі ми, комуністи, можемо сподіватися прощення народу за свою недалекоглядну політичну лінію, яку проводили в життя до перебудовчого періоду. І зовсім не обов'язково змінювати назву партії: комунізм — це абстракція, ідеал, такий же, як нескінченність в математиці. Математики не відмовляються від терміну «нескінченний ряд» тільки тому, що цього кінця ніколи нікому не дано досягти.

Наступний політичний крок: ліквідувати на Україні ще один вид кріпацтва — прописку.

І ось у цьому місці пора повернутись до запитання: Українська держава — якою їй бути?

Україна дійшла до роздоріжжя, з якого виходять три шляхи. Перший шлях — прямий, веде вперед до ідеальної держави в найкоротший термін. Другий шлях — звивистий, теж веде вперед, але набагато довше, долаючи безладдя та затягуючи пасок. Третій шлях — дугою спочатку вліво-вправо поведе, але невдовзі, описавши піввиток спіралі, приведе до гурту слаборозвинутих країн, відкинувши нас назад навіть порівняно з тим станом, в якому перебуваємо сьогодні.

На перший шлях ми станемо, якщо до кінця цього року зробимо всі ті політичні кроки, про які сказано в цій статті.

Другий шлях починається з подальшого затвердження на осінній сесії Верховної Ради УРСР міністрів в кабінет Масола, з відмови на з'їзді КПУ від самостійності партії та парламентських принципів її роботи, що в свою чергу приведе до масового виходу комуністів з КПУ, втрати нею остаточно довір'я народу, масових страйків та мітингів протесту, внаслідок яких не тільки уряд Масола піде у відставку, але і вся Верховна Рада УРСР. В результаті нових виборів прийдуть до парламенту нові сили, які створять новий уряд, здатний втілити в життя стратегію переходу до ринку, але уже без нас — комуністів. А нам на цьому шляху вготована та ж доля, що і комуністам Чехо-Словаччини. Це теж шлях оновлення, але болісний для багатьох тисяч, а може і мільйонів людей, що живуть на Україні.

Третій шлях, якщо ми на нього ступимо, почнеться з проголошення відкрито чи таємно надзвичайного становища, можливо навіть у рамках усього Союзу, масових арештів всіх, хто піддає сумніву офіційну класичну комуністичну ідеологію. При цьому, звичайно, то там, то тут буде виникати стрілянина. Потім суспільство поділиться на дві множини — тих, хто буде знаходитись по один бік колючого дроту і тих, хто по другий.

Йдучи цим шляхом, КПУ також виживе, але знову почнеться епоха казармового соціалізму, і СРСР, а з ним, звичайно, і Україна, остаточно посяде місце серед слаборозвинутих країн і зрівняти її з розвинутими країнами після цього зможе тільки Апокаліпсис.

Тож задумайся, народе України, яким шляхом іти!

Від редакції. Коли журнал друкувався, на Україні відбулося багато змін, передбачених Б. І. Мокіним у цій статті. То, можливо, варто дослухатися й до інших його роздумів.

Дві японські перебудови

Чи можна щось запозичити з їхнього досвіду?

СЕКІНЕ Томохіко, 1933 року народження. 1957-го закінчив університет Хітотсубаши (Токіо). Учений ступінь магістра суспільних наук здобув 1964 року у Макгільському університеті, доктора наук — у 1966 у Лондонському. 1960—1962 роках — співробітник Бюро статистики штаб-квартири ООН у Нью-Йорку. Працював і викладав за сумісництвом в університетах: Джорджа Вільямса, Бірмінгемському, Північно-Західному, Міжнародному Християнському, Саймона Фрезера, Йоркському. Нині — професор кафедри економіки факультету суспільних наук Йоркського університету (Канада). Фахівець з політекономії капіталізму, автор кількох десятків фундаментальних наукових праць, присвячених, зокрема, економічним аспектам теорії Маркса.

Нас так довго переконували, наче тільки ми йдемо правильним шляхом у щасливе майбутнє, а решта людства (за винятком хіба що наших попутників) блукає манівцями, що ми таки повірили. З цією вірою, яка перетворилася на шори на очах, ми врешті-решт — і це закономірно! — опинилися там, де ми є — попереду Барбадосу, Кувейту та Сингапура за смертністю населення. Опинилися, роздивилися і з подивом помітили, що деякі країни досягли значно більшого, хоча починали — принаймні, щодо природних багатств — за значно гірших умов, ніж ми. Приміром, Японія, яка зараз наздоганяє, а за багатьма показниками вже випередила Сполучені Штати Америки. Нині, напевно, лише фахівці пам'ятають, що у середині минулого століття це була одна з найвідсталіших феодальних країн світу. Після приходу до влади імператора Муцухіто в Японії розпочалася інтенсивна суспільно-економічна перебудова, завдяки якій вона впродовж трьох-чотирьох десятиліть перетворилася на індустріально розвинуту й перемогла Російську імперію у війні 1904—1905 р.р. Ще одна перебудова економічного життя відбулася після другої світової війни (під час якої Японія зазнала поразки).

Сподіваємося, нині, в час перебудови, японський досвід зацікавить наших читачів. Тому редакція «Наука і суспільства» звернулася із запитаннями до відомого японського фахівця з політичної економії, який нині викладає у Йоркському університеті (Канада), професора Томохіко СЕКІНЕ.

1. Ера Мейджі. Чому виникла потреба у цих реформах (економічний аспект)? Які зміни у соціальній структурі вони спричинили, як позначилися на становищі різних класів та груп?

2. Соціально-психологічний аспект. Чи супроводжувалися реформи ломкою традицій, звичаїв, перебудовою психології народу?

3. Технологічний ривок після другої світової війни. За рахунок чого його досягнуто? Чи використовувався досвід попереднього ривка під час ери Мейджі?

4. З огляду на її успіхи, в Японії багато талантів. Талант, нам здається, неможливий без розвитку індивідуальності. Чи не пригнічується індивідуальність традиційним японським колективізмом?

5. Як на ваш погляд, чи здатні інші країни скористатися японським досвідом технологічних революцій XIX та XX століть у третьому тисячолітті? Якщо так, то чим саме, а якщо ні, то чому?

6. Як ви думаєте, чи лишиться й надалі людина людиною в нашому сучасному розумінні? Чи не перетвориться вона в ході науково-технічного прогресу на живий компонент різноманітних технологічних систем?

7. Що чекає на людство в третьому тисячолітті?

Відповіді професора Секіне

1, 2. Для того, щоб відповісти на ваше перше питання, мені треба повернутися до Японії XVI століття. Країна була поділена на багато ворогуючих князівств, на чолі кожного стояв честолюбний, ненажерливий феодал — військовий диктатор. Інтриги, зради та вбивства були постійним явищем. Японія того часу дуже нагадувала Італію часів Макіавеллі. Справжні ознаки національного єднання почали з'являтися тільки в кінці століття. З усіх феодалів виділився один, який почав наближатись за статусом до абсолютного монарха. Таким чином Японія почала перетворюватися на національну державу. Вона мала в той час високорозвинуте сільське господарство, торгівлю. У країні перебувало багато єзуїтів та європейських купців, а японських купців і піратів можна було зустріти в усій східній частині Тихого океану. Не було причини, яка б завадила Японії розвинутися у сучасну (на той час) національну державу, як це сталося з більшістю європейських країн.

Після встановлення 1603 сьогуната* Токугава, Японія проводила політику національної ізоляції, що спричинилося до припинення всіх міжнародних зв'язків, включаючи й іноземну торгівлю. Режим династії Токугава, який проіснував до реставрації Мейджі у 1868 році, являв собою по суті феодальну контрреволюцію. Це була суперечлива система, яка намагалася бути і феодальною, і сучасною водночас. Японія епохи Токугава була в основному сільськогосподарським суспільством, яким керував клас самураїв — військових людей, хоча вони ніколи не брали участі у війні. Вони становили шість процентів населення і жили у містах.

Таке становище виключало контроль за розвитком торгівлі, комерції у масштабі всієї країни. Отож на початку XIX століття ця система почала розповзатися по швах. Збіднілі самураї і селяни перебували у постійних боргах у купців та лихварів. Частішали селянські повстання. Нерідко наставав голод — гинуло багато людей. Невдоволення народу зростало.

У цей час європейці починають тиснути на Японію (не зупиняючись перед застосуванням військової сили), вимагаючи нормалізації торгівлі. Цей внутрішній занепад у поєднанні із зовнішнім тиском призвів до повалення режиму династії Токугава.

У той же час правителі Токугава продемонстрували свою неспроможність керувати державою. Великі феодали, особливо у південно-західній частині Японії, поступово перетворювалися на абсолютних монархів у своїх володіннях, які вони намагалися модернізувати. Найбільш кмітливих самураїв висували з низів на важливі пости. Це були революціонери ери Мейджі — вони невдовзі зрозуміли, наскільки серйозною є іноземна загроза, проти якої єдиним можливим засобом оборони була реорганізація Японії. Вони полишили службу в своїх феодалів і зібралися в столиці Кіото, щоб здійснити заколот проти уряду сьогуна. На той час сьогунат також потребував підтримки імператорського двору. Було запропоновано різні схеми поєднання імператорської влади та влади сьогуна. Але врешті-решт ці проекти були зметені революціонерами, які здійснили переворот з метою відновити імператорське правління, знищити сьогунат Токугава 1868 року.

Імператору Мейджі було на той час лише 16 років. Згідно з сценарієм революціонерів він мав правити як напівбожественний монарх Японією, що швидко розвивалася. Ці революціонери були компетентні та безжалісні. Протягом усього царювання Мейджі (1868—1912 р.р.) вони по суті узурпували правління державою, швидко демонтували привілеї самураїв і створили новий клас землевласників, сучасні збройні сили з простолюдинів. Вони очолили індустріалізацію країни, перетворили Японію на імперіалістичну державу раннього етапу розвитку, відібравши у Китаю Тайвань і Корею. Оскільки вони були низького походження, то не робили ставки на стару ієрархічну систему. Це були досить розумні, талановиті люди, які добре розуміли умови, в яких перебувала Японія, і чітко уявляли, як ними скористатися. Під їхньою орудою Японія почала перетворюватися на капіталістичну державу по суті вже в останні десятиріччя XIX століття.

Я думаю, що найважливішим фактором, завдяки якому революція Мейджі здобула успіх, було те, що японці зуміли організуватися й протистояти сильному західному тискові. Об'єднання відбулося під прапором імператорського дому. Це не був націоналізм у звичайному розумінні. Це було ствердження своєї культурної неповторності. Карл Поланий зазначав: «Коли відбувається контакт між двома культурами, це може мати фа-

* Сьогун — за середньовіччя військово-феодальний правитель Японії. Титул успадковували представники найбільших феодальних родин, з 1603 року — династії Токугава, заснованої Іеясу Токугава. Імператорська династія мала суто номінальне значення.— Ред.

тальні наслідки для слабкішої. Не економічна експлуатація, як це часто вважають, а дезінтеграція культурного середовища жертви є причиною деградації». І, справді, торговельні угоди, які уклав уряд сьогуна в останні роки свого правління із західними державами, утискували суверенітет Японії. Але в умовах сильної економічної експансії правителі епохи Мейджі подбали про захист і зміцнення культури японців. Так званий тенносей (інститут обожнювання імператора) був справді ефективним інструментом, який дав змогу поєдати японську історичну традицію з теорією божественного походження влади королів.

Японців весь час переконували, що вони — виняткова нація, яка дістала у спадщину унікальну державність, освячену імператорською владою. Пізніше цю концепцію надміру експлуатували, що й призвело до її компрометації. Але без сумніву — інститут імператорської влади відіграв видатну ідеологічну й психологічну роль у процесі японської модернізації. Частково це є відповіддю на ваше друге запитання.

3. Ви досить правильно проводите паралель між модернізацією Японії в період Мейджі та її економічним чудом після другої світової війни. У 1945 році переможена й знесилена Японія перебувала під таким же сильним іноземним тиском, як і в середині XIX століття, якщо не більшим. Японська нація могла припинити своє існування. Якби імператор Хірохіто був нерішучою людиною, такою, як, наприклад, його радник принц Коное, і вагався б ще кілька тижнів, перш ніж оголосити капітуляцію, Японія загинула б під наступним атомним бомбардуванням. Імператор за тих умов інстинктивно керувався інтересами Японії як культурної та етнічної єдності. Японці потребували саме такого монарха в часи тяжких випробувань, і Макартур*, як розумна, прониклива людина, зрозумів це.

Японці — оскільки живуть на островах — етнічно напрочуд цілісні. Вони не дуже добре уживаються з іншими народами, але вміють об'єднуватися як нація. Коли їм загрожували як нації, вони швидко відновили традицію обожнювання імператора. Я думаю, що імператор відіграв вирішальну роль у відбудові післявоєнної Японії — він став символом національної єдності.

Є також інші фактори економічного чуда Японії. Їй щастить — міжнародна ситуація для неї часто складається сприятливо. Наприклад, війна у Кореї у 1950-му році миттю перетворила Японію на військово-постачальну базу для американських збройних сил і сил ООН, що сприяло швидкому економічному оздоровленню країни.

На початку століття Японія зуміла з великою вигодою для себе перейняти британську міжнародну стратегію, наслідком чого став англо-японський союз. Без цього союзу Японія не змогла б перемогти Росію у війні 1904—1905 років. А війна 1914 року в Європі дала змогу Японії перетворитися на велику індустріальну державу на Далекому Сході.

4. Це питання торкається дуже важливих рис японського національного характеру, співіснування індивідуальності та колективу. Згадайте хоча б тріаду Гегеля, яка складається з сім'ї, суспільства і держави. Можна було б так відповісти на ваше запитання: японці не мали часу, аби повністю розвинути своє «громадянське суспільство». Тому сім'я і держава мають тенденцію до тісного переплетення. Я б не сказав, що це є втратою індивідуальності, скоріше це означає втрату самотності. У японському суспільстві приватне життя часто поглинається суспільним або переплітається з ним. Так, наприклад, люди, які працюють разом, вважають себе близькими людьми — як члени однієї сім'ї. Багато з них приходить додому пізно ввечері — тільки щоб виспатися. Японці працюють дуже багато, забуваючи про свої сім'ї. Може це й добре, коли треба вистояти в міжнародній економічній конкуренції, але ж може також призвести до морально-емоційного збіднiння.

А от на Заході все інакше. Люди намагаються скоріше зробити свою роботу, щоб більше часу проводити вдома, у сім'ї. Можливо це тому, що громадянське суспільство занадто розвинуте за рахунок політичної активності. З цієї різниці, однак, не випливає, що японці позбавлені індивідуальності. Тому що індивідуальність здатна процвітати як в громадській, так і в приватній сфері, так само як і придушуватися там і там.

5. Можна відповісти і так, і ні. Ми завжди вчимося на досвіді інших людей, але не шляхом копіювання. Мати хороший кулінарний рецепт — це ще не означає бути хорошим кухарем. Тільки хороший кухар використає всі можливості, закладені в хорошому рецепті. До того ж, здібний кухар здатен поліпшити чужий хороший рецепт. Сотні книжок можна написати про японський досвід, але вони не принесуть ніякої користі пасивним імітаторам. І лише ті, хто знає, як найліпше узгодити технологічну революцію зі своїми власними умовами, отримають найбільшу користь з зерняток, вилучених з японського досвіду. Крім

* Генерал Макартур — голова американської окупаційної адміністрації в Японії після другої світової війни. — *Ред.*

того, було б нерозумно, якби всі країни репродукували японську систему економічного розвитку. Якби на Землі була іще одна багата й енергетично насичена країна, як Сполучені Штати, то планета загинула б через руйнацію навколишнього середовища. Саме тому ми не можемо дозволити собі мати дві Японії. Хоча «маленькі тигри» Азії здавалося б прагнуть саме цього. Тому настав час виробити стратегію альтернативного неяпонського розвитку.

6, 7. І тут я підійшов до відповіді на ваші останні два запитання. Я думаю, що людство стоїть перед великими небезпеками й великими перспективами. Немає сенсу говорити про фізичні небезпеки — про це написано вже чимало. Дехто думає, що розв'язання проблем лежить у революційній зміні нашого способу мислення. Але питання у тому, наскільки ми спроможні на це.

Сучасна промислова цивілізація, яка грунтується на сучасному раціоналізмі, виходить з-під нашого контролю. І коли ми намагаємося контролювати її за допомогою науки і технології, які у свою чергу, грунтуються на цьому раціоналізмі, ми тільки ускладнюємо ситуацію. Під сучасним раціоналізмом я розумію абстрактний, об'єктивістський, антропоцентричний спосіб мислення, який є основою модернізму, сцієнтизму, економізму та індустріалізму.

Хоча це тільки один світогляд, який став домінуючим після Галілея і Декарта, нас вчать вірити в те, що це єдиний абсолютний принцип здобуття істини, поза яким нічого, крім темряви та варварства. Я вважаю, що це є першопричиною наших сучасних трагедій — парникового ефекту, виснаження озонового шару і т. ін.

Письменники-фантасти, футурологи, популяризатори науки може й добре ознайомлені з секретами сучасної технології. Але тому, що самі перебувають у пастці сучасного раціоналізму, вони неспроможні знайти розв'язання проблеми. Все, на що вони здатні, це сховатися у світ мрій і фантазій. Звичайно, подолати сучасний раціоналізм не так легко. Чи можемо ми піти далі наївних припущень сучасної науки і зрештою обгрунтувати шляхи у майбутнє?

Я не філософ і не можу дати одразу відповідь на це глибоке запитання. Та знаю одне: навчатися істини треба на основі набутого конкретного життєвого досвіду, а не на абстрактних принципах. Сучасний раціоналізм віддавав перевагу абстрактним принципам на противагу життєвому досвіду і зазнав кризи. Тут можна провести паралель з капіталізмом, який, ідеалізуючи абстрактно універсальний ринок,— нехтує конкретним людським середовищем. Я вірю, що перемога над сучасним раціоналізмом з усіма його пастками буде досягнута тільки за рахунок будівництва нового суспільства, яке звільнить людство від хибної спадщини капіталізму. Під час минулорічної конференції у Києві я окреслив, як я особисто розумію це суспільство.

Запитував Валентин ПУСТОВОЙТ.
Перекладала Лариса МАЛЬНЄВА

ДО ВІДОМА ПЕРЕДПЛАТНИКІВ

Останнім часом надходить багато скарг на погане поштове обслуговування. В міру своїх можливостей (а вони мізерні, позаяк одержуємо журнал лише для підшивок) ми, звичайно, компенсуємо недоробки зв'язківців. Проте надіслати передплатникам усе, що втрачене або зіпсоване через недбалість поштових служб, не маємо жодної змоги. Та й не наша то зрештою справа.
Отож кожному, хто помітив якісь недоліки у доставці або продажу «Науки і суспільства», радимо звертатися за адресою: 252001, Київ-1, вул. Хрещатик 22, Управління справами Міністерства зв'язку УРСР. Там сидять вельми компетентні товариші. Це, як-то кажуть, їхній хліб.

Соціоніка

Практичні поради

Логіко-інтуїтивний екстраверт

(«Джек Лондон»)

Ваша сильна сторона — це підприємливість у нових справах і починаннях. Ви — людина практичного розуму, вмієте зорієнтувати будь-яку теорію чи ідею на практичну користь, берете діяльну участь при впровадженні у життя нових технологій, не схильні розмінюватися на дрібниці. Вас можна назвати людиною дії, оскільки не відкладаєте виконання своїх рішень на потім, швидко, без розкачки, включаєтесь у нову справу і стараєтесь довести її до кінця. Ви — оптиміст, вірите в успіх розпочатої справи. Своїми планами охоче ділитесь з оточуючими, любите випробовувати себе у різних сферах діяльності, сміливо йдете на ризик, готові до подолання будь-яких труднощів.

У житті ви постійно натрапляєте на проблеми в організації повсякденного побуту, а для відпочинку часто не вистачає часу. До того ж, ви недостатньо регулярно піклуєтесь про своє здоров'я. Поєднуйте корисне з приємним, не зосереджуйтеся надто на якомусь одному занятті. Ведіть раціональний, здоровий спосіб життя. Будьте уважнішими до свого зовнішнього вигляду, не нехтуйте думкою оточуючих. Приділяйте більше уваги своїм домашнім справам, частіше виявляйте турботу про близьких, присвячуйте їм більше свого особистого часу, робіть їм приємні сюрпризи, вникайте в їхні проблеми. Не виснажуйте себе, частіше відпочивайте, щоб зберегти сили і здоров'я для великих завдань. Старайтеся виховувати в собі естетичний смак. Не приносьте свій зовнішній вигляд навіть в жертву цілям, які здаються вам важливішими. Не зловживайте екстравагантними витівками, особливо обережно торкайтесь інтимних тем, не намагайтеся привернути до себе увагу у такий спосіб — оточуючі неправильно вас зрозуміють. Самі того не бажаючи, ви можете порушити невимушену атмосферу спілкування, поставивши себе або друзів у незручне становище.

Друга ваша проблема пов'язана з неоднозначним гумором і жартами, які не завжди можуть бути правильно сприйнятими і зрозумілими. Пам'ятайте, що не всі люблять іронічний тон, а тим більш — глузування. Уникайте надмірної фамільярності у спілкуванні, виховуйте в собі ввічливість і добрі манери. Це підвищить вашу самооцінку і викличе повагу оточуючих. Не йдіть на конфронтацію, не давайте поспішно вихід своїм емоціям, не допускайте, щоб ваші дії випереджали думки. Краще віддаліться від об'єкта вашого роздратування до часу і, заспокоївшись, усе обміркувавши, висловіть йому свою думку наступної зустрічі.

Етико-сенсорний інтраверт

(«Драйзер»)

Ваша сильна сторона — вміння дати справедливу моральну оцінку вчинкам людини. Ви нетерпимі до проявів зла і несправедливості у стосунках між людьми. Ви вмієте цінувати почуття обов'язку і моральні засади, особливо вимогливі до себе та інших у питаннях совісті й моралі. Уміете ввійти у довір'я до людини, заглиблюючись у її проблеми, знаходячи цікаву для неї тему розмови, стараєтеся зрозуміти людину, вислухати, допомогти порадою, рідко помиляєтеся в оцінці ставлення до себе інших людей.

Ви — людина зібрана, вольова і рішуча, при необхідності можете постояти за себе та своїх близьких, самовідданий трудівник, який не шкодує своїх сил для підтримання чистоти і порядку вдома й на роботі. Ви відверті й безкопромісні у відстоюванні своїх поглядів і критиці недоліків. За вашу принциповість, твер-

Продовження. Початок розділу «Соціоніка» див. у № 1—5, 6—11. Закінчення — у наступному номері.

дість і серйозність вас поважають і цінують. У житті вам доводиться стикатися з потребою уникати невизначених, незрозумілих ситуацій, де важко виявити витримку і терпіння.

Ви не любите довго чекати вирішення важливого для вас питання. Для вас дуже важливо забезпечити сприятливий результат вашої справи у найкоротший строк. Ідіть назустріч бажанням людей, щоб заохотити до подання допомоги вам, але не вимагайте від них вияву тих рис, які їм невластиві. Терпиміше ставтеся до чужих достоїнств і вад.

Щоб уникнути поспішних висновків і рішень, не нехтуйте порадами досвідчених, проникливих людей.

Прагніть до розкріпачення своєї свідомості, позбувайтеся стереотипів мислення, заохочуйте в собі творчу фантазію. Більше читайте різноманітної літератури з різних галузей знання. Це допоможе вам розвинути в собі навички цілісного уявлення про світ. Не замикайтеся, контактуйте з великою кількістю людей — це вселить у вас велику впевненість у своїх здібностях.

Другою вашою проблемою є невміння створювати невимушену атмосферу у спілкуванні з людьми. Ви віддаєте перевагу індивідуальній праці перед роботою в колективі. Присутність великої кількості людей стомлює вас. Будьте природним у прояві своїх емоцій, долайте внутрішню скутість, уникайте крайнощів: надмірної офіційності, з одного боку, і надмірної розкутості — з другого. Старайтеся не дивитися пильно на співрозмовника, бо це багатьох знічує. Частіше посміхайтеся людям, виказуйте свою прихильність до них. Пам'ятайте, що посмішкою і добрим словом ви можете зняти напруження і встановити необхідну дистанцію у спілкуванні.

Сенсорно-етичний екстраверт

(«Наполеон»—«Цезар»)

Ваша сильна сторона — рішучість і підприємливість. Ви не боїтесь узяти на себе ініціативу керівництва для розв'язання важких життєвих завдань. Ви вмієте постояти за себе, відстояти свій авторитет, активно турбуєтесь про насущні інтереси своїх близьких, щоб забезпечити їм добрий рівень життя.

Своїми діловими й організаторськими здібностями ви привертаєте увагу людей до себе, маєте велике коло знайомих, серед яких користуєтеся повагою і довір'ям. Добре відчуваючи ділові якості людей, умієте правильно використати їх в інтересах справи. Ваші чуйність і привабливість дають змогу знаходити собі друзів, і вони готові багато зробити для вас.

Труднощі у вас виникають через те, що в потоці справ вам не завжди вдається відділити головне від другорядного. Це веде врешті-решт до марної витрати сил і перевтоми. Вам потрібно розвивати в собі старанність і терпіння. Намагайтеся доводити розпочате до кінця, перш ніж братися за щось нове. Не беріться кожну справу вирішувати негайно, знаскоку; будьте послідовним, використовуйте різні шляхи і підходи до розв'язання важких проблем. Більше займайтеся самоосвітою, підвищуйте свою теоретичну підготовку. Це дасть вам змогу уникнути звинувачень у некомпетентності. Концентруйте свою увагу на великих проблемах, не витрачайте енергію на незначні справи і суперечки з дрібниць. Не приймайте поспішних рішень, намагайтеся проаналізувати обстановку в цілому, перш ніж діяти. Виявляйте більше об'єктивності в оцінці заслуг кожної людини. Суб'єктивність ваших оцінок може призвести до небажаних конфліктних ситуацій у колективі.

Друга ваша проблема пов'язана з тим, що ви надто хворобливо сприймаєте критику на свою адресу. Як людина уразлива, ви гостро реагуєте на безневинні зауваження, що ускладнює ваші стосунки з людьми.

Критично оцінюйте свої можливості. Переоцінка сил може призвести вас до нервового або фізичного виснаження. Виявляйте більшу розбірливість у своїх знайомствах, щоб уникнути небезпеки бути скомпрометованим. Виховуйте помірність у бажаннях. Щоб уникнути докорів сумління, не принижуйте свою гідність навіть в інтересах важливої для вас справи.

Інтуїтивно-логічний інтраверт

(«Бальзак»)

Ваша сильна сторона — передчуття. Ви здатні передбачити поведінку людини у конкретній ситуації або розвиток ситуації у часі, дати своєчасну корисну пораду, попередити про можливі неприємності чи небезпеки. У вас прекрасно розвинута уява, ви можете відновити побачене або прочитане до найменших подробиць. Ви допитливі, вмієте

накопичувати інформацію, відзначаєтеся завидною ерудицією. Ви обережні і завбачливі у прийнятті важливих рішень, що дає привід оточуючим вважати вас мудрою і далекоглядною людиною. Цінуючи комфорт, ви здатні створювати собі обстановку, в якій є все необхідне для раціональної організації праці й відпочинку. Ви вмієте стимулювати інших до прояву ділової активності та підприємливості. Ваші добрі тактичні здібності дають вам змогу знаходити багато методів і шляхів для досягнення мети.

Ваша основна проблема — надмірний скептицизм щодо нових ідей і починань, які вимагають для свого втілення великих витрат сил. Це породжує певний консерватизм і пасивність у поведінці. Ви схильні до песимістичного сприйняття життя, часто уникаєте радикального розв'язання проблем. Понад усе ви цінуєте свій душевний спокій і стабільність. Долайте в собі апатію і схильність до споглядальності. Надмірна буркотливість може викликати невдоволення оточуючих і навіть позбавити бажання спілкуватися з вами. Розвивайте в собі почуття такту, утримуйтеся від недоречних зауважень. Старайтеся відзначати достоїнства людей і більше хвалити їх за добрі якості або вчинки. Пам'ятайте також, що раптовий і надмірний вияв негативних емоцій може шокувати оточуючих і навіть поставити вас у смішне становище.

Друга ваша життєва проблема — це надмірна скрупульозність і педантизм. Пам'ятайте: нераціональні витрати часу й енергії часто призводять до загальної перевтоми і навіть втрати інтересу до виконуваної роботи. Перед вами може постати дилема: кинути роботу вам важко через свою обов'язковість, продовжувати її не хочеться через втрату стимулів і бажання. Ви відзначаєтесь усталеними смаками і звичками у побуті (інтер'єр, асортимент харчування і т.д.), тож уважніше дослухайтеся до порад, що стосуються різноманітності смаків, звичок і поглядів на життєвий уклад. Уникайте стереотипів у всьому. Через надмірну недовірливість, у періоди нездужання, ви можете зловживати ліками і недооцінювати значення активного способу життя, занять спортом, особливо на свіжому повітрі.

Віктор ГУЛЕНКО.

СУПУТНИК ПЕРЕДБАЧАЄ ВИВЕРЖЕННЯ ВУЛКАНА

Обробляючи космічні знімки в інфрачервоній частині спектра, надіслані американським штучним супутником «Ландсат» в період 1984-1987 років, група американських та англійських фахівців звернула увагу на надзвичайно високий рівень теплового випромінювання в одному з населених гірських районів у північній частині Чілі. Виходячи з цих даних, учені передбачили виверження у Центральних Андах вулкана Ласкар, що його вважали згаслим. По деякім часі прогноз справдився: влітку 1989 року Ласкар перетворився на активно діючий вулкан — його кратер почав бурхливо вивергати лаву.

ЯПОНСЬКЕ ШТУЧНЕ СЕРЦЕ

На знімку — модель штучного серця, що дістала схвалення спеціальної ради Міністерства охорони здоров'я Японії. Її застосовуватимуть у клінічній практиці. А розроблена вона трьома компаніями у співробітництві з Токійським університетом та національним центром з серцево-судинних захворювань у місті Осака. Додатковий циркуляційний апарат складається з насоса, який з'єднується з хворим органом пацієнта за допомогою двох трубочок, і моторчика, що встановлюються біля ліжка хворого.

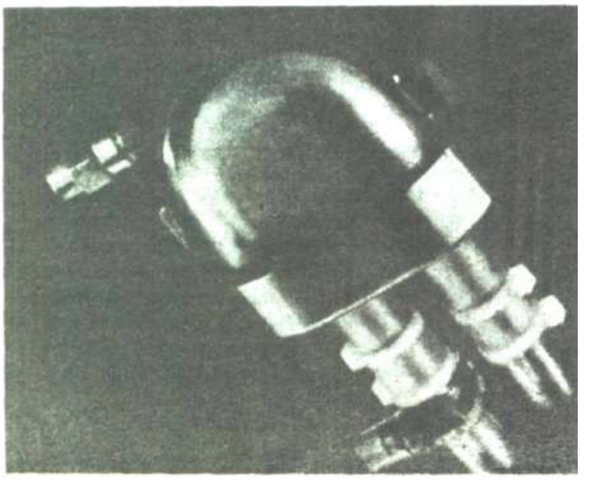

НОВИЙ ЗАВІТ
ГОСПОДА НАШОГО ІСУСА ХРИСТА

Від Марка святе благовіствування

Глава 6

1 І звідтіль вийшов Він і прийшов у Свою вітчизну; за Ним йшли учні Його.

2 Коли настала субота, Він почав навчати в синагозі; і багато з тих, хто слухав, дивуючись, говорили: звідки в Нього це? що за премудрість дана Йому, і як діються такі чудеса руками Його?

3 Чи не тесляр Він, син Марії, брат Якова, Іосії, Іуди і Симона? Чи не тут між нами Його сестри? І спокушалися Ним.

4 Ісус же сказав їм: не буває пророка без пошани, хіба тільки у вітчизні своїй і родичів і в домі своїм.

5 І не міг створити там ніякого чуда, тільки зцілив небагатьох недужих, поклавши на них руки.

6 І дивувався з невір'я їхнього; потім ходив по навколишніх селах і навчав.

7 І, покликавши дванадцятьох, почав посилати їх по двоє; і дав їм владу над нечистими духами.

8 І заповідав їм нічого не брати в дорогу, крім одного посоху: ні торбини, ні хліба, ні міді в поясі,

9 а взуватися в просте взуття і не носити двох одеж.

10 І сказав їм: коли де увійдете в дім, залишайтеся в ньому, доки не вийдете з того місця.

11 І коли хто не прийме вас і не послухає вас, виходячи звідтіль, обтрусіть порох з ніг ваших, на свідчення проти них. Істинно кажу вам: відрадніше буде Содому і Гоморрі в день суду, ніж місту тому.

12 Вони пішли і проповідували покаяння;

13 виганяли багатьох бісів і багатьох хворих мазали оливою і зціляли.

14 Цар Ірод, почувши про Ісуса (бо Його ім'я стало відоме), говорив: це Іоанн Хреститель воскрес з мертвих, і тому чудеса діються ним.

15 Одні говорили, це Ілля, а інші говорили: це пророк, або один з пророків.

16 Ірод же, почувши, сказав: це Іоанн, якого я обезглавив; він воскрес з мертвих.

17 Бо цей Ірод, пославши, взяв Іоанна і ув'язнив його в темницю, за Іродіаду, жінку Филипа, брата свого, з якою він одружився.

18 Бо Іоанн говорив Іродові: не годиться тобі мати жінку брата твого.

19 Іродіада ж, гніваючись на нього, бажала вбити його; та не могла.

29 Бо Ірод боявся Іоанна, знаючи, що він муж праведний і святий, і беріг його; багато що робив, слухаючись його, та із задоволенням слухав його.

21 І настав слушний день, коли Ірод, святкуючи день свого народження, влаштував бенкет вельможам своїм, тисячоначальникам і старійшинам Галілейським,—

22 дочка Іродіади увійшла, танцювала і догодила Іродові і тим, що возлежали з ним; цар сказав дівиці: проси в мене, чого хочеш, і дам тобі;

23 і клявся їй: чого тільки попросиш у мене, дам тобі, навіть до половини мого царства.

24 Вона вийшла і спитала у матері своєї: чого простит? Та відповіла: голови Іоанна Хрестителя.

25 Вона відразу ж пішла з поспішністю до царя і просила, кажучи: хочу, щоб ти зараз же дав мені на блюді голову Іоанна Хрестителя.

26 Цар засмутився, але ради клятви і тих, що возлежали з ним, не захотів відмовити їй.

27 І негайно, пославши зброєносця, цар звелів принести голову його.

28 Той пішов, відсік йому голову в темниці, і приніс голову його на блюді, і віддав її дівиці, а дівиця віддала її матері своїй.

29 Учні його, почувши, прийшли і взяли тіло його, і поклали його в труну.

30 І зібрались Апостоли до Ісуса і розповіли Йому все, і що зробили, і чого навчили.

31 Він сказав їм: підіть ви самі у безлюдне місце і трохи відпочиньте,— бо так багато народу приходило і відходило, що їм ніколи було і їсти.

32 І вирушили в безлюдне місце в човні самі.

33 Народ побачив, як вони відправлялись, і багато хто пізнав їх; і сходились туди піші з усіх міст, і попередили їх, і зійшлись до Нього.

34 Ісус, вийшовши, побачив багато людей і змилосердився над ними, бо вони були, як вівці, що не мають пастиря; і почав учити їх багато.

35 І коли минуло багато часу, учні Його, підступивши до Нього, казали: місце тут безлюдне, а час уже пізній,

36 відпусти їх, щоб вони пішли у навколишні селища та села і купили собі хліба; бо їм нічого їсти.

37 Він сказав їм у відповідь: ви дайте їм їсти. І сказали Йому: хіба нам піти купити хліба динаріїв на двісті і дати їм їсти?

38 Але Він спитав у них: скільки у вас є хлібин? підіть і подивіться. Вони, довідавшись, сказали: п'ять хлібин і дві рибини.

39 Тоді повелів їм розсадити всіх рядами на зеленій траві.

40 І посідали рядами, по сто і по п'ятдесят.
41 Він взяв п'ять хлібин і дві рибини, підвівши очі до неба, благословив і розломив хлібини і дав учням Своїм, щоб вони роздали їм; і дві рибини поділив на всіх.
42 І всі їли, і наситились.
43 І набрали кусків хліба і решток від риби дванадцять повних кошиків.
44 Було ж тих, що їли хлібини, близько п'яти тисяч мужів.

45 І зразу наказав учням Своїм увійти в човен і переправитись раніш на той бік до Віфсаїди, поки Він відпустить народ.
46 І, відпустивши їх, пішов на гору помолитись.
47 Увечері човен був посеред моря, а Він один на землі.
48 І побачив, як вони бідкувались у плаванні; бо вітер їм був зустрічний; близько до четвертої сторожі ночі прийшов до них, ідучи по морю, і хотів минути їх.
49 Вони ж, побачивши, що Він іде по морю, подумали, що це привид, і закричали.
50 Бо всі бачили Його і полякались. І зараз же заговорив з ними і сказав їм: підбадьортеся: це Я, не бійтеся!
51 І увійшов до них у човен; і вітер ущух. І вони надзвичайно здивувались в собі,
52 бо не зрозуміли чуда з хлібинами, тому що серце їхнє було скам'яніле.
53 І, переправившись, прибули в землю Геннісаретську і причалили до берега.
54 Коли вони з вийшли човна, відразу жителі, пізнавши Його,
55 оббігли всю околицю ту і почали приносити на постелях недужих туди, де Він, як чутно було, знаходився.
56 І куди тільки не приходив Він, чи в села, чи в міста, чи в селища, клали недужих на відкритих місцях і просили Його, щоб їм доторкнутись хоч до краю одежі Його; і котрі доторкались до Нього, зцілялись.

Глава 7

1 Зібрались до Нього фарисеї і деякі з книжників, які прийшли з Єрусалима,
2 і, побачивши деяких з учнями Його, що їли хліб нечистими, тобто невмитими, руками, докоряли їм.
3 Бо фарисеї і всі іудеї, додержуючись передань старців, не їдять, не вмивши старанно рук;
4 і, прийшовши з торгу, не їдять, не обмившись. Є і багато іншого, чого вони прийняли дотримуватись: пильнувати обмивання чаш, кухлів, казанів і лавок.
5 Потім питають Його фарисеї і книжники: чому учні Твої не ходять за переданням старців, а їдять хліб немитими руками?
6 Він сказав їм у відповідь: добре пророкував про вас, лицемірів, Ісайя, як і написано: люди ці шанують Мене устами, серце ж їхнє далеко від Мене,
7 але марно шанують Мене, навчаючи вченьм, заповідей людських (Іс. 29, 13).
8 Бо ви, залишивши заповідь Божу, дотримуєтесь передання людського, обмивання чаш і кухлів, і робите багато іншого, цьому подібного.
9 І сказав їм: чи добре, що ви відкидаєте заповідь Божу, щоб додержуватися свого передання?
10 Бо Мойсей сказав: шануй батька свого і матір свою; і: хто лихословить батька або матір, нехай смертю помре (Вих. 20, 12, 21, 17).
11 А ви кажете: хто скаже батькові чи матері: корван, тобто дар Богові те, чим би ти від мене скористувався,
12 тому ви вже потураєте нічого не робити для батька свого або матері своєї,
13 відкидаючи слово Боже переданням вашим, яке ви установили; і робите багато чого цьому подібного.
14 І, покликавши весь народ, говорив їм: слухайте Мене всі і розумійте:
15 ніщо з того, що входить в людину ззовні, не може осквернити її; але що виходить з неї, те оскверняє людину.
16 Якщо хто має вуха слухати, нехай слухає!
17 І коли Він увійшов у дім від народу, учні Його спитали Його про притчу.
18 Він сказав їм: невже і ви такі нерозумні? Невже не розумієте, що все те, що входить у людину ззовні, не може осквернити її?
19 Бо входить їй не в серце, а в утробу, і виходить геть, чим очищається всяка їжа.
20 Далі сказав: те, що виходить з людини, оскверняє людину.
21 Бо з середини, із серця людського, виходять лихі помисли, перелюбства, любодійства, вбивства,
22 крадежі, лихварства, хривди, лукавства, зради, ганебні вчинки, заздрісне око, богохульство, гордощі, безумство,—
23 все це зло з середини виходить і оскверняє людину.
24 І, відправившись звідтіля, прийшов у краї Тирські та Сидонські; і, увійшовши в дім, не хотів, щоб хтось пізнав Його; але не міг утаїтися.
25 Бо почула про Нього жінка, в якої дочка мала нечистого духа, прийшла і припала до ніг Його;
26 а жінка та була язичниця, родом сирофінікіянка; і благала Його, щоб вигнав біса з дочки її.
27 Ісус же сказав їй: дай перше насититись дітям, бо недобре взяти хліб у дітей і кинути псам.
28 Вона ж сказала Йому у відповідь: так, Господи; але і пси під столом їдять крихти від дітей.
29 І сказав їй: за це слово, іди; біс вийшов із твоєї дочки.
30 І, прийшовши до свого дому, вона знайшла, що біс вийшов і дочка лежить на постелі.
31 Вийшовши з країв Тирських і Сидонських, Ісус знову пішов до моря Галілейського через край Десятиграддя.
32 Привели до Нього глухого і гугнявого і благали Його, щоб поклав на нього руку.
33 Ісус, одвівши його одного в бік від народу, вклав пальці Свої в вуха його і, плюнув, доторкнувся до язика його;
34 і, піднявши очі на небо, зітхнув і сказав йому: «еффафа», тобто відкрийся.
35 І відразу відкрився у нього слух і розв'язались пута язика його, і почав говорити чисто.
36 І наказав їм, щоб нікому не розказували. Та скільки Він не забороняв їм, вони ще більше розголошували.
37 І надто дивувалися та говорили: все добре робить,— глухим дає чути, і німим — говорити.

РАФАЕЛЬ. Мадонна Констабіле. Близько 1502 року. Ленінград. Ермітаж.

Глава 8

1 У ті дні, коли зібралось дуже багато народу і нічого було їм їсти, Ісус, покликавши учнів Своїх, сказав їм:

2 жаль Мені народу, що вже три дні знаходиться зі Мною, і нічого їм їсти.

3 Якщо відпущу їх голодними до своїх домів, ослабнуть у дорозі, бо деякі з них прийшли здалека.

4 Учні Його відповіли Йому: звідки міг би хто взяти тут у пустині хлібів, щоб нагодувати їх?

5 І запитав у них: скільки у вас хлібів? Вони сказали: сім.

6 Тоді звелів народові сісти на землю; і, взявши сім хлібів і віддавши подяку, переломив і дав учням Своїм, щоб вони роздали; і вони роздали народові.

7 Було у них і небагато рибок; благословивши, Він звелів роздати і їх.

8 І їли, і наситились; і набрали сім кошиків шматків, що залишилися.

9 А тих, що їли, було близько чотирьох тисяч. І відпустив їх.

10 І відразу увійшовши у човен з учнями Своїми, прибув у краї Далманафанські.

11 Вийшли фарисеї, почали сперечатися з Ним і вимагали від Нього знамення з неба, спокушаючи Його.

12 І Він, тяжко зітхнувши, сказав: чого рід цей вимагає знамення? Істинно кажу вам: не дасться родові цьому знамення.

13 І, залишивши їх, знову увійшов у човен і відправився на той бік.

14 При цьому учні Його забули взяти хлібів і мали з собою в човні тільки одну хлібину.

15 А Він заповідав їм, кажучи: глядіть, стережіться закваски фарисейської і закваски Іродової.

16 І, розмірковуючи між собою, говорили: це означає, що хлібів немає у нас.

17 Ісус, зрозумівши, говорить їм: що ви міркуєте про те, що немає у вас хлібів? Чи ще не збагнули і не розумієте? Чи ще окам'яніле у вас серце?

18 Маючи очі, не бачите? маючи вуха, не чуєте? і не пам'ятаєте?

19 Коли Я п'ять хлібів переломив для п'яти тисяч чоловік, скільки повних кошиків набрали ви шматків? Говорять йому: дванадцять.

20 А коли сім для чотирьох тисяч, скільки кошиків набрали ви шматків, що залишилися? Сказали: сім.

21 І сказав їм: як же не розумієте?

22 Приходить у Віфсаїду; і приводять до Нього сліпого і благають, щоб доторкнувся до нього.

23 Він, взявши сліпого за руку, вивів його геть із села, і, плюнувши йому на очі його,

поклав на нього руки і запитав його: чи бачить що?

24 Він, глянувши, сказав: бачу людей, які проходять, мов дерева.

25 Потім знову поклав руки на очі йому і велів йому глянути. І він зцілився і став бачити все ясно.

26 І послав його додому, кажучи: не заходь в село і нікому в селі не розказуй.

27 І пішов Ісус з учнями Своїми в села Кесарії Филипової. Дорогою Він питав учнів Своїх: за кого вважають Мене люди?

28 Вони відповідали: за Іоанна Хрестителя; інші ж — за Ілію; а деякі — за одного з пророків.

29 Він говорить їм: а ви за кого Мене вважаєте? Петро сказав Йому у відповідь: Ти Христос.

30 І заборонив їм, щоб нікому не говорили про Нього.

31 І почав учити їх, що Сину Людському належить багато постраждати, і відцураються від Нього старійшини, первосвященики та книжники, і буде вбитий, і на третій день воскресне.

32 І говорив про це відкрито. Але Петро, відізвавши Його, почав перечити Йому.

33 Він же, обернувшись і глянувши на учнів Своїх, заборонив Петрові, кажучи: відійди від Мене, сатано, бо ти думаєш не про те, що Боже, а що людське.

34 І, покликавши народ з учнями Своїми, сказав їм: хто хоче йти за Мною, нехай зречеться себе, і візьме хрест свій, і йде за Мною.

35 Бо хто хоче душу свою зберегти, той загубить її; а хто загубить душу свою заради Мене і Євангелія, той збереже її.

36 Бо яка користь людині, коли вона придбає весь світ, а душу свою занапастить?

37 Або який викуп дасть чоловік за душу свою?

38 Бо хто посоромиться Мене і Моїх слів у році цьому перелюбному і грішному, того посоромиться і Син Людський, коли прийде у славі Отця Свого зі святими Ангелами.

Глава 9

1 І сказав їм: істинно кажу вам, що деякі з тих, які стоять тут, не зазнають смерті, як уже побачать Царство Боже, що прийшло в силі.

2 І через шість днів узяв Ісус Петра, Якова та Іоанна, і вивів їх одних особо на гору високу, і преобразився перед ними.

3 Одяг Його став блискучим, дуже білим, мов сніг, як білильник не може вибілити на землі.

4 І з'явився їм Ілля з Мойсеєм; і розмовляли з Ісусом.

5 При цьому Петро сказав Ісусові: Равві! добре нам тут бути; зробимо три намети: Тобі один, Мойсеєві один, та Іллі один.

6 Бо не знав, що сказати; тому що страх охопив їх.

7 І з'явилась хмара і огорнула їх, і зійшов голос з хмари кажучи: Цей є Син Мій Улюблений; Його слухайте.

8 І, раптом подивившись навкруги, нікого вже з собою не бачили, крім одного Ісуса.

9 Коли ж вони сходили з гори, Він наказав їм нікому не розказувати про те, що бачили, доки Син Людський не воскресне з мертвих.

10 І вони держали в собі це слово, питаючи один одного: що значить, воскреснути з мертвих.

11 І спитали Його: як же книжники говорять, що раніш належить прийти Іллі?

12 Він же відповідав їм: правда, Ілля повинен прийти раніш і приготувати все; і Синові Людському, як написано про Нього, належить багато постраждати і бути зневаженим.

13 Але кажу вам, що Ілля прийшов, і вчинили йому, як хотіли, як написано про нього.

14. Прийшовши до учнів, побачив багато народу біля них і книжників, які сперечалися з ними.

15 І відразу побачивши Його, весь народ здивувався, і, підбігаючи, вітали Його.

16 Він запитав книжників: про що сперечаєтеся з ними?

17 Один з народу сказав у відповідь: Учителю! я привів до Тебе мого сина, що має духа німого:

18 де тільки нападе на нього, кидає його на землю, і він пускає піну, і скрегоче зубами своїми, і ціпеніє. Я казав учням Твоїм, щоб вигнали його, та вони не змогли.

19 Відповідаючи йому, Ісус сказав: о, роде невірний! доки буду з вами? доки буду терпіти вас? Приведіть його до Мене.

20 І привели його до Нього. Як тільки біснуватий побачив Його, дух струснув його; він упав на землю і валявся, пускаючи піну.

21 Ісус запитав батька його: як давно це сталося з ним? Він сказав: з дитинства;

22 дуже часто дух кидав його і в огонь і у воду, щоб згубити його; але, якщо можеш, змилосердься над нами, допоможи нам.

23 Ісус сказав йому: якщо хоч трохи можеш вірувати, все можливе віруючому.

24 І відразу батько отрока викликнув крізь сльози: вірую, Господи! допоможи моєму невірству.

25 Ісус, побачивши, що збігається народ, заборонив духові нечистому, сказавши йому: душе німий і глухий! Я тобі повеліваю: вийди з нього і більше не входь у нього.

26 І, скрикнувши та сильно струснувши його, вийшов; і він став, наче мертвий, так що багато хто говорили, що він помер.

27 Але Ісус, взявши його за руку, підняв його; і він устав.

28 Коли Ісус увійшов у дім, учениці спитали його на самоті: чому ми не змогли вигнати його?

29 І сказав їм: цей рід не може вийти інакше, як від молитви і посту.

30 Вийшовши звідтіль, проходили через Галілею, і Він не хотів, щоб хто довідався.

31 Бо вчив учнів Своїх і говорив їм, що Сина Людського видано буде до рук людських і вб'ють Його, і, вбитий, Він на третій день воскресне.

32 Але вони не розуміли цих слів, а запитати Його боялися.

33 Прийшов до Капернаума; і коли був у домі, запитав їх: про що дорогою ви міркували між собою?

34 Вони мовчали; бо дорогою міркували між собою, хто більший.

35 І, сівши, покликав дванадцять і сказав їм: хто хоче бути першим, нехай буде з усіх останнім і всім слугою.

36 І, взявши дитя, поставив його посеред них і, обнявши його, сказав їм:

37 хто прийме в ім'я Моє одного з таких дітей, той Мене приймає; а хто Мене прийме, той не Мене приймає, а Того, Хто послав Мене.

38 При цьому Іоанн сказав: Учителю! Ми бачили чоловіка, який Твоїм іменем виганяє бісів, а не ходить за нами; і заборонили йому, бо він не ходить за нами.

39 Ісус сказав: не забороняйте йому, бо ніхто, створивши чудо іменем Моїм, не може скоро злословити Мене.

40 Бо хто не проти вас, той за вас.

41 І хто напоїть вас чашею води в ім'я Моє, тому що ви Христові, істинно кажу вам, не втратить своєї нагороди.

42. А хто спокусить одного з малих цих, віруючих в Мене, тому краще було б, якби повісили йому камінь жорновий на шию і кинули його в море.

43 І якщо спокушає тебе рука твоя, відітни її; краще тобі калікою ввійти в життя, ніж з двома руками йти в геєну, в огонь невгасимий,

44 де їхній черв'як не вмирає, і вогонь не вгасає.

45 І якщо нога твоя спокушає тебе, відітни її; краще тобі кривим увійти в життя, ніж з двома ногами бути вкинутим у геєну, в огонь невгасимий,

46 де черв'як їхній не вмирає, і вогонь не вгасає.

47 І якщо око твоє спокушає тебе, вирви його: краще тобі з одним оком увійти в Царство Боже, ніж з двома очима бути вкинутим у геєну вогненну,

48 де черв'як їхній не вмирає, і вогонь не вгасає.

49 Бо кожний вогнем осолониться, і всяка жертва сіллю осолониться.

50 Сіль — добра річ; а якщо сіль несолона буде, чим ви її поправите? Майте сіль у собі; і майте мир між собою.

Глава 10

1 Вийшовши звідти, приходить у краї Іудейські за Йорданською стороною. Знову збирається до Нього народ, і, за звичаєм Своїм, Він знову вчив їх.

2 Підійшли фарисеї і запитали, спокушуючи Його: чи дозволено чоловікові розводитись з жінкою?

3 Він сказав їм у відповідь: що вам заповів Мойсей?

4 Вони сказали: Мойсей дозволив писати розвідний лист і розлучатись.

5 Ісус відповів їм: через жорстокосердість вашу він написав вам цю заповідь.

6 На початку ж творіння Бог створив їх чоловіком і жінкою. (Бут. 1, 27).

7 Тому залишить чоловік батька свого і матір

8 і з'єднається з жінкою своєю, і будуть обоє однією плоттю, так що вони вже не двоє, а одна плоть (Бут. 2, 24).

9 Отже, що Бог з'єднав, того людина нехай не розлучає.

10 У домі учні Його знову запитали Його про те саме.

Сонценосний народ іде

Прикарпаття... Під самою Коломиєю, здіймається на березі Прута Воскресінецька гора. Стояв тут колись Юріїв замок. А поруч — село. І коли татари-завойовники наблизилися до фортеці, чоловіки, відправивши жінок та дітей у ліси, стали до бою. Та сили оборонців почали танути... Цієї миті затряслася земля, стіни замку почали рушитися, накриваючи собою нападників. «О, Аллах!» — заволали чужинці й відступили. Ті ж з оборонців, що вціліли, відбудували, себто воскресили, знищене село, потім покликали жінок і дітей... Відтоді поселення на Пруті і гору біля річки називають Воскресінецькими.

Саме тут, на цьому священному узвишші, й відбулися влітку цього року головні події Собору Духовної України — ухвала його документів, освячення Хреста пам'яті і криниць для спраглих.

...А розпочалося все в грудні минулого року в ноосферному об'єднанні «Зоряний ключ», що працює при республіканському планетарії у Києві. Воно ухвалило відкритий лист до земляків з усіх світів згуртувати Українську Духовну Республіку. Лист, під яким стояло близько трьох тисяч підписів, викликав жваве зацікавлення. Найпослідовнішу пропаганду ідеї Собору вела газета «Молодь України». Саме за її «круглим столом» і визначили місце його проведення.

Ідейний натхненник цієї події року письменник Олесь Бердник довго шукав вихід її на маси. Після публікації в шістдесяті роки книг «Чаша Амріти» й «Зоряний корсар» деякі журналісти та газети надрукували статті, що засуджували ці твори письменника. Його виключили з лав Спілки. Цього критичного періоду в біографії він і звернувся до філософії

Урочисте відкриття Собору. Вічевий майдан Коломиї.

Григорія Сковороди. А той пророкував добу, коли люди наші розпочнуть будувати республіку Духу. І полетіли від уже колишнього письменника листи на адреси Леоніда Брежнєва, Пен-клубу, Організації Об'єднаних Націй, лідерів багатьох країн світу, папи Римського... Свої, на жаль, не відгукнулися, зате за кордоном ідея загалом знайшла підтримку. І Олесь Бердник 9 травня 1974 року самодин проголосив народження Святої України. Ідею оприлюднив у самвидаві, за що був заарештований як «особливо небезпечний державний злочинець».

Минули літа. Настала, нарешті, відлига, викликана перебудовчими демократичними процесами. Ідея, котрій письменник присвятив понад півтора десятка років свого життя, знайшла прихильників у республіці, щоб, нарешті, втілитися в перший всесвітній Собор Духовної України.

У Коломию прибули представники різних партій і угруповань, ті, хто палав бажанням об'єднати народ, консолідувати його сили, спрямувати їх на справжнє утвердження суверенітету України, на розбудову нашої духовності. Крім українців, з різних республік СРСР прибули наші однородці з Канади, США, Польщі, Румунії, Франції... Вічевий майдан у Коломиї завирував. Молитвою «Боже великий, єдиний, нашу Вкраїну храни» розпочався Собор, де його натхненник виступив з програмою діяльності.

— Більш як сімдесятилітній експеримент побудови людського суспільства без Бога,— зазначив він,— завершився страшною катастрофою.

Єдине достойне рішення, рятівне рішення: створити постійно діючу Духовну Раду, очолену душами, котрі щиро й відважно здійснюють вихід з палаючого земного інферно-пекла на нову площину буття... Треба кожну дію свою зробити крилатою — на полі, за робочим столом, при зустрічі з коханою людиною, при зачатті нового життя, при похоронах рідної істоти, при битві за правду, при виступі в парламенті, при молитві за Вищого...

Звичайно, програма Олеся Бердника пройнята філософо-космічним духом, проте вона кличе до виходу з нашого морального заціпеніння, до спільної толоки, де б ми розбудовували своє національне багатство.

Духовна Україна, це підтвердили десятки ораторів, має величезне коло аспектів: від збереження генотипу українця аж до його космологічного самовираження. Тому й не панувало в залі одностайності думок. Немає сенсу називати поіменно всіх виступаючих, переповідати всі їхні думки. Проте на одному виступі зупинюся, виступі народного депутата СРСР, поета-академіка Бориса Олійника.

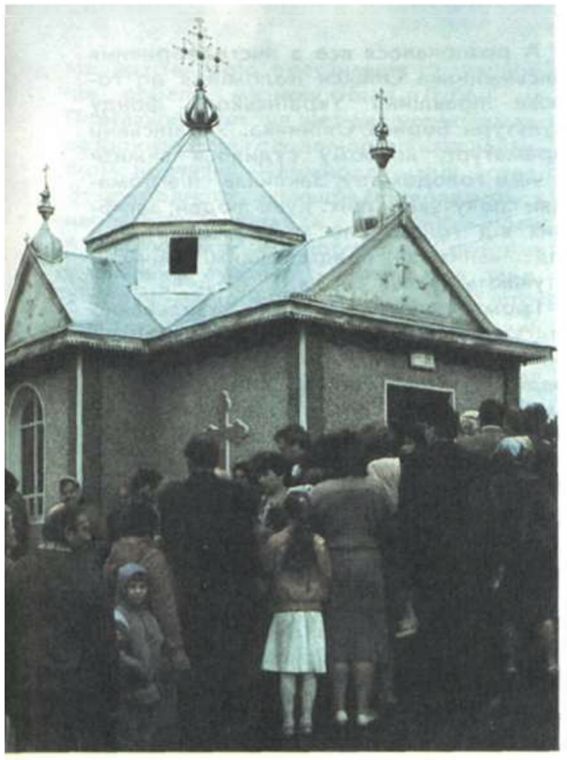

На місці цієї каплички стояв колись монастир Воскресіння Христового.

На Івана, на Купала. Святкування на річці Прут.

«Іконостас України» — містерія за твором української поетеси з Бразилії Віри Вовк. Дійство відбулося на Воскресінецькій горі.

Фото Романа ІЛЮКА

— Екологія природи й душі,— говорив він,— дійшли до тієї межі, коли, згідно з Біблією, янгол правосуддя зійде на землю, та не матиме кого судити — ми самі себе зможемо знищити. А тому мені здається, ця акція, тобто Собор Духовної України, є одним з варіантів виходу з кризи, в якій ми опинилися.

Усі наші біди — від чужості своєму народові, космополітизму, тобто духовної відірваності від своєї батьківщини. А все це зумовило не лише страхітливий Чорнобиль у природі, але й у наших душах. Ось що насамперед маємо долати на нашій землі...

У суботу від самого світанку потягнулися на Воскресінецьку гору люди — старі й малі. Понад триста тисяч чоловік зійшлося на святу місцину, де височів клечаний зелом Хрест. Тут відбулося його освячення. А потім багатотисячний збір затвердив документи Собору — «Ухвалу всесвітнього Собору Духовної (Святої) України», послання до дітей матері-нації — покійних, живих і ненароджених «Воскресни, мамо Україно!», а також дружнє послання «До матерів усього світу». Ухвала проголосила повну духовну незалежність України, всесвітній мораторій на застосування ядерної енергії, незалежність усіх сфер духовного, культурного, інтелектуального життя від диктату будь-яких тиранічних структур.

Спливуть роки. І здійметься до неба Божий храм на честь неньки-України. А поруч височитимуть корпуси студій українознавства — гуманітарних, технічних, фізичного виховання. Усе добре, чим проявили себе українці в світах, буде зібрано тут, де й студіюватимуть свій родовід юні покоління, котрим розбудовувати Духовну Україну в майбутньому.

Найчіткіше оцінив Собор Олесь Пошивайло, директор Опішнянського музею на Полтавщині, котрий сказав:

— Майбутнє української нації, нашої державності — в усвідомленні духовної спорідненості, у всенаціональній спільності. Бо хто ж краще подбає про своїх синів та дочок, як не наша ненька-Україна? Ставаймо під знамена Духу та й нумо толокою засівати спраглі батьківські перелоги зернами врятованих скарбів. І нехай вони проростають від сьогоднішнього Собору тільки духовними плодами, щоб урбанізований, заінтелектуалізований, технізований світ захоплено запитав: «Що то за сонцесяйний народ іде попереду всіх?» А у відповідь почує горде: «Українці!»

Наступний Собор Духовної України відбудеться на уславленій козацтвом Хортиці.

Іван ДОНЕЦЬ.

Бийте, дзвони!

У серпні на околиці Лубен відбувалося освячення місця, де буде насипано Курган Скорботи в пам'ять жертв голодомору 1932—1933 років на Україні

Благословенна полтавська земля. Тут, на березі синьоокої Сули, поблизу Лубен, має вирости рукотворна гора. Вона не матиме географічної назви, та розголос про Курган Скорботи вже полинув по всій Україні.

А розпочалося все з листа-звернення письменника Олекси Коломійця до голови правління Українського фонду культури Бориса Олійника. Український драматург, котрому судилося вижити в часи голодомору, закликав співгромадян спокутувати гріх: душі людей, загиблих від голоду, не споряджених і не відспіваних за прадідівським звичаєм, стукають у наші серця.

Громадськість республіки схвильовано відгукнулась на цей заклик. До українського фонду культури, редакцій газет, радіо й телебачення надійшли сотні листів, у яких гаряче схвалювалася ця ініціатива. Називались обов'язкові умови здійснення такого ритуалу, місце розташування пам'ятного знака — серед степового розлогого роздолля.

Зваживши всі чинники — природні, історичні, видові, учасники експедиції, спорядженої Українським фондом культури, за участю письменників, художни-

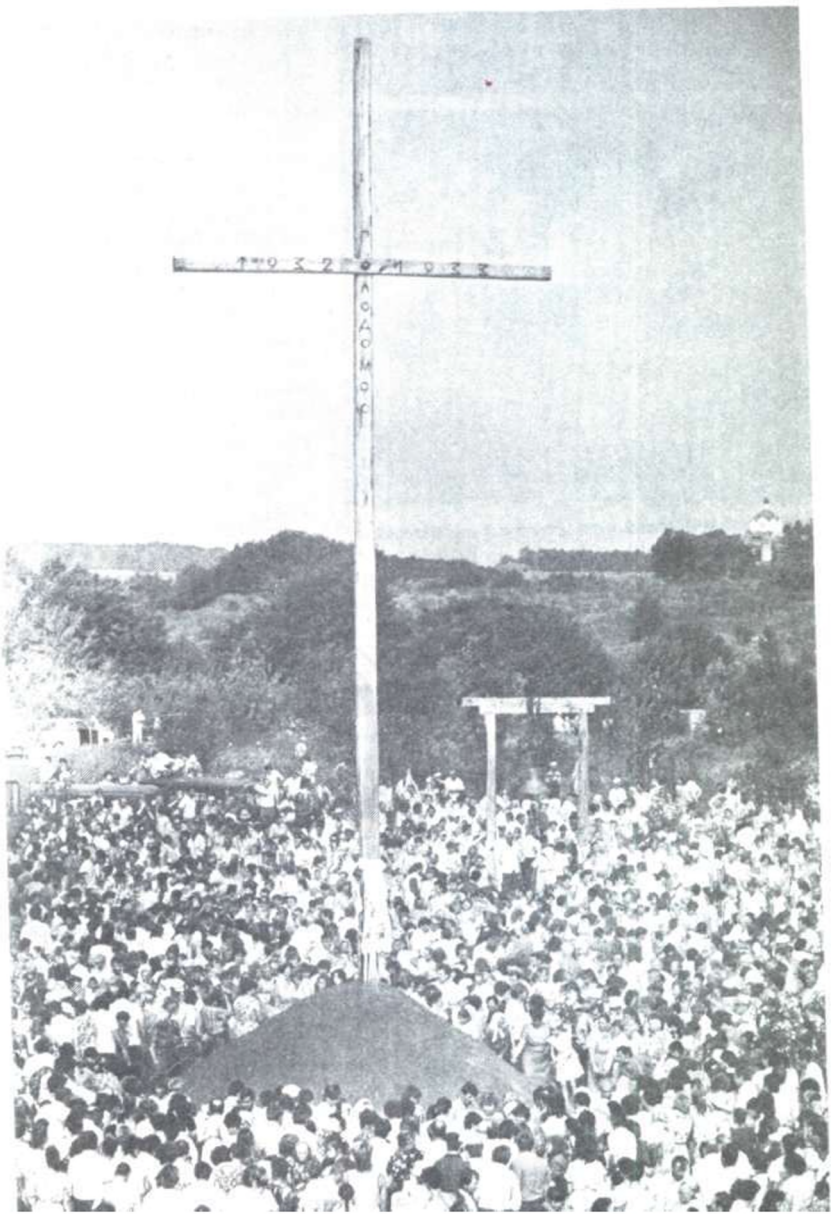

ків, архітекторів, краєзнавців і священиків обрали місцину біля Лубен на Полтавщині. Тут, на щедрих чорноземах, за іронією долі голодомор дійшов найвищої позначки — вимирали цілі села. З природного узвишшя відкриваються неповторні краєвиди, оддалік — поле битви козаків під орудою Северина Наливайка супроти шляхетських зайд, а поруч — історична пам'ятка XVII століття — Мгарський Преображенський монастир.

У розповні серпня й відбувся ритуал освячення місця, де за козацьким звичаєм буде написано Курган Скорботи. Пам'ятаєте, коли гинули герої, то кожен висипав шапку землі на могилу — тож виростав у степу віковічний курган. Бо земля, як саме життя,— вічна. І вічним буде місце, що зібрало у найблагодатнішу пору року тисячі людей. І восплакала Україна, скорбна мати наша, адже тоді, в 33-му, не мала змоги спорядити дітей своїх в останню путь: сама була на краю загибелі, із сухими очима відчаю.

— Майже шість десятиліть опричники Сталіна намагалися приховати цей факт, і стільки ж ми, безневинні, зносимо цей гріх,— сказав, відкриваючи церемонію освячення, голова правління Українського фонду культури Борис Олійник. — І наші душі будуть зранені доти, доки ми не засвідчимо перед світом якийсь вчинок, що полегшить цю ношу нашого гріха.

І вдарив дзвін. Бий дужче, дзвонарю! Хай ті, хто почув цей звук, згадають, що й вони — нащадки тих, хто вижив. Хай пом'януть тих, хто не зміг. Бий, дзвоне!

По всіх церквах і храмах у день освячення Кургану, яке провів вікарій Київської єпархії, секретар Синоду Української Православної Церкви єпископ Іонафан, православні молилися за душі померлих.

Закінчилось освячення, старі люди вже вкотре пораділи, що «бога повернули». Люди збиралися гуртом навколо кобзарів, жертвували гроші на благодійні цілі. Кожен приніс із собою жменьку рідної землі. І хліб. І нічого більше не було — земля, люди і хліб. Вітер купав пахощами степових трав і квітів, дозрілих хлібів. А люди все йшли і йшли, схиливши голови, віддавали землю тим, хто так рано і не з божої волі покинув земне пекло, відійшовши в царство небесне... Все тлінне, а земля, як саме життя, вічна.

Того дня відбувся один з багатьох актів реставрації пам'яті. Нехай же Хрест, що височить на Кургані Скорботи, нагадує нам про обов'язок людини перед пам'яттю предків. Хай ніколи в наших душах не стихає дзвін каяття.

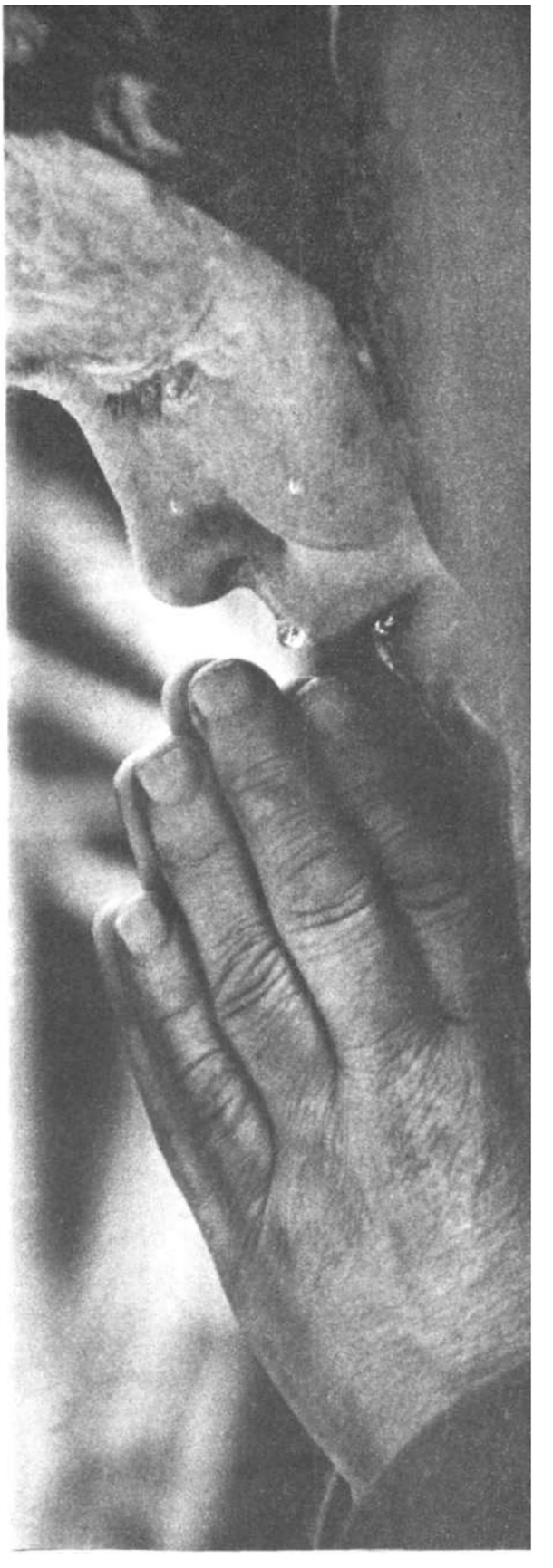

Анатолій ОСАДЧИЙ.

Мистецький словничок

За редакцією мистецтвознавця Валентини РУБАН

РІЗЬБЛЕННЯ — один з найдавніших, а водночас і найпоширеніших видів декоративного мистецтва. Це — спосіб обробки дерева, каменю, кістки чи теракоти способом вирізання. Розповідаючи про значення терміна «дерев'яна архітектура», ми висвітлили метод різьблення й території його поширення.

Сьогодні додамо, що різьблення має три види: об'ємне, контурне та високорельєфне. Об'ємне різьблення — це фігурки людини, тварини, птаха, тобто виріб, який можна оглянути з усіх боків.

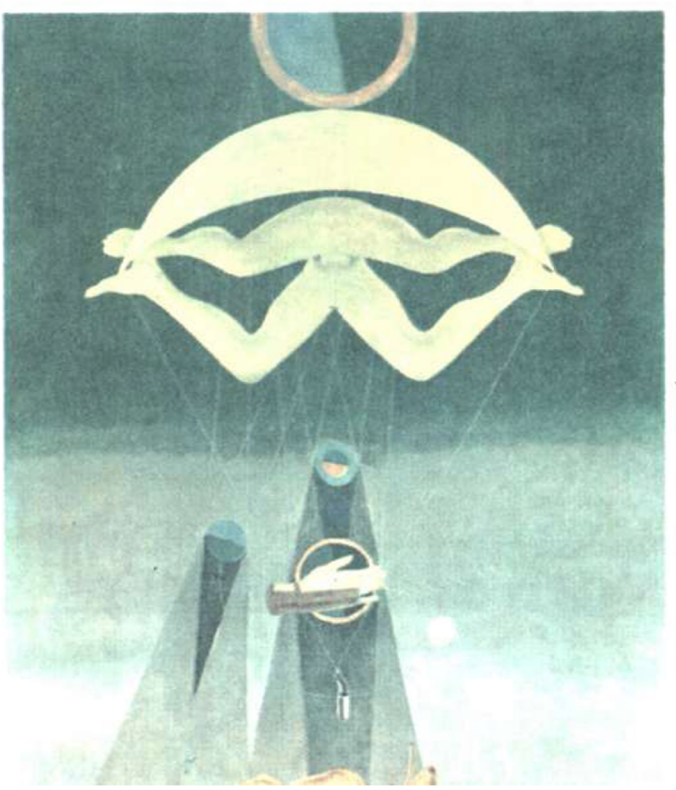

Макс ЕРНСТ. Композиція.

Контурне: на площині з дерева, каменю, кістки вирізають заглиблені лінії, сукупність яких і становить малюнок — портрет, пейзаж, натюрморт тощо. Високорельєфне різьблення — це те, коли на площині матеріалу вирізають як окрему фігурку, так і цілу композицію, а ввесь зайвий матеріал зрізують, щоб фігури чи композиції зримо постали на загальному тлі, і їх можна було оглянути з трьох боків.

Різьблення на Україні поширене в усіх регіонах, де є ліси. Цим способом виготовляють різноманітні ужиткові речі, а також прикрашають будинки, зали, альтанки і т. д.

РИСУНОК — це будь-яке зображення, виконане одним з графічних засобів: контурної лінії, штриха, плями. Комбінування цих засобів в одному рисунку дає художникові змогу досягнути пластичності, тональних та світлових ефектів.

Рисунок вважають основою всіх видів художнього зображення на площині (живопис, графіка, рельєф). Бо він є першоосновою будь-якого художнього твору, адже маляр, перш ніж братися за фарби, як правило, наносить на полотно обриси героїв, скульптори малюють ескізи задуманого монумента, архітектори — контури палацу, будівлі тощо.

Рисунок ще називають «домашнім видом мистецтва», адже практично всі художники залишають сотні рисунків, зроблених нашвидкуруч, роблять натурні ескізи. Проте, хоч це й «домашній вид мистецтва», він має велику пізнавальну, історичну та естетичну цін-

ність. Згадаймо хоча б рисунки, зроблені Т. Шевченком під час заслання, коли йому заборонили малювати фарбами.

РОМАНТИЗМ — ідейний і художній рух у Європі та США протягом XVIII-XIX століть. То був виклик раціональній і канонізованій естетиці класицизму. Прихильники романтизму відтак не визнавали законів класицизму ні в літературі, ні в образотворчому мистецтві.

Народилося це естетичне спрямування у мистецтві під впливом Великої Французької революції на знак протесту проти буржуазного практицизму, котрий душив творчі особистості, які шукали нових ідеалів. Ці пошуки привели до заглиблення у духовний світ окремої людини. А задля повного вираження духовного світу митці проголосили цілковиту свободу творчості. Цей рух не обминув ні філософію, ні літературу, ні музику, ні мистецтво і переріс по суті в цілеспрямований суспільний рух. Відтак витвори в усіх сферах людського духу набувають піднесеності, бадьорості, жаги боротьби.

В образотворчому мистецтві нашої країни найяскравіше риси романтизму проявилися у творах художників І. Айвазовського (згадаймо боротьбу однієї людини з морською стихією), О. Іванова (його широкомасштабне полотно про явлення Христа народові) та інші.

СИМВОЛІЗМ. Термін запозичено з французької. Ним визначають спрямування в європейській художній культурі XIX — початку XX століть. Як відомо, в кінці XIX століття у мистецтві широко побутувало таке спрямування, як натуралізм, головними ознаками якого була не ідея, а зображення за принципом «як у житті», коли художники, наприклад, захоплювалися зображенням натуральних сцен смерті людини — малювали жахливі картини вбивств, «заливали» полотна кров'ю... Ось на противагу цим сценам жахів символісти запропонували передавати світ через окремі деталі, так звані знаки, які б уособлювали весь образ людини чи події. Увесь світ обійшли репродукції з картини О. Редона «Око». Обравши за символ свого героя чи героїні одну з деталей — людське око, що нагадує земну кулю, художник намагався передати весь жах людського існування: в зіниці бачимо відбиток і міста, і якихось людей, котрі, мабуть, заподіяли героєві (героїні) смерть.

Символістів називали ще пророками, адже вони намагалися за окремим знаком (тобто символом) вгадати долю людини. Тому їхнім творчим пошукам були притаманні містика, алегорія, навіть шаржування. Крім художників, символізмом захопилися також письменники та поети, відтак у літературі з'явилися містично-алегоричні твори, які широка публіка не сприймала.

Чи не найяскравішими представниками художників-символістів нашої країни був литовець М. Чюрльоніс та К. Петров-Водкін, картини якого «Купання коней», де тварини не мають своєї природної масті, відома багатьом.

СЮРРЕАЛІЗМ. У буквальному перекладі з французької термін означає — надреалізм. Це — авангардне спрямування художньої культури XX століття. Народилося в двадцяті роки у Франції, де побачив світ «Маніфест сюрреалізму» А. Бретона. Тоді ж видавався в Парижі журнал «Сюрреалістична революція». 1925 року в столиці Франції відбулася виставка творів художників цього спрямування, яка викликала численну, часом протилежну пресу. Однак, варто зауважити, що художників, котрі представили на виставку свої полотна, підтримав П. Пікассо, письменник Л. Арагон, У ній узяли участь такі відомі майстри пензля, як С. Далі, М. Ернст.

Мабуть, багато хто бачив репродукції картин сюрреалістів, які полюбляли друкувати в наших журналах, даючи їм «убивчі» характеристики. І справді — хіба можна сприймати серйозно колажі та композиції з мішковини, уламків посуду та деталей машин? Але ж були в сюрреалістів й картини, що примушували замислитися. Бо творилися в мить осяяння, коли митцеві відкривалися таємниці світу, частково за принципами фрейдизму — тобто чуттєвого, дитячого споглядання навколишнього. Розкріпачені в думці і пошуках зображальних засобів, художники-сюрреалісти бачили світ по-дитячому, тому їхні деякі прийоми зображення збагатили малярську світову школу.

Новорічні свята

Кожен народ, кожна нація мають свої обряди і звичаї, завдяки яким і вирізняються поміж інших. Щоб не виникало запитань, одразу поясню, що обряди та звичаї — це ті неписані закони, якими керуються люди як у повсякденному житті, так і в загальнонаціональних справах.

Українці — одна з найдавніших націй планети. Тож свою культуру, в основі якої завжди лежать звичаєві та обрядові канони, наші пращури почали творити задовго до християнської доби, тобто ще в період поганства [язичництва]. Не випадково ж церква, аби поширити свій вплив на парафіян, запозичила чимало українських дохристиянських звичаїв. Серед них — виготовлення писанок на Великдень, клечання світлиці зіллям на Святу Трійцю, запалювання вогнищ на Івана Купала, а також приготування куті й узвару на святий вечір — Різдво Христове. За народними повір'ями писанка символізувала народження весняного сонця, зеленим зіллям наші предки боронили житло від нечистої сили — русалок і мавок, котрі прокидалися разом з воскресінням природи, Купало (стрибання над полум'ям) очищав душу і тіло від гріхів, кутя ж, слугуючи атрибутом поминання душ померлих, ще й символізувала добрий урожай зернових.

Одними з найцікавіших є різдвяно-новорічні свята нашого народу. Їх можна вважати справжньою окрасою всього календарно-обрядового циклу українців. Ці свята — то цілий комплекс заходів, в якому рівноправно співіснують, доповнюючи й збагачуючи одне одного, музичні, поетичні, театральні й карнавальні дійства, а також заклинання, приспівки, молитви, ритуальні страви і т. д.

Хибна думка про різдвяно-новорічні свята як суто церковні призвела в часи наступальної антирелігійної пропаганди до того, що й обряди, і звичаї, і виконання прекрасних народних творів — колядок та щедрівок, були зведені нанівець. Таким чином молодші покоління нашого народу виросли обкраденими: багато хто навіть ніколи в житті не тільки не брав участі, а й не бачив чудових новорічних народних гулянь.

Шановні читачі! Аби поповнити ваші знання про ввесь цикл зимових свят, опустивши опис зустрічі Нового року — як загальновідомий, розповідаємо про різдвяну вечерю, звізду, з якою ходили гурти колядувальників, одяг, у який вони вбиралися, театралізовані дійства — «Коза», «Маланка», та «Плуг», а також свято водосвячення, друкуємо кілька найпоширеніших колядок і щедрівок.

Іван ЛЕПША.

Різдвяний вечір — святий вечір

Це — чи не найурочистіший ритуал з циклу Новорічних свят, котрі традиційно тривають на Україні понад два тижні: від офіційного Новоріччя в ніч проти 1 січня й аж до Водохреща (19 січня).

Різдвяна вечеря припадає на 6 січня (дата — за новим стилем літочислення). Цього дня господиня зранку чепурила світлицю. Виносила з хати все, що нагадувало б про буденну роботу. Напередодні ж прала білизну, чистила одяг. Затим світлицю білила, мазала свіжою глиною долівку. По тому — оздоблювала хату рушниками. А в цей час чоловік порався біля господарства. Коли наближалося різдвяне свято, як правило, чистили пічні труби («верхи трусили»), тому серед героїв колядувальних ватаг бачимо й сажотруса.

Після полудня долівку встеляли сіном, клали його й на покуті. Потім до світлиці вносили сніп жита (у деяких регіонах — збірний: жито, овес, пшениця). Ставили на покуті під образами. Поруч — горщики з узваром та кутею. У деяких областях ці страви накривали хлібом — книшем, «Василем» чи «Маланкою». Хліб цей пекли із суміші борошна — пшеничного, житнього, ячмінного. Книші пекли

подніпрянці й волиняни, «Василя» — подністровці, «Маланку» — прикарпатці та буковинці. Книш — це хлібина, прикрашена пелюстками (розкатаний корж), що згорталися до верхівки. «Василь» і «Маланка» — звичайний на вигляд хліб, але... спечений напередодні однойменних релігійних свят — дня Василя та дня Маланки. Книш і «Маланку» їли одразу, окрайці «Василя» давали худобі. До слова, бодай одну хлібину «Василя» берегли до весняної сівби, і тоді їли її, бо ж дарувала здоров'я чоловікові і щедроту ниві.

Сіном з житньою соломою вистеляли й стіл, який потім покривали вишиваним обрусом. Цього вечора на нього ставили не менше, як 12 страв, аби кожен місяць року наступного був щедрим.

були вишня, слива і груша. Нині узвар здебільшого називають компотом, готують його з тих фруктів, які є під рукою.

Кутю й узвар діти обов'язково несли родичам. Як правило, робили це хлопці. Звичай так і називали — «носити вечерю». Крім того, ці страви обов'язково ставили на покуті — тобто в кутку, де висіли образи. У деяких регіонах залишали кутю, узвар та ложки до них на столі на всю ніч, бо вірили, що різдвяної ночі в хаті зберуться душі усіх живих і померлих родичів, то й залишали для них вечерю.

Цього дня, тобто 6 січня, люди не їли аж до вечора. Вважали, що Ісус Христос народився в час, коли загорілася на небі перша зірка. Саме тоді й сідали до пісної вечері. А після відправи в церкві на честь народин Христа знову причащалися ку-

Новорічне свято. 1982 рік. Полотно, олія.

Поміж 12 страв були дві обов'язкові: кутя й узвар. Страви це ритуальні, пов'язані з релігійними звичаями поминати всіх померлих саме кутею й узваром. За свідченням відомого етнографа Федора Вовка, так чинили ще неолітичної епохи.

Кутя — це зварені у воді зерна пшениці чи ячменю, залиті медом, розчиненим у воді. У деяких регіонах України до зварених зерен додавали ще й тертий мак і товчені волоські (грецькі) горіхи. На Гуцульщині кутя звалася «дзьобавка», на Буковині «пшениця».

Узвар — то зварені у воді сухі фрукти, серед яких обов'язковими на Україні

тею й узваром, а опісля бралися до скоромних страв. Більшість етнографів минулого свідчить, що народ лише зрідка дотримувався правила голодної куті.

Крім ритуальних страв, готували на Україні на вечерю рибу, пісний рибний борщ, юшку. Рибу ж подавали й смажену. На Полтавщині, крім цих страв, подавали на стіл капусту, горох, квасолю, голубці з розвареного пшона, загорнуті в капустяне листя. На Західній Україні пригощали «дзьобачками» — вареною квасолею та горохом, присмачених смаженою цибулею. А на Галичині популярними були «бобальки», тобто варена

картопля, на Гуцульщині — сливи з квасолею, на Херсонщині — варенуха, тобто один з різновидів компоту. Смакували цього вечора на Подніпров'ї й «киселицею», тобто борошняним киселем з фруктами.

Вечерю починали із запалення свічки, яку ставили під образами чи на святковому столі, потім обкурювали хату ладаном, виголошували молитву. По тому господар брався до куті, з якою в різних регіонах «поводилися» порізному. На Київщині, скажімо, першу ложку її підкидали до стелі: якщо зерна прилипали до неї — чекали успіху у бджільництві. На Прикарпатті першу ложку куті з'їдали стоячи, «аби пшениця влітку не полягла». У гуцулів була інша прикмета: кутю господар підкидав до стелі тричі. За першим разом примовляв: «Аби так ягната штрикали, як скаче пшениця до стелини», за другим: «Аби телята так рикали і підштрикували, як підштрикує д'горі пшениця», за третім: «Абись худобина так хутко росла, як хутко йде пшениця до стелі».

Іван Франко писав, що на Прикарпатті після закінчення вечері «пастух (член сім'ї, що літом випасає худобу) крутить перевесло з сіна, котрим накривають стіл, збирає всі ложки (немиті), перев'язує тим перевеслом і застромляє за сніп на покуті,— се на те, щоб йому в літі худоба не розбігалася і не губилася».

Під час святкової вечері господар підводився із-за столу і розчиняв двері, що вели в хату, аби тричі повторити запрошення морозу розділити трапезу з його сім'єю. І коли мороз не з'являвся, батько проказував:

— То й добре, морозенку. То й не приходь не лише в оселю, а й на лан озимини, до хліву, де худоба зимує, ані на шлях, де є подорожні...

Різдвяної ночі люди йшли один до одного в гості, тому газдиня готувала багато й різноматнітних страв. Увечері ходили від хати до хати й колядники — діти, а також нежонаті хлопці. Дівчата ж у цей час готували світлицю для нічного гуляння. Воно розпочиналося після того, як колядники приносили туди зібрані наїдки.

Траплялися серед колядників і цілі театральні трупи. Це були ті ж колядники, проте вони не просто співали пісень, а розігрували нехитрі, наївні сценки про народження і життя Христа. Дійові особи тих вистав — овечки, пастушки, які й знаходять у яслах новонародженого, а також козак, шинкар, стрілець, поет (рядили його під Тараса Шевченка). Часом такий народний театр супроводив невеликий хор, адже дія вистави — народження Христа і поширення його вчення устами козака, шинкаря, поета і т. д. — супроводилася церковним співом та популярними народними піснями.

Дослідник О. Курочкін у праці «Новорічні свята українців» зазначав:

«Найяскравіше таку особливість простежуємо у фольклорі різдвяних свят: з одного боку, календарні народні пісні переважно аграрного характеру, що славили господаря, господиню, інших членів сім'ї, магічні слова (вербальна магія) накликали на них багатство і добробут, з другого — релігійні колядки, вірші, кондаки, тропарі, в основі яких лежало «священне писання», насамперед легенда про народження Христа (на Західній Україні називали «христосаки»)».

Усі колядки (їх можна знайти у видрукованій видавництвом «Дніпро» 1987 року збірці «Календарно-обрядові пісні») за змістом зводилися до віншування господарів і прохання гостинців — сала, ковбаси, грошей, пирогів тощо, а також жартівливих погроз господареві, котрий цих гостинців не дає.

Величальні пісні-колядки часто мають аграрно-магічне спрямування. Науковці пояснюють цей факт тим, що після запровадження 1700 року Петром I нового календаря на християнське свято Різдва перенесли частину весняних обрядів, серед них і урочисте відвідування хат, до якого вдавалися на початку нового трудового року за березневим літочисленням. Сам термін «колядка» науковці розглядають як синонім щедрівки, яка походить від побажання щедрого вечора.

Друкуємо одну з колядок.

ОЙ КОЛЯДА, КОЛЯДНИЦЯ

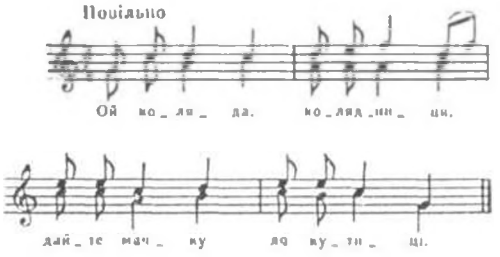

Ой коляда, колядниця,
Дайте мачку до кутиці.
Як не дасте, одкажіте,
Моїх ніжок не знобіте,
Я дитинка маленькая,
В мене ніжка босенькая.
Вечір добрий, дайте пиріг довгий!
А швидше там виносьте,
та людей не морозьте!
Коляд, коляд, колядниця,
Добра з маком паляниця,
А без маку — не така.
Дай, хазяїн, п'ятака,
Я вола — за рога,
А кобилку — за чупринку
Та й поведу на тічок,

Забіліли сніги. 1967 рік. Полотно, темпера.

Під Новий рік. 1978 рік. Полотно, олія.

Роботи Єлизавети МИРОНОВОЇ.

А з тічка — в кабачок
Та проп'ю за п'ятачок!
Коляда, коляда,
Дайте, дядьку, пирога!
Як не дасте пирога,
Візьму вола за рога,
Та виведу на моріг,
Та виломлю правий ріг.
У ріг буду трубити,
Волом буду робити.
Хвостом буду поганять
Та на гречку орать.
Добрий вечір!

Го-го-го, коза!

Останнього вечора старого року, тобто 31 грудня (за новим стилем 13 січня) хлопці водили селом козу. Один з учасників ватаги, перебраний за козу, вдягав кожуха вовною назовні, інші також були ряджені: один під пастуха, другий під крамаря, третій під жовніра, четвертий під сажотруса, п'ятий під дівку з куделями, шостий під калиту, котрий і збирав дароване господарями добро у великий міх.

Завважу: гурт, що водив козу, Маланку, плуга чи ходив з виставою різдвяної ночі, обов'язково мав ватага, званого «Березою». Ним ставав хлопець, що знав і заспівував колядки. Відзнакою ватага була березова палиця із дзвоником.

Обов'язковим був і міхоноша: веселун, що ходив з торбою для збирання харчу. Дарування їжі він мав дотепно обігрувати влучним словом, аби веселити і гурт, і господарів.

Звичай водити козу побутував здебільшого на Подніпрянщині. Мета водіння, як і в щедрувальників, зібрати гроші на горілку в корчмі, а також наїдки для спільного з дівчатами гуляння.

У деяких місцевостях Чернігівщини використовували колядники голову справжньої кози, яку білували й набивали тирсою. Між рогами вішали дзвіночок, а шию прикрашали кількома рядками намиста, стрічками чи смужками кольорового паперу. Таку «козу», траплялося, накривали картатою дівочою плахтою, що підсилювало комедійний ефект. «Береза» мав у руках солом'яного батога, яким змушував «козу» танцювати.

Найпопулярнішими сценами «водіння кози» були: її смерть, лікування за гроші, котрі давав господар, а потім танець «кози» і її гурту, серед якого був «циган», «єврей», «лікар», «дід», «козак», «стрілець»... Часом серед колядників були також «ведмідь», «журавель», «кінь».

Ось один з варіантів водіння кози. Пісня-речитатив розподіляється між учасниками «кози» довільно.

ГО-ГО-ГО, КОЗА

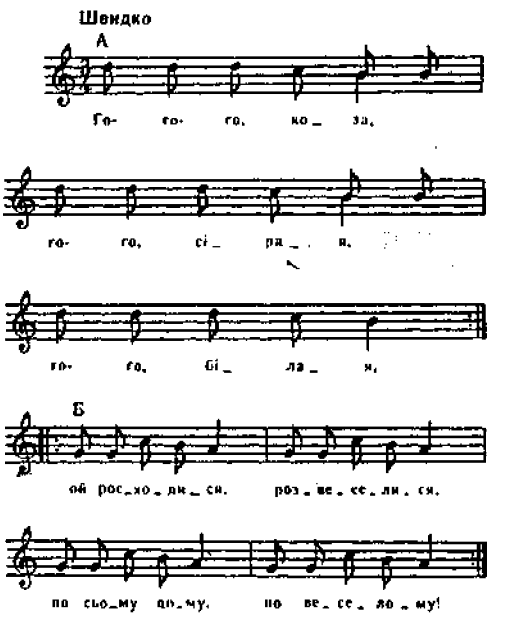

Го-го-го, коза,
Го-го, сірая,
Го-го, білая.
Ой розходися,
Розвеселися,
По сьому дому,
По веселому.
Де коза ходить,
Там жито родить.
Де не буває,
Там вилягає.
Де коза ногою,
Там жито копою.
Де коза рогом,
Там жито стогом.
А в Михайлівці
Всі хлопці стрільці,—
Встрелили козу
В правеє ушко,
В правеє ушко,
В саме сердечко.
Пуць! Коза впала
Нежива стала.
А міхоноша
Бере дудочку,
Надима козі
Та й у жилочку.
Надулась жила,
Коза ожила.
Та й пішла коза,
Та стрибаючи,
Та гасаючи,
Своїх діточок
Та шукаючи.

Плужок оре...

Третім різновидом передноворічних гулянь, до яких вдавалися хлопці, було віншування господарів хати з плугом.

Святково вбраний гурт тягнув від хати до хати невеликого плуга, заходячи з ним аж до світлиці. І коли двоє хлопців, що мали маски волів чи коней, тягнули плуга, інші посипали світлицю і господарів та їхніх гостей зерном пшениці, жита, ячменю, проса... Посипаючи, бажали людям доброго ужинку.

Господар дарував плугатарям пироги, сало, а то й гроші, а назавтра зерно, яким посівали гості, ретельно зміталося й зберігалося до весни. Засіваючи лан, кидав господар у землю й зерна посівальників, бо це мало уберегти врожай від згуби.

В полі, в полі плужок ходить.

Приспів:
Щедрий вечір, добрий вечір!
Добрим людям на весь вечір!
Ори, синку, цюю нивку.
Та й посієм пшениченьку.
З колосочка — то жменьочка.
А з снопочка — четверточка.
А з другого — жита много.

Маланка ходила

У західних областях України та на Поділлі новорічного вечора хлопці водили переважно не козу, а Маланку. З цією метою один з юнаків вдягався в дівоче вбрання, на голові йому мостили куделю з витріпаного льону.

«Маланка» мала сценарій, що наближався до дійства «кози». «Смерть» раптово убивала дівку косою. Тієї ж миті «дід» починав плакати, випрошуючи в господаря грошей, аби найняти «лікаря». Отримавши гроші, «дід» звертався до «фельшора» з проханням приступити до лікування. Той брався до діла, щоправда, не до лікування, а до милування, що сердило «діда», але веселило учасників коляди й господаря. Та на цьому сцени ревнощів не закінчувалися, адже до «Маланки», котра оживала, залицялися то «стрілець», то «чорт», то захмелілий «піп».

Варіантів пісень та віршів про Маланку існує чимало. Друкуємо один з них.

ОЙ УЧОРА А ЗВЕЧОРА

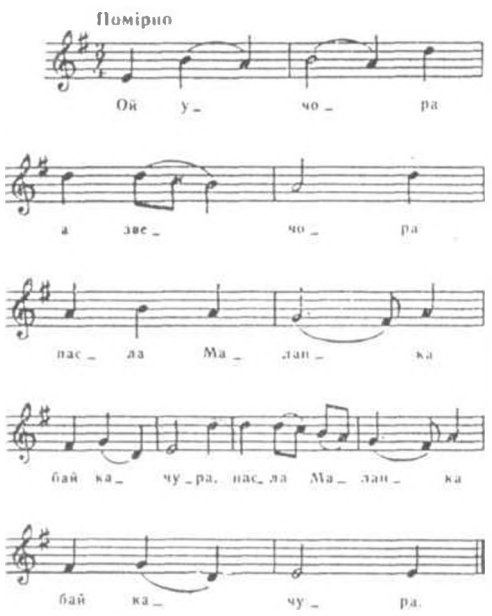

Ой учора а звечора
Пасла Маланка бай качура. (2)

Ой пасучи, загубила,
Та й шукаючи, заблудила. (2)

Заблудила в чистім полі,
Аж там її Василь оре. (2).

Ані оре, ані плуже —
За Маланочкою барзенько туже. (2)

Іде Васильчик з корчми п'яний:
— Втвори, Маланко, я — твій коханий. (2)

— Васильчику, бай чичику,
Посійю ж тебе в городчику. (2)

Буду ж тебе шанувати,—
Сім раз на день поливати. (2)

Сім раз на день поливати,
В неділю рано обривати. (2)

В неділю рано обривати,
Та й Маланочку обтикати. (2)

Ой мала нічка-петрівочка,
Не виспалася Маланочка. (2)

Шовки пряла, шервети ткала
Та й до милого посилала. (2)

Не мої шовки, не мої шидри,
Лиш моя мила Маланочка. (2)

Зірка колядників

Знавець Новорічних свят українців В. Курочкін так описував атрибут колядувальників:

«Починаючи з XIX століття, спочатку в містах, а потім і в селах України до реквізиту колядників широко входить зірка, відома й у інших європейських народів. Це християнський символ, пов'язаний з біблійною легендою про Христа, чудесне народження якого ніби провістила людям «віфліємська зоря».

Виготовляли зірку, як правило, із звичайного решета (обичайки), до якого прилагоджували «роги» (5, 6, 9, 10, 12). Потім цю конструкцію обклеювали різнокольорним папером, прикрашали фольгою, стрічками й китицями. До бічних стінок «зірки» часто кріпили картинки на релігійні сюжети, а всередину вставляли свічку — таким чином утворювалось щось на зразок чарівного ліхтаря. Гомінкі обходи колядників з яскравою зіркою являли колоритну картину різдвяних святок. Недаремно цей сюжет так приваблював українських художників...»

Одяг

Дорадянський дослідник Б. Яцимирський, котрий протягом 1911—1912 років здійснив ряд етнографічних поїздок Україною, залишив чимало опи-

сів костюмів, у які вбиралися колядувальники та щедрувальники. Щоб наш читач міг уявити, яким було вбрання ряджених, подаємо описи костюмів гурту «Маланки», які автор зробив у містечку Стара Ушиця на Поділлі:

«Баба Маланка» — парубок, одягнений в жіноче вбрання, на обличчі — маска, іноді вимащена сажею. «Дід» у кожусі і шапці, на обличчі — маска власного виготовлення, доволі чудернацька. Один з «євреїв» веде на мотузку «козу». «Коза» — парубок у вивернутому кожусі з дерев'яною головою кози, що лазить рачки. «Циган» — парубок у дранті, обличчя вимащене сажею, він виконує обов'язки «міхоноші». «Смерть» — одягнений у довгу жіночу сорочку парубок у масці, вимащеній крейдою, у руках — дерев'яна коса. «Москалі» — парубки у солдатській формі, один з них — «фельшор». «Кобилка» — оригінальний вид ряджених — виступає не в усіх партіях ряджених і влаштовується так: до вивернутого кошика, вкритого рядном, попереду чіпляють кінську дерев'яну голову, а позаду — хвіст з конопель; посередині кошика роблять отвір для вершника, до пояса якого й чіпляють «кобилку». «Кобилка» рухається разом з вершником».

Водосвяття

Це — звичай язичницько-християнського характеру. Свято припадає на 19 січня за новим літочисленням. Цього дня люди збиралися на ставку чи на річці, а де не було їх — біля криниці. Напередодні в кризі вирубували великий хрест, пробивали ополонки. З уламків криги та снігу мурували хреста, якого обливали буряковим квасом, щоб був червоного кольору.

Місце біля хреста називалось орданню: тут священик правив службу божу. Коли він опускав хреста у воду, вона вважалася освяченою. Цієї миті люди випускали з рук голубів та стріляли з рушниць. Поява голубів пояснюється євангельською легендою про «дух божий», який зійшов з небес у вигляді голуба, коли хрестили Ісуса Христа.

Освячену воду люди несли додому — цього дня нею вмивалися, щоб бути здоровими й гарними, напували худобу, щоб краще плодилася, кропили хату і всі господарські будівлі, зберігали протягом року, вживаючи від усіляких болячок.

У районах Центральної України та на Гуцульщині освячували воду при запалених свічках.

■

Біля домашнього вогнища

КАЛЕНДАР XX СТОЛІТТЯ

РОКИ 1901—2000			МІСЯЦІ С	Л	Б	К	Т	Ч	Л	С	В	Ж	Л	Г
	25	53	81	4	0	0	3	5	1	3	6	2	4	0	2
	26	54	82	5	1	1	4	6	2	4	0	3	5	1	3
	27	55	83	6	2	2	5	0	3	5	1	4	6	2	4
	28	56	84	0	3	4	0	2	5	0	3	6	1	4	6
01	29	57	85	2	5	5	1	3	6	1	4	0	2	5	0
02	30	58	86	3	6	6	2	4	0	2	5	1	3	6	1
03	31	59	87	4	0	0	3	5	1	3	6	2	4	0	2
04	32	60	88	5	1	2	5	0	3	5	1	4	6	2	4
05	33	61	89	0	3	3	6	1	4	6	2	5	0	3	5
06	34	62	90	1	4	4	0	2	5	0	3	6	1	4	6
07	35	63	91	2	5	5	1	3	6	1	4	0	2	5	0
08	36	64	92	3	6	0	3	5	1	3	6	2	4	0	2
09	37	65	93	5	1	1	4	6	2	4	0	3	5	1	3
10	38	66	94	6	2	2	5	0	3	5	1	4	6	2	4
11	39	67	95	0	3	3	6	1	4	6	2	5	0	3	5
12	40	68	96	1	4	5	1	3	6	1	4	0	2	5	0
13	41	69	97	3	6	6	2	4	0	2	5	1	3	6	1
14	42	70	98	4	0	0	3	5	1	3	6	2	4	0	2
15	43	71	99	5	1	1	4	6	2	4	0	3	5	1	3
16	44	72	00	6	2	3	6	1	4	6	2	5	0	3	5
17	45	73		1	4	4	0	2	5	0	3	6	1	4	6
18	46	74		2	5	5	1	3	6	1	4	0	2	5	0
19	47	75		3	6	6	2	4	0	2	5	1	3	6	1
20	48	76		4	0	1	4	6	2	4	0	3	5	1	3
21	49	77		6	2	2	5	0	3	5	1	4	6	2	4
22	50	78		0	3	3	6	1	4	6	2	5	0	3	5
23	51	79		1	4	4	0	2	5	0	3	6	1	4	6
24	52	80		2	5	6	2	4	0	2	5	1	3	6	1

ДНІ

Н	1	8	15	22	29	36
П	2	9	16	23	30	37
В	3	10	17	24	31	
С	4	11	18	25	32	
Ч	5	12	19	26	33	
П	6	13	20	27	34	
С	7	14	21	28	35	

Щоб визначити, яким днем тижня буде, наприклад, 1 травня 1999 року, у розділі «Роки знайдемо рік (99), потім у тому ж рядку в розділі «Місяці знайдемо цифру в графі (7) «Травень». Це — цифра 6. Додавши її до заданої (1), одержимо 7. Знаходимо цифру (7) у розділі «Дні». Це буде субота.

Делікатна обставина

У такі обставини ми втрапляємо мало не щодня. Приміром, ситуація: ви їдете у трамваї з товаришем, а на зупинці раптом входить ваш знайомий. Чи потрібно знайомити своїх супутників? Якщо з тим, хто щойно увійшов, ви обмінялися лише коротенькими репліками, то його можна й не знайомити з своїм товаришем. Але якщо розмова стає спільною, то зробіть це неодмінно.

Інша делікатна ситуація, що потребує неабиякого такту з вашого боку. Ви зустріли на вулиці свого знайомого з незнайомою вам

жінкою. Удати, що не бачите їх, ви не встигли. У таких випадках прийнято злегка вклонитися обом і залишити за вашим другом право вирішувати — чи представити вас супутниці, чи обмежитися легким кивком...

Коли на вулиці зустрілися дві пари, то спочатку жінки вітають одна одну, потім вони вітають чоловіків і лише по тому чоловіки вітають одне одного.

І ще. Чи маєте ви представляти співробітникам члена своєї сім'ї, котрий завітав до вас на роботу? Не обов'язково, якщо у вас з ними суто службові стосунки.

Свято для всіх

Розсудлива господиня вже на початку грудня розпланує, що за чим робити у передсвяткові дні, заздалегідь складе приблизне меню з урахуванням наявних у домі продуктів і тих, які вона в змозі купити у переддень свята, уточнивши й кількість запрошених осіб. У доброї організаторки хатніх робіт у квартирі завжди чисто, але перед святом вона наводить лад особливо ретельно, залучаючи до цього усіх членів сім'ї. Усе це, ясна річ, робиться завчасно, аби у переддень свята вивільнити собі час для приготування страв.

Ніхто не чекає Нового року з таким нетерпінням, як діти; адже це пов'язано з новорічною ялинкою, подарунками від Діда Мороза, веселощами, забавами. Звичайна річ, дітлахи не сидітимуть разом з дорослими новорічної ночі, але наступного дня влаштуйте їм свято, запросивши їхніх друзів. Не забудьте про «смачні» прикраси для ялинки — цукерки, червоні яблука, горіхи, загорнуті у фольгу і т. ін. Подарунки для дітей добирайте згідно з їхніми уподобаннями. Гарно їх перев'яжіть яскравою стрічкою, напишіть на обгортці ім'я дитини. Подбайте, щоб біля ялинки було якомога більше простору для їхніх розваг. Пригощайте дітей стравами, які можна їсти виделкою, а то й просто руками. Якщо ви вже заходилися приймати дітей у себе вдома, подбайте й про оформлення страв, адже святковий стіл буде наче продовженням їхніх ігор біля ялинки. І хоча вам доведеться постояти на кухні годину-другу, віддякою буде вам дитячий сміх і веселощі.

Ось приблизне меню

Овочевий салат «зайчики»

Ще теплу зварену картоплю і солоні огірки поріжте кубиками, моркву — соломкою, цибулю і мариновані гриби дрібно посічіть, а яблука натріть на грубій тертці. Посоліть усе і вимішайте з зеленим горошком та двома ложками майонезу (сметани). З одержаної маси сформуйте яйцеподібні грудочки і, поклавши кожну на зелений капустяний листок чи листочок салату на окремій тарілочці, полийте майонезом чи сметаною. Зверху притрусіть протертим крізь сито жовтком. З ягід калини чи журавлини зробіть очі й ніс, з вареного яєчного білка — вуха і хвостик, довкола фігурки насипте зеленої різаної цибулі. Не забудьте перевірити, чи відповідає кількість «зайчиків» кількості дітей.

500 г вареної картоплі, дві варені морквини, два солоних огірка, два яблука; 200 г зеленого горошку, два-три маринованих грибочки, два круто зварених яйця, ягоди калини, цибуля, листя капусти, зелене пір'я цибулі. Побачите, як цей салат тішитиме малюків!

«Гриб-мухомор»

З огірка чи яйця зробіть ніжку, з червоного консервованого помідора (добре, якщо є свіжий) — шапинку. «Гриб» поставте на листочок салату, а шапинку притрусіть дрібно посіченим білком.

«Човник»

Половину уздовж розрізаного вареного яйця покладіть жовтком догори. З твердого сиру — виріжте трикутничок-вітрильце і прикріпіть до нього червоний прапорець з червоного солодкого перцю чи вареного буряка.

Бутерброди з горіхами

Для приготування бутербродної маси для 100 грамів печива візьміть 100 г дитячого сиру, 50 г чищених волоських горіхів. Печиво намажте розтертим сиром, а зверху покладіть половинку волоського горіха.

Мабуть не треба нагадувати, що окрасою столу для дітей має бути святковий торт.

Подумайте й про дитячі напої — різні соки, солодку воду, чай.

Приготуйте

Молочно-полуничний коктейль

На 1 літр холодного кип'яченого молока візьміть склянку полуничного сиропу (можна будь-якого ягідного), щіпку ваніліну. Збийте молоко з сиропом і ваніліном міксером. Пінистий напій подайте в малих склянках з соломкою.

Фрукти на шпажках

Велике яблуко, ягоди і фрукти з компоту.

На дерев'яні чи пластмасові шпажки нанижіть різні ягоди з компоту (вишні, черешні, виноград, сливи) і нарізані кубиками свіжі фрукти (груші, апельсини). Шпажки встроміть у яблуко, подайте до фруктових напоїв чи соків.

Гарбузяний суп
(німецька кухня)

Почищений і нарізаний кубиками гарбуз зварити у 3/4 літра води, додавши корицю, гвоздику, трохи лимонної цедри. Процідити, і, трохи потримавши на вогні, влити розведену в решті води манку. Недовго поварити, заправити цукром і лимонною кислотою.

500 г гарбуза, літр води, одна столова ложка манної крупи, 100 г цукру, кориця, гвоздика, лимонна кислота.

Салат із гарбуза з яблуками (українська кухня)

Сирий гарбуз наріжте тоненькими скибочками і змішайте з нарізаними яблуками. Для

гостроти скропіть лимонною кислотою або яблучним оцтом, добавте трохи меду й притрусіть товченими волоськими горіхами.

На 500 г гарбуза візьміть три яблука, три столові ложки меду, яблучний оцет, півсклянки чищених горіхів.

Прикрашаємо новорічний стіл

Вигляд святкового столу одразу ж настроює на святковий лад. Досягти цього неважко, якщо в домі є ялинкове чи смерекове гілля, «дощик», свічечки.

Устроміть, скажімо, у великі ялинові шишки або великі червонобокі яблука по свічечці й покладіть у центрі святкового столу. Накидайте поміж них смерекових гілочок. Можна поставити в центрі столу велику соснову чи ялинову гілку й прикрасити її, як підкаже фантазія. Приємною несподіванкою для гостей (та й для домашніх) будуть приготовлені заздалегідь оригінальні сувеніри, складені під ялинкою в мішку. Перед тим, як їх роздати, запропонуйте кожному учасникові свята відгадати загадку. Це пожвавить веселощі, стане приводом для інших експромтів.

Радимо

Якщо кип'ятильник вкрився накипом і потемнів, покладіть його у воду з оцтом (одну-дві столові ложки на літр води) і дайте закипіти.

Щоб цибуля була смачнішою, підсмажуйте її, обвалявши у борошні.

Якщо нові шкіряні рукавички вам тіснуваті, загорніть їх у вологу тканину на дві-три години, а потім досушіть, надівши на руки.

Стара картопля не темніє при варінні, якщо в каструлю додати трохи оцту чи молока.

Поставивши каструлю на запалений газовий пальник, простежте, щоб полум'я не виходило за днище: від того, що воно охоплює боки каструлі, їжа чи вода швидше не закипить. Якщо поспішаєте, користуйтеся краще широкодонним посудом.

У новорічну ніч можна подивувати гостей стравою, приготовленою у «сільській» печі. Для цього візьміть дві-три цеглини, бажано вогнетривкі, вимийте, а потім добряче прогрійте у газовій духовці. Коли вони стануть гарячими, вимкніть газ. На розжарених цеглинах, як у мурованій печі, готують страви. Користь подвійна: і смачно, й економія газу.

Загадки

Не горить, а гасити доводиться (вапно)

Удень з ногами, а вночі — без ніг (чоботи)

Не їсть, не п'є, а ходить і б'є (годинник)

Як потрібен — викидають, не потрібен — піднімають (якір)

Б'ють мене ціпами
Ріжуть мене ножами
За те мене отак гублять,
Що всі мене дуже люблять (хліб)

Хто ви, маско?!

Новий рік важко уявити без карнавалу. А карнавал — це хороший настрій, весела музика, і, звичайно ж, карнавальні костюми та маски.

Немає такої людини, яка б за життя не вдягнула карнавальну маску. Тим більше, у дитинстві, коли ялинка і Дід Мороз є справжніми ознаками святкового, чарівного світу... Та не всім відомо, як виник звичай виготовляти й одягати маски. І мало хто знає, що масками користувалися вже тисячі років тому.

Коли ж первісна людина вдягала маску? Під час особливих ритуалів посвячення у таїну, а також для відлякування злих духів, які несуть хвороби і нещастя.

Французький антрополог Клод Шраус якось висловив припущення, що в обрисах давніх масок знайшли відображення не лише смаки й уподобання давніх людей, а й погляди на Добро і Зло, на стосунки зі світом Світла і світом Темряви, і навіть — на Космос.

Інший антрополог, Марджорі Халбін зазначає: маска справляє таку дію на свідомість індивіда, що той майже миттєво перетворюється на зображувану істоту. Недаремно один лікар-психіатр навіть запропонував випробувати нову методику лікування хворих. На його думку, маски інколи допомагають при нервових захворюваннях, бо досить активно впливають на психіку людини.

У минулому столітті маски часто використовували комедіанти у своїх виставах. Нині актори обходяться без масок, зате їх завжди побачиш на карнавалах. Чому деякі люди ставляться до виготовлення масок серйозно? Виявляється, як твердять психологи, під час виготовлення маски людина позбувається деяких комплексів, які заважають їй у повсякденному житті.

На думку деяких учених, використання масок під час ритуалів пов'язане з психічною дисоціацією. Це свого роду захисний механізм, завдяки якому мислительські процеси і функції, так би мовити, «відокремлюються» від загального потоку свідомості. Так що новорічний карнавальний бал — не просто розвага, а й чудовий засіб зняття стресу. Отже, вдягайте маску і хутчіш перевтілюйтесь! В кого? Це не так уже й важливо, головне, щоб і на обличчі маски, і на вашому під час новорічного балу яскріла весела усмішка!

Володимир ВИННИЧЕНКО

Відродження нації

Частина II

Розділ VIII

Боротьба за «свою лінію»

1. Війна впливом. — 2. Своє слово з чужим змістом. — 3. Червона шапка і тверда влада. — 4. Єдиний вихід. — 5. «Своя лінія» до кінця.

1. Війна впливом

Але з к и м та війна розпочалася? Формально,— ніби з Росією, Великоросією, з Петроградським Совітським Урядом. Але в суті з власними народними масами.

Це не була війна в звичайному розумінню цього слова, бо ні одна ні друга сторона не мали самого необхідного засоба в звичайній війні — правильного слухняного війська. Вважалось, що Рада Народних Комісарів перебрала владу й вище командування над армією. Але там уже не було командування, бо не було послуху й дисципліни. Армія ледве-ледве держалась на фронтах у пасивному стані й не розбігалась тільки через те, що її не зачіпали й так-сяк годували.

Так само формально приймалось, що Генеральний Секретаріат мав вищу владу над румунським і південно-західним фронтами, де стояло кілька мільйонів солдатів. Але це була ще більш проблематична влада.

Щоб посунути ту чи іншу частину на якунебудь військову акцію, не досить було вищій владі дати для того наказ. Треба було, щоб той наказ зачіпав волю самих солдатів, щоб вони самі хотіли мати такий наказ. Отже, начальство повинно було вміти не накази давати, а впливати на солдатів. Це була в і й н а в п л и в о м, а не зброєю.

І от тут помітно було таке явище. Поки українські частини були поза межами України, поки вони не стикалися безпосередньо з українською владою, совітська влада ніяк не могла посунути їх на бій з українцями. Навпаки, зачувши про ворожі відносини між руською й українською владами, українські частини зачинали хвилюватись і рватись на Україну, незважаючи ні на які накази Ради Народних Комісарів, ні на агітацію большевиків.

Признання цього можна знайти у самих большевиків. Наприклад, військовий комісар Ликов 17 грудня посилає таку депешу головнокомандуючому Криленкові: «Другий гвардійський корпус є в моїм розпорядженню. Розброюю українців, але солдати відмовляються з огляду на те, що в кожному полку є до 1000 українців. Пробував обеззброїти два ешелони гайдамаків, але це не вдалося через їхню непохитність. Один ешелон Волинців (большевиків) обеззброїли й розформували козаки. Щоб рушити проти українців, необхідно виділити українців і відіслати їх на фронт; тоді можна рушити на Київ. Іншого виходу немає. Ликов».

Справді, національне почуття українських солдатів було таке сильне, що єдиним виходом, здавалось, було одправити їх усіх на фронт подалі від України. Оповіщення ж війни Центральній Раді тільки більше розворушило це чуття й посунуло всі свідомі українські частини якраз навпаки: не на фронт, а на Вкраїну. Совітська влада робила всякі перешкоди в переїзді, давала накази, не давала вагонів, засипала агітацією,— нічого не помагало: українці накази зустрічали сміхом, вагони брали самі, агітацію ж в одне вухо впускали, а в друге випускали. Вони знали с в о ю, українську владу, яка не гірша за руську, вони тільки їй хотіли коритися, тільки за її впливом іти.

І цим пояснюється також те явище, що большевики в початках ворожої акції проти України не мали ніякого успіху. Так, наприклад, коли отой згадуваний уже другий гвардійський корпус рушив на Київ, українські частини зупинили його на ст. Жмеринка й рішуче поставили домагання здатися. Настрій був серед українців такий непохитний, що гвардійці не одважились вступити до бою й віддали всю зброю.

Так само було й на другому кінці України, в Харкові. Тут теж були спроби захопити владу силами руських солдатів. Так, напр., 16 грудня за допомогою солдатів 30 запасного полку большевики зробили виступ і вже були захопили телеграф. Але українські військові частини зразу ж ліквідували цей успіх і вибили большевиків із Харкова.

Аналогічні явища помічались як по всіх кордонах України, так і всередині її. Ні

Продовження. Початок — у № 5—11 ц. р.

більшовицька агітація, ні їхні наступи не мали майже ніде успіху. Це надавало, розуміється, нам бадьорості, певності в собі й тої хвастовитості, з якою Генеральний Секретаріат розсилав свої циркуляри, накази й відозви.

І з якою, наприклад, самовпевненістю промовляв під цей час голова Українського Уряду В. Винниченко:

«Перепущення через Україну військ тих націй, що тепер самоозначуються, ми будемо допускати. Але, стоячи на грунті строгої нейтральності, ми не будемо пропускати большевицьких військ для братовбивчої війни на Дону... Агітація большевиків має на меті, щоб признавалося тільки те, що скажуть вони, москалі. А ми їм відповімо: Ні! На Україні має силу тільки українське слово! Ми не допустимо в наш край реакції й анархізм. Ми твердо ведемо свою лінію й доведемо її до кінця». (З промови на засіданню Малої Ради 15 грудня).

2. Своє слово з чужим змістом

Це було справедливо сказано: на Україні повинно мати силу тільки українське слово. Так і наші маси, наші військові частини це розуміли, що вони й обстоювали з зброєю в руках і своїм життям.

Але яке саме українське слово? Який зміст його?

От тут ми й не знайшли в собі сили зрозуміти момент. У наше селянсько-робітниче, здавна «просте», трудове слово ми вклали чужий, ворожий нам зміст; зовсім не той зміст, який вкладали наші маси.

І в цьому була причина нашої поразки. Поки ми воювали з руськими большевиками, з москалями, доти ми мали скрізь перемогу. Але як тільки вступали в конфлікт з своїми, з українськими большевиками, так загубили всю свою силу. Поки агітували большевики, агітація успіху не мала. Як стикнулись наші війська з нашою агітацією, з агітацією всього того ладу, який ми так ретельно почали «творити», взявши всю владу в свої руки, як тільки маси наші ближче прислухались і придивились до змісту того українського слова, як запал їхній, довір'я до нас і охота піддержувати нас почали помітно падати. Почала розвиватися нехіть до боротьби з большевиками, почалися заяви наших найвірніших, найсвідоміших військових частин про небажання битись з большевиками. На наших очах «розкладались» найміцніші, найзавзятіші полки, що прибували з таким ентузіазмом до Києва. Полки імені різних гетьманів, які так свідомо, так стрункo, так рішуче вступали в столицю України для оборони й захисту її, які так веселили всі національні серця своєю національною свідомістю, щирістю, жовто-блакитними прапорами й українськими піснями, які так гучно кричали «славу» українській владі, ці полки через якусь пару тижнів дивним способом спочатку губили все своє завзяття, потім упадали в апатію, в «нейтралітет» до большевиків, а потім... повертали разом з тими большевиками свої українські багнети проти нас.

Ми ж страшенно дивувались і обурювались. От вам, мовляв, українці, оце вам така їхня свідомість, така сила їхнього патріотизму.

І через що? Повірили большевицькій агітації, повірили, мовляв, їхнім брехням і наклепам: ніби Центральна Рада складається з буржуїв, панів, з контрреволюціонерів; ніби Генеральний Секретаріат увесь з генералів сформовано, ба недурно ж і «Генеральним» зветься. А яка ж вона «буржуазна» та Центральна Рада, коли в ній ні одного буржуя нема, коли це є не що інше, як загальноукраїнська рада робітничих, селянських і солдатських депутатів. Було два кадети-буржуаї, та й ті вийшли давно. І яка ж то буржуазна політика, коли Центральна Рада одібрала землю у поміщиків, коли завела восьмигодинний робочий день, коли строго оберігає всі політичні свободи, скасувала кару на смерть, установила першу на весь світ національно-персональну автономію.

Почалась і з нашого боку гарячкова агітація й пропаганда. Всі українські газети й видавництва були мобілізовані для сеї мети. Всі партії й громадські українські організації кинулись до боротьби за вплив. Організовано було спеціальну державно-громадську інституцію, яка мала своїм завданням агітацію серед військових частин.

Роз'яснялась програма й діяльність Центральної Ради та Генерального Секретаріату. Доводилось усіма способами, що це найдемократичніша, найкраща влада, а що большевики хотять знищити її через те, що вона — українська. Приводились списки членів Центральної Ради, з біографіями, позначенням кожного, якого походження, де сидів у тюрмі за царських часів, як стояв за народні інтереси.

І справді, в брошурах, газетах і відозвах ми не брехали; справді, майже вся Центральна Рада складалась з селян, робітників, солдатів; справді більшість Генерального Секретаріату були сини селян, робітників або інтелігентних працьовників. Справді, це була демократична влада.

Але... апатія наших військ, їхня нехіть битися проти большевиків не зникала, а все росла й росла. Проти донців, каледінців з охотою, а проти большевиків — ні. В чому ж річ? Бо ми агітували не тільки своїми відозвами та брошурами, але й ділами. А діла весь час підтверджували й зміцняли те, про що агітували большевики.

А головне, не бачив той солдат з боку своєї української влади бажання стати рішуче на бік працюючих, не бачив з її боку тенденцій щось радикальне робити в цьому напрямі, щоб як не сьогодні, то далі в майбутньому, переборовши всі труднощі, визволити свої трудящі маси з-під соціального панування ворожих і нації, й працюючим класам. Замість того чув, як таке бажання большевиків, така їхня оборона простого бідного люду проти всякого пана називалася в українців демагогією, висміювалася, лаялася, заперечувалась.

3. Червона шапка і тверда влада

Замість того він бачив, як його «рідна» українська влада старалася «імпонувати» йому, привабити його пошану парадами,

молебнями, гучними церковними дзвонами й червоними шапками. Генеральний секретар військових справ С. Петлюра, спеціаліст по части молебнів і всяких інших декорацій та реклам, покладав особливу надію в рятуванню української державності від большевицької пропаганди на... кольорові шапки.

Він пресерйозно запевняв, що червоні шлики на шапках справляють на «козаків» просто гіпнотизуюче враження. За червону шапку «козак» готовий на все.

Дійсно, червона шапка причаровувала до нашої «генеральської» державності деякі елементи солдатів. Дійсно, вони за неї готові були піддержувати кого хоч. Але не треба багато сушити собі голову, щоб зрозуміти, що то був найменше цінний елемент, найменше свідомий і найменше вірний. Нехай противник дасть йому ще кращу шапку, й він перейде за неї на його бік.

Так само намагались удержати при собі свої війська добрим харчем, теплим помешканням, великою платньою. Солдати охоче, з охотою, брали й харч, і платню, але битись проти большевиків такої ж охоти все ж таки не виявляли.

А большевики вже почали то тут, то там потрошку перемагати. То в одному місці, то в другому наші військові частини переходили на їхній бік і разом з ними проголошували владу рад.

Ми хапались за голову й нічогісінько не розуміли. Ні наші газети, ні паради, ні червоні шапки абсолютно не помагали. Очевидно, в чомусь була наша хиба, а в чому саме, ми не могли зрозуміти.

Ага, стали догадуватись: нема твердої сильної влади; Генеральний Секретаріат не вміє справитись з анархією; деякі генеральні секретарі, особливо голова Генерального Секретаріату виявляють непростиме, злочинне потурання большевицькій агітації. Треба рішучих заходів.

І кинулись до «рішучих заходів». Не покладаючись уже на «млявий, нерішучий» Генеральний Секретаріат окремі громадяни української республіки взяли на себе справу «рішучої боротьби з большевизмом». Результатом цього явилось потайне убивство проводиря київських большевиків П'ятакова. Прийшли вночі, арештували, вивезли за місто й чи пустили під лід чи так убили,— невідомо.

Цим малося на увазі перелякать большевиків. Але замість того досяглося протилежного: большевицька агітація стала ще більш приступніша до українських «козаків».

4. Єдиний вихід

Прихильників Центральної Ради серед широких мас ставало все менше й менше. Саме ім'я Центральної Ради ставало непопулярним. Коли б ми були хоч більше далекозорими, ми повинні були б зрозуміти, що ні червоними шапками, ні молебнями, ні навіть потайними убивствами сеї «стихії» не переламаємо; що треба щось р а д и к а л ь н о в собі змінити.

Таку радикальну зміну нам пропонувалось і большевиками, й деким з-посеред нас самих: перевибрати Центральну Раду. Хай усі місцеві робітницькі, селянські й солдатські ради зроблять з'їзди, виберуть на них нових людей і пошлють замість старих. Часи настали нові, утворились нові настрої, нові ситуації, отже, треба в центральний орган нових людей, а не з тих, яких вибиралося при зовсім інших умовах.

Домагання було й розумне, й справедливе, й не шкодливе для українського національного відродження. Бо солдати наші, головна тоді сила, говорили: ми — большевики, але ми у к р а ї н с ь к і большевики й не треба нам московської влади. Хай стара Центральна Рада йде собі спочивати. Ми виберемо нову; яка буде, така й буде, а ми вже знатимемо напевне, що там буржуїв не буде.

І це був єдиний вихід удержати владу в національно-українських руках. Ці руки, розуміється, були б уже не такі прихильні до царських генералів, бюрократів, поміщиків і всякого іншого панства. Але ці ж руки й національну справу вели би як не краще, то в кожному разі не гірше за стару Центральну Раду.

На жаль, цей єдиний вихід було більшостю Центральної Ради одкинемо. Одкинемо з таких міркувань: 1. якщо ми згодимось на перевибори Ц. Ради, то тим самим самі згодимось, що наша політика була неправильна; 2. перевибори дадуть більшість у новій Раді большевицьким елементам, переважно робітникам, а робітництво зрусифіковане, й через те вся влада перейде в руки руських.

Міркування цілком безпідставні. Що наша політика була невдовольняюча для широких мас, то це було ясно для всіх і без нашої згоди чи незгоди. Що маси вимагали зміни сеї політики, то це було видно й для сліпого. Що треба було хоч би в ім'я тої самої демократичності, яку ми так боронили, уступитися й дати місце тій політиці, якої вимагала більшість демократії, то за це говорила сама логіка.

Так само безпідставне те міркування, що влада перейшла би до руських. Більшість солдатських мас були українці й мали національну свідомість. Вони б дали значну кількість національно-свідомих депутатів. Селянство дало б їх ще в більшій мірі. Частина робітництва також дала б українців. І більшість безумовно була б за українцями, а значить, і вся радянська соціалістична влада на Україні була би національно-українська. І сама собою спинилась би війна з руською радянською владою, й не вступило би українство на шлях світової контрреволюції, й не була би так здискредитована й загижена серед найактивніших елементів пролетарської демократії українська ідея.

Я знаю, вороги соціалізму, наші «червоні шапки» заперечать мені зараз же: а хіба влада була в українських руках, коли запанувала радянська, большевицька влада на Україні? Хіба большевики не показали себе такими ж самими ворогами нашого національного відродження, такими ж самими націоналістами, шовіністами й імперіалістами, як і всі інші руські течії? Хіба ними не нищилась українська культура?

На це можна сказати ось що: коли б радянська влада на Україні явилася результатом мирної виборчої боротьби в селах, казармах і фабриках, коли б українство, як

таке, як національна ідея, показало себе не ворожим до соціальних змагань мас, коли б стара Центральна Рада *добровільно* вступилася й зберегла за собою змогу агітації, коли б, словом, ми своєю політикою не спровокували українську національну ідею, не виставили її, як ворожу до соціалістичної революції,— то при *таких умовах* уся ситуація на Україні була б цілком інша.

Так,— боротьба двох національних ідей, української й руської, була би безперечно. Але українська ідея, згармонізована з соціальними прагненнями мас, була би напевно дужчою, вона не була би так ослаблена, як то було потім, коли всякий українець уважався другими й сам себе вважав природним ворогом большевизму, себто широких (нехай навіть, на думку інших, непомірковання, нерозсудливих), але тих соціальних змагань, які тоді панували, нашими ж масами.

Ми цього тоді не розуміли. Перевибори — «провалили». Гору взяв напрям «рішучої, непохитної своєї лінії». Вести свою лінію до кінця! Не піддаватись! Рішучість і твердість імпонують.

5. «Своя лінія» до кінця

Цю саму «свою лінію» ми проводили й на Всеукраїнському З'їзді рад робітничих, селянських і солдатських депутатів, скликаному на 17 грудня в Києві.

Саме цей з'їзд, його склад і напрям теж був виявом тої «своєї лінії». Скликано його було з ініціативи київської ради робітничих депутатів. Але наші організації, маючи на увазі намір сеї ради (що була під впливом большевиків) провести на цьому з'їзді резолюцію про перевибори Центральної Ради, напружили всі сили й привели од сіл на цей з'їзд своїх прихильників, при тому в такій кількості, що селяни складали на з'їзді переважну більшість. І таким чином з'їзд зразу ж перевернувся в цілковиту маніфестацію на честь Центральної Ради та всієї її політики. Даремно большевики намагалися піддати цю політику критиці — селяни при найменшому вияві ворожості з боку промовців-большевиків зчиняли такий галас, що не було можливості говорити.

Бачачи таку перевагу селянства, большевики спробували підняти питання про правосильність такого з'їзду, так нерівномірно складеного, й пропонували признати його тільки нарадою, а постанови її не обов'язуючими нікого. Але, розуміється, така пропозиція не могла мати успіху в тої самої більшості, яка мала право вирішувати всі питання. І більшість постановила, що з'їзд є правосильним, а постанови його для всіх обов'язковими.

Ну, й само собою, що й усі інші питання було вирішено так, як хотіли ті організації, що керували тою більшістю. Було винесено й відповідні резолюції, в яких підтверджувалось, ухвалювалось і вихвалялось усі позиції Центральної Ради й Генерального Секретаріату. Стиль і фразеологія, розуміється, найреволюційніші.

Наприклад, про перевибори Центральної Ради, про які, між іншим, перед тим голова Центральної Ради М. Грушевський заявив, що Ц. Рада ні на один день не затримає влади в своїх руках, коли «високі збори» постановлять передати ту владу й з охотою скориться постанові з'їзду, коли він вирішить зробити перевибори, було винесено таку постанову:

«Приймаючи на увагу, що Центральна Українська Рада, представництво в котрій безперестанно поновлюється, складається з всеукраїнських Рад Селянських, Робітничих і Солдатських Депутатів, вибраних на всеукраїнських з'їздах, і з представництва демократії національних меншостей, через що вона *уявляє* з себе тимчасовий правосильний законодатний орган революційної демократії України, та зважаючи на те, що проголошенням третього Універсалу Ц. Рада стала на шлях широких соціальних і політичних реформ та приступила до найшвидшого скликання Українських Установчих Зборів, яким єдино може Ц. Рада передати всю повноту влади на Україні,— з'їзд Рад Селянських, Робітничих і Солдатських Депутатів України вважає перевибрання Ц. Ради невчасним і непотрібним. Підкреслюючи своє рішуче домагання, щоб Ц. Рада в своїй дальшій роботі стояла твердо на сторожі здобутків революції, поширюючи й поглиблюючи невпинно свою революційну творчість і обороняючи непохитно класові інтереси трудової демократії, та щоб, не відкладаючи, скликала в свій час Українську Установчу Раду, яка єдино може виявити справжню волю всієї демократії України,— з'їзд Рад Селянських, Робітничих і Солдатських Депутатів України висловлює на сім шляху Ц. Раді своє цілковите довір'я й обіцяє їй свою рішучу піддержку».

В справі ультиматуму Ради Народних Комісарів теж постановлено те саме, що й Центральною Радою, себто, що Рада Народних Комісарів хоче зробити замах на Українську Республіку, що вона втручається у внутрішні справи України, порушуючи право на самоозначення, а через те боронитись усіма силами й... не допускати на Україні влади робітничо-селянських рад.

Було від цього з'їзду навіть видано відозву до народів Росії. Як історичний документ, яскраво характеризуючий усі тодішні наші позиції й навіть способи висловлення, я приведу її тут усю. От вона:

«Браття! Більше трьох років сини всіх народів, сущих у Росії, поміж биться в окопах. Довгі роки ми всі разом боролися з осоружним самодержавним ладом і спільними силами досягли перемоги революції. Першим ділом великої революції було проголошення прав усіх народів на самоозначення. Український народ використав се своє право та проголосив Українську Народну Республіку. Сій Народній Республіці Рада Народних Комісарів оповіщає війну! З ген. Гінденбургом Рада Народних Комісарів веде мирові переговори, а демократії всіх народів України вона ставить ультиматум і погрожує війною.

«На словах Рада Народних Комісарів начеб признає право нації на самоозначення аж до відокремлення. Але се тільки на словах, а на ділі власть Комісарів намагається брутально вмішуватися в діяльність Українського Правительства, яке виконує волю законодатного органу — Центральної Української Ради. Яке ж се право на самоозначення?! Певне Комісари дозволяють самоозначуватися тільки своїй партії, всі ж інші групи людності та народи

вони, як і царське правительство, хочуть тримати під своєю кормигою силою зброї. Але український народ не для того скинув з себе царське ярмо, щоб запрягтися в ярмо Комісарів. І не для того народи Росії прагнуть замирення на фронті, щоб у тилу розпочати ще страшнішу братогубну міжусобну війну в рядах самої демократії.

Центральну Українську Раду Народні Комісари проголошують буржуазною. Чи ж се правда? Ні, се наклеп! Ц. Раду вибрали з'їзди робітників, селян і солдатів усієї України. Дев'ять місяців вона проводить боротьбу за права демократії та національних меншостей України. За сей час Ц. Рада зорганізувала коло себе селянство та робітників, з'єднала українське революційне військо, проголосила Народну Українську Республіку в складі федеративної Росії, передала землю без викупу трудовому народові, завела восьмигодинний робочий день і догляд за виробництвом, скасувала кару на смерть, дала амністію за політичні проступки та проголосила національно-персональну автономію для меншостей України. Всього сього вона досягла не порушенням прав інших народів, а пошаною до них, не касуванням громадянських та політичних свобід, а їх обороною, не зброєю та насильством, а відкритою зорганізованою політичною боротьбою. От за яку працю Народні Комісари обізвали Ц. Раду буржуазним правительством. Та саме за це вся демократія України підтримувала й буде підтримувати Ц. Раду яко найвищу в краю владу, утворену спілкою революційних селян, робітників і солдатів. до того дня, коли на місце Ради стане верховний господар Української Землі — Українська Установча Рада.

«Брати й товариші — робітники, солдати та селяни! Хіба це ви оповістили війну революційній демократії України? Хіба вам треба душити волю на Україні? Хіба ви уважаєте нас, демократію України, страшнійшими ворогами, ніж полчища Гінденбурга?! Ні, ми сьому не повіримо! Поміркуйте! Скажіть тим, які ведуть вас,— Раді Народних Комісарів,— що вони розпочали злочинне діло. Скажіть їм, що ви не нарушите тої братньої згоди між Україною й усіма народами Росії, на яку роблять замах петроградські комісари.

«Чого ми хочемо? Ми хочемо утворити всеросійську федеративну владу, яка б опиралася на зорганізовану волю народів і країв. Ся влада повинна бути однородно-соціалістичною від большевиків до народних соціалістів включно. Ми домагаємося негайного загального демократичного замирення. Оце програма нашої діяльності й наших домагань. Отже, питаємо, чи за сю програму ви згодитеся приборкати нас гарматами та багнетами? Спиніться, брати й товариші! Щоб ні одна рука селянина, робітника чи солдата не замахнулася на свого брата. Щоб ні одної краплі крові не пролилося в братогубній війні. Досить крові!»

Але ні резолюції, ні відозва справи не поправили. Большевики, що були на з'їзді, виступили з нього, переїхали до Харкова, улаштували там свій з'їзд і на ньому вибрали Український Радянський Уряд. Той Уряд оповістив скинення Центральної Ради та Генерального Секретаріату, оголосивши себе єдиним робітничо-селянським Правительством на всю Україну.

Це для Совітської Росії був зручний вихід: не вона, мовляв, уже тепер вела війну з Україною, а Харківський Український Уряд боровся проти Київського, тепер, мовляв, це хатня справа самого українського народу. Натуральна річ, що це була тільки одна формальність, бо харківський уряд усі директиви одержував з Петрограда й вів військові операції силами руського уряду.

Але утворення цього уряду дуже помогло перемозі большевизму на Україні: всі невдоволені елементи зразу знайшли собі в ньому організаційний центр і точку обпертя.

Розділ IX

Парламентаризм, демократія і большевизм

1. Російські Уст. Збори. — 2. «Соціалісти» — справедливісти. — 3. Теплий лід. — 4. Нетривкі успіхи.

1. Російські Уст. Збори

В цей же час відбувалися вибори до Російських Установчих Зборів, а трохи згодом і до Українських. Українські Установчі Збори були не допущені німецькою реакцією, введеною на Україну самими українцями.

Російські ж Установчі Збори розігнали большевики, Рада Народних Комісарів. Розігнали через те, що Установчі Збори, вибрані ще годі, коли ідея соціалістичної революції не була широко відома масам, представлені в більшості своїй антибольшевицькими партіями, не схотіли стати на грунт соціалістичної революції й визнати всі заходи Ради Народних Комісарів у цьому напрямі. Політика більшості Установчих Зборів знову привела би до коаліції з буржуазними класами. Большевики нічого не мали проти самої інституції Установчих Зборів, але, коли вона загрожувала тій справі, яку вони з такими жертвами розпочали й провадили, то не лишалось нічого іншого, як розігнати й її так само, як було розігнано коаліційне Тимчасове Правительство.

Цей вчинок страшенно осуджувався і осуджується й тепер усіма «щирими» демократами й оборонцями парламентаризму.

Отже, варто зупинитись на цьому моменті. Парламентаризм уважається самою справедливою й досконалою формою демократії. Загальне, рівне, безпосереднє, тайне й пропорціональне виборче право є ніби найкращий, найвірніший спосіб вияву волі народу.

Формально ніби воно й так. Кожен громадянин, не позбавлений цього права, має змогу вільно виявити свою волю вибором тих депутатів, які найкраще розуміють і об-

стоюють його інтереси. Яких більше депутатів буде вибрано в представницький орган, ті, значить, і виявлятимуть справжню волю більшості народу, ті матимуть право видавати закони, правити краєм, судити й карати.

Так мало би бути, коли б, дійсно, кожний громадянин мав справжню волю, змогу й свідомість справжнього виборця (і так воно й буде в соціально-рівному, соціалістичному громадянстві). Але в сучасному буржуазному громадянстві нігде тої волі й змоги немає. Громадянство поділено на класи. Одні класи панують і правлять, другі працюють на них і коряться їхній владі. В руках пануючих класів є всі державні апарати, які при виборах грають величезну роль. Адміністрація, суд, військо, гроші, засоби пересування, друку, взагалі всякі засоби агітації, навіть склад і весь механізм виборчих органів, все це є в руках пануючих класів і їхніх партій.

До цього треба ще взяти на увагу темність, забитість, несвідомість широких мас, особливо селянства (а надто українського чи руського селянства). Треба пам'ятати про велику роль попівства, яке так само цілком стоїть за інтереси пануючих класів і за охорону існуючого ладу.

Коли не забувати всіх цих умов, при яких скрізь одбуваються вибори, то кожному ясно може бути, що перемога повинна бути раз у раз на боці пануючих класів (чи їхніх партій, що все одно), тих класів, які мають державну владу з усіма її апаратами й засобами в своїх руках. І також ясно повинно бути, що перехід влади від одного класу до протилежного ніколи не може статися парламентарним шляхом. Тільки переворотом, тільки силою, тільки революційним шляхом однімається влада. А тоді вже той клас, який однімає владу, може далі парламентським шляхом піддержувать і охоронять її, маючи в своїх руках усі державні та інші засоби, силою яких завсігди можна зробити виборні органи безпечними й навіть корисними для себе.

Система парламентарного ладу в капіталістичному громадянстві, як і всі інші його установи,— суд, військо, поліція та ін.,— є тільки один із засобів охорони саме цього громадянства. Пануючі класи можуть допустити ту чи іншу зміну форм свого панування, але зміну о с н о в усього ладу ніяк допустити не можуть, не допустивши своєї власної загибелі. І через те вони не можуть допустити також нічого такого, що могло би загрожувати їм у своєму розвиткові тою загибеллю. І коли ними допускається, піддержується й вихваляється парламентарний лад, то не може бути ніякого сумніву, що цей лад є для них корисним і не ховає в собі ніяких небезпек. Буржуазія охоче запинається в тогу демократичності, бо це є випробуваний спосіб вигідно спекулювати.

Але так само мусить бути очевидним, що класи поневолені, експлуатовані, упосліджені н е м о ж у т ь нічого іншого для себе бажати, як не бути експлуатованими й придушеними. У цих класів н е м о ж е бути інших, важніших за ці інтересів. І хто може згодитись бути т р о ш к и менше визискуваним, т р о ш к и менше душевним, аніж зовсім не знати цього? Розуміється, ні одна людина.

І коли все ж таки, не вважаючи на це, пригнічені маси вибирають до парламентів тих людей, які «трошки менше» поневолення обіцяють їм, то невже чесний чоловік може сказати, що це є д і й с н а воля більшості працюючих і поневолених і що парламентаризм є найкраща форма виявлення справжньої волі демократії?

Це можуть сказати ті люди, які самі безпосередньо експлуатують (поміщики, фабриканти, банкіри, купці) або ті, які безпосередньо живляться з цієї експлуатації, піддержуючи й охороняючи такий устрій громадянства (вищі служащі заводів, фабрик, банків, бюрократія, офіцерство, адвокати, попи, словом, велика частина так званої привілейованої інтелігенції). Для цих людей, яким у сучасному громадянстві живеться легко, формальна сторона парламентаризму є все: кожний має право виявити свою волю в виборах; коли більшість висловлюється за такий лад, значить, це його справжня воля, значить, у цьому є інтереси більшості.

2. «Соціалісти»-справедливісти

Так міркують і деякі «соціалісти», що звуться соціал-демократами, соціалістами-революціонерами й іншими назвами. Не можна, мовляв, насилувати волю більшості й накидати їй те, за що та більшість не висловлюється.

Коли міркують і говорять так представники класів експлуатуючих, то в цьому, повторюю, нема нічого дивного, вони м у с я т ь так говорити, бо інакше вони повинні самі себе засудити на смерть.

Але дивно, що так говорять ті, що називають себе (і часто зовсім щиро!) представниками класів експлуатованих. Дивно, що вони також гадають, що такі вибори виявляють справжню волю, справжні інтереси пригнічених і що то є насильство й несправедливість цю неусвідомлену, темну, забиту волю порушити й часом навіть проти сеї волі робити так, як вимагають інтереси поневолених, як ці інтереси м у с я т ь вимагати, як це бачать і розуміють дійсні й щирі представники цих поневолених, тільки свідомі й досвідчені?

Отже, цікаво прослідити й розглянути закони психології таких «соціалістів» — «справедливістів». Грунтом, як і скрізь, у більшості випадків є особистий, матеріальний інтерес. Такі «соціалісти» в буржуазному громадянстві здебільшого мають або більш або менш забезпечене життя, користуються всіма здобутками культури й цивілізації, часто мають навіть «буржуазний» комфорт. У цьому самому нічого ні злого ні несоціалістичного немає. Соціалізм прагне якраз до того, щоб усі люди могли бути забезпеченими й користуватись і здобутками й комфортом цивілізації. А причина у тому, що в таких людей немає імпульсів у особистому життю до великої, жагучої активності в напрямі якомога швидшої зміни сучасного громадянства.

(Я кажу про людей щирих у своїх переконаннях і не говорю про тих просто — мерзотників, які соціалістичні теорії, їхню фразеологію й етикетку «соціаліста» використ-

товують для своїх суто егоїстичних, матеріальних і часто хижацьких інтересів).

Крім того, часто такі «соціалісти» або самі мають деякі капіталістичні підприємства або мають родичів-капіталістів, або самі матеріально залежать від них. Це також утворює не рішучу, не революційну психіку.

А для всіх треба мати на увазі звички життя з дитинства, різні зв'язки й порідненість з буржуазним товариством, усю буржуазну етику, звичаї, навіть буржуазний спосіб думання, яким проймалася все життя душа такого «соціаліста».

І зокрема для українських соціалістів треба прийняти на увагу національний момент. Для деяких, які справді все життя своє були вірними й а к т и в н и м и оборонцями пригнічених класів, які щиро боролися й з буржуазним ладом і з його етикою, які, справді, не мали ні фабрик, ні маєтків і були як класово, так і ідейно пролетаріями, для цих соціалістів неправильно зрозумілі ними національно-державні завдання зіграли ослабляючу їхню соціалістичність роль. Тільки невеличка групка українських соціалістів, які не загубили ні на крихту своєї національної волі, змогли бути послідовними соціалістами. (То була група Нероновича-Касьяненка).

От усі ці причини разом чи зокрема утворюють отой нерішучий, неактивний, опортуністичний тонус соціалістичного світогляду. На грунті такого буття й такої психіки виростає й уся ідеологія опортуністів, «соглашателей», реформістів, ревізіоністів і т. п. Вони вибирають з науки соціалізму те, що найбільш підходить до їхньої психіки, й роблять його коренем і істотою всього учення. Так, наприклад, українські соціал-демократи взяли собі з учення Маркса теорію розвитку капіталістичного громадянства, взяли її, так би мовити, в ідеальному розрізі, й нею прикрили свої дійсні, істотні й несоціалістичні, не марксистські прагнення. Сам, мовляв, Маркс сказав, що, поки не розв'ються у відповідній мірі продукційні відносини всередині самого капіталістичного ладу, дотоді неможлива зміна надбудови його. Отже, большевики, мовляв, беручись заводити в нерозвинутій, недорослій Росії соціалізм, були не справжніми марксистами, не соціалістами, а шкодливими утопістами, бланкістами, анархістами й трохи не реакціонерами.

А те, що Маркс гаряче вітав французьких большевиків 1871 року, паризьких комунарів, які також мали на меті завести в недорослій селянській Франції соціалізм, що Маркс сам учився на досвіді тих «утопістів» і вчив других, і що, розуміється, це вчення його ні трішки не розходилось з його вченням про розвиток капіталізму взагалі,— це все у. с-д. пропускали без уваги, це їм не підходило. Їхній психіці, їхнім цілям більш корисно було думати, вірити й говорити, що ні Росія, ні Україна ще не доросла до соціалізму, а через те... не треба й порушувати цього росту, не треба перешкоджати йому різними «передчасними експериментами».

Цікаво, як уявляється таким «соціалістам» прихід соціалізму. Перш усього психіка таких людей звикла до того, що це буде через якихсь сто-двісті літ; десь у далекій-далекій майбутності, не за нас та й не за наших дітей. Далі, це буде щось цілком-цілком нове, ідеально невинне, сентиментально-гарне. Всі люди будуть смирні, як ягняточка, всі житимуть у прекрасних палацах, літатимуть на аеропланах у гості одні до одних, а навкруги буде все так чисто, так естетично гарно, навіть машини, що виконуватимуть за людей усю працю, будуть як коштовні твори нового мистецтва.

Це, дійсно, приблизно так колись і буде. Але як, якими шляхами, через які етапи до цього дійде, про це такі «реальні», не «утопісти»-соціалісти ніколи не думають. От собі буде та й годі, неначе з неба упаде.

І, розуміється, їм і смішно, й чудно, й навіть гидко думати, що це може хтось почати заводити в якомусь миршавенькому, брудному, напівдикунському Пирятині, Фастові, Лохвиці. Соціалізм у Пирятині! І як вони сміються, глузують і переважно, самовдоволено вигинають груди, коли в тому Пирятині за кілька місяців «експерименту» не бачать отого ідеального соціалізму. І ще з більшою упертістю й тупістю борються проти тих, які героїчними усиллями пробують спихнути брудний півдикунський Пирятин на шлях перебудови, перечистки, на шлях реальної, руйнуючої й творчої праці для осягнення того ідеального ладу.

І який гвалт підняли такі «соціалісти» разом з буржуазією, коли большевики почали робити таку перечистку, коли почали розкидати, ламати, до кореня нищити всі органи й апарати визиску й поневолення, щоб на розчищеному місці будувати нове. Це вандалізм, це нищення культури, це божевілля фанатиків, це — анархія, це насильство, це той самий царизм, деспотизм, самодержавіє!

3. Теплий лід

А ми, українські «соціалісти», на якийсь час не допустивши в себе цього «насильства», страшенно тим пишались і вихвалялись: от, мовляв, які ми хороші, тверезі, здорові політики, як у нас усе спокійно, вільно, демократично. І теж обурювались тим, що большевики вживали насильства над пресою, над зібраннями, над свободами громадян.

І даремно вихвалялись: потім ми доказали свою демократичність. Життя само довело нам, що в к л а с о в о м у громадянстві рівної волі для всіх громадян не може бути, це є утопія, це — теплий лід, це — все одно, що революційний опортунізм. Той клас, який захоплює владу, мусить боротись за неї й за свої цілі в с я к и м и способами. Вона мусить уживати в тій чи іншій формі насильства над ворожими їй класами. І хіба то не було насильство з нашого боку, коли ми обеззброювали большевицькі полки? Коли не давали їм їсти, коли робили їм різні утиски? А хіба потім та сама «демократична» наша влада не заборонила й пресу й зібрання большевиків та чорносотенців?

Це м у с и л о бути, бо кожна к л а с о в а влада має проти себе ворогів у других класах і повинна з ними боротися. А якими засобами, це залежить від умов і обставин боротьби,— часом тільки «культурними» способами, коли сила почувається непохитною; часом строгішими, коли влада чує себе не

зовсім твердо; й часом зовсім лютими, кривавими, коли ту владу однімають.

Вся суть питання полягає зовсім не в цьому, а в тих цілях, в ім'я яких робляться ті насильства.

Що й в яких цілях, наприклад, робив поміщицький буржуазний клас за царизму? В ім'я своїх цілей, в ім'я інтересів свого класу вчиняв насильства над іншими класами. Цілі ж його були — експлуатація працюючих класів, панування над ними, розкішно обставлене життя небагатьох коштам злиднів і страждання величезної більшості других.

Що робила так звана «демократія» після революції? Вона в цілях інтересів закордонного капіталу й свого власного вчиняла насильства над мільйонами людей, посилаючи їх на смерть. Вона всіма способами намагалася в своїх цих цілях зберегти свою владу. Спочатку, коли вона була певна в своїй силі, вона дала всім свободу писати, говорити, збиратись (та й то не зовсім усім, бо монархістам, коли б вони на це зважились, напевно не дозволено було би тої свободи). Але далі, коли ця сила почала хитатись, коли інші класи почали загрожувати її владі, вона з м у ш е н а була цієї класовою боротьбою вжити засобів інших: арештів, заборон, тюрми й навіть розстрілів. Руські «соціалісти» типу Керенського в ім'я збереження непорушними основ буржуазного ладу, себто в ім'я того, щоб незначна меншість могла визискувати й далі величезну більшість народу,— вживали насильств над тими, хто боровся з ними проти їхніх цілей.

Що ж робили большевики? Захопивши силою владу в свої руки, вони також м у с и л и вчиняти насильства над тими класами, які були ворожі до їхніх цілей. Як було цілком необхідно з боку тих влад боротися за своє існування всякими способами, не виключаючи й насильства, так і большевицька влада мусила вживати насильств над своїми противниками. Та й як би інакше вони могли робити, почавши насамперед з такого «насильства», як скинення влади буржуазної демократії, а потім нищення всіх установ буржуазного ладу? Через що свобода обману друкованим словом повинна бути вище за свободу експлуатації працюючих на фабриках? Через що большевики (й тільки вони!) повинні були дозволяти необмежену свободу слова й пропаганди, свободу впливу на темні, забиті маси ворогам тих мас? Вони так само, як і всяка інша влада в громадянстві, поділеному на класи, були к л а с о в о ю владою. Вони також мали свої класові цілі, в ім'я яких гнітили цілі інших класів. Але отут-то й є деяка різниця: в ім'я яких саме цілей робилися одні й другі насильства. Цілі большевиків були: знищити владу буржуазного класу, створити владу працюючих класів (диктатуру пролетаріату й селянства), силою цієї влади змінити продукційні відносини в пролетарській державі й направити громадянство на шлях соціалістичного розвитку. Себто, знищити панування незначної меншості людей над величезною більшістю, знищити всяке панування одного класу над другим способом знищення всіх класів і перетворенням класової держави в громаду працюючих, соціально рівних між собою людей. Вони вживали насильств і нерівності для того, щоб ввести рівність і знищити всяке насильство.

От в ім'я яких цілей большевиками творились насильства над гулящими людьми, над маленькою меншістю ради інтересів величезних мас працюючих і в с і є ї л ю д с ь к о с т і. В ім'я цих цілей заборонялась і преса цих гулящих класів або тих груп «демократії» які обстоювали непорушність буржуазного ладу та всі свої свободи боротьби за любий їм лад. Твердо, послідовно, часом навіть жорстоко, але все тільки в ім'я інтересів усіх працюючих вони боролись усякими способами проти своїх класових ворогів.

Отже, ще раз: там, де є боротьба, й боротьба на смерть, там мусять бути всякі насильства. І не було, немає й не може бути такої к л а с о в о ї влади, яка би тим чи іншим способом не вживала би насильства над ворожими собі класами. Значить, для всякого питання повинно бути абсолютно не в цьому. А в тому, в і м ' я ч о г о р о б л я т ь с я т і н а с и л ь с т в а.

І от тут кожний вибере собі насильства тої влади, яка найбільше охороняє його власні інтереси, яка найбільше пасує до його власного світогляду й цілей.

Яка ж влада, чиї насильства повинні бути більше до душі тим, хто називає себе представниками працюючих класів? Невже насильства купки капіталістів і поміщиків? Невже насильства того ладу, який тримає в темноті, злиднях і стражданнях величезну більшість усієї людськості? Невже інтереси тих, що ради своїх цілей вчинили таке люте, безмірне, криваве насильство над усім світом, як ця всесвітня війна?

Немовби дико, безглуздо навіть ставити таке питання. А тим часом так воно було й так є й тепер, що «соціалісти» по всьому світі не тільки що підпирають владу й лад світових злочинців, а ще борються, й жагуче, люто борються й словом, і залізом, і вогнем проти тих, хто нищить той злочинний лад у себе й хоче знищити його по всьому світі.

4. Нетривкі успіхи

Ми, українські «соціалісти», на великий сором собі й шкоду, здається, найбільше поклали сил і життя своїх і чужих працівників на цю безславну боротьбу. І нехай не кажуть ті вперті, запеклі, сліпі прислужники гулящих, паразитарних класів, що ми боролись в ім'я справедливості, демократії, революції.

І не треба посилатись на наші успіхи в виборах. Це буде так само не совісно, не щиро, як і наша демократичність. Будьмо чесними з собою й другими: ми користувались несвідомістю, забитістю мас. Не вони нас вибирали, а ми їм накинули нас. Вони занадто темні, несміливі були, щоб добре розбиратися в тому, що ми їм обіцяли. Коли ми, свідомі люди, які чули й знали про можливість знищення існуючого соціального ладу, так були загіпнотизовані ним, що не сміли подумати про можливість цього, то як могли темні маси селянства (головної нашої виборчої сили) стояти іменно за це? Вони пішли за нами через те, що ми обіцяли їм кращий стан, ніж вони мали,— «трошки менше поневолення». Вони не могли вибирати між нами й кимсь

другим, луччим, бо того другого не було ще тоді. І тільки через це й до Російських, і особливо до Українських Установчих Зборів наші українські есери мали таку переважну більшість.

А коли прийшов до мас отой «хтось другий і луччий», коли до них як слід дійшов його голос і вони почули, що є на світі ще більше, ще краще і що це є іменно те, що вони самі невиразно, невисказано, неусвідомлено, але раз у раз, усе своє трудове життя почували й хотіли, то хіба (скажімо по совісті) не почали наші виборці заявляти: «ми — всі большевики»!?

Ми всі любили казати: наша опорна сила — селянство. Наш селянин з натури своєї є індивідуаліст-власник, для нього чужі й навіть ворожі ідеї большевизму. Яка неправда! І як той самий наш селянин, отой ніби антисоціаліст чудесно почув усю вагу соціалістичної, не тільки політичної але й соціальної революції. І як він прекрасно відрізнив нас від большевиків, і нас покинув, і нас навіть бив, і пішов за большевиками.

Скажуть: то не селянин ішов, а розбещені, здеморалізовані банди солдатства. А хто ж те солдатство? Чи не ті самі селяни? І чи не ми ж самі їх називали «переодягненими в солдатські шинелі робітниками та селянами». І чи не ті ж самі «банди» ми так радісно вітали в Києві й називали їх «славним вояцтвом»?

Скажуть ще: ну, розуміється, большевицькою демагогією можна довести найспокійніший елемент до сказу, можна розпалити темні інстинкти мас до божевілля й посунути їх на всякі злочинства.

Коли так кажуть поміщики, капіталісти та всі ті, чий стан панування було знищено, для кого це знищення їхнього панування є злочинство, то тут нема нічого дивного.

Але дивно, що так говорили «соціалісти». Хіба ж нашому селянинові, хоча би й навіть «індивідуалістові», власнику, хіба йому не краще, коли громадянство будується й розвивається на соціалістичних основах? Хіба ж у капіталістичному громадянстві він не обплутаний незримими нитками в усьому своєму життю, хоча збоку здається, що він ніби живе собі на своєму хуторі й знать нічого не знає? І хіба то не через капіталітичний устрій сучасного життя він є такий темний, духовно вбогий, калікуватий?

А національна його недорозвиненість, і несвідомість хіба не є з д е б і л ь ш о г о результатом усе тих самих соціальних відносин сучасного громадянства?

Розуміється, селянин прекрасно зрозумів, що для нього далеко краще буде, коли не тільки в поміщиків одберуть землю, але й у капіталістів їхні фабрики, заводи, банки, коли панування непрацюючих класів буде знищено. І хіба в самій Центральній Раді не було випадків, що наші селяни, члени Ц. Ради (не большевики!) раптом несподівано виступали й питалися: ну, а коли ж ми заводи та фабрики передамо робочому народові? Ми таких селян зацитькували, а фракція есерів конфузилась, бо то ж їхні селяни були такі «недисципліновані».

Отже, нічого дивного не було у тому, що коли ідеї большевизму стали широко відомі в армії, серед солдатів, а через них і на селі, то село прийняло їх з прихильністю. А всі блискучі результати наших виборів лишилися тільки в паперах виборчих комісій.

Розділ X

Мир з центральними державами

1. Вибачення перед «союзниками». — 2. І німецький імперіалізм ближчий. — 3. Мир переможця. — 4. Німецька опіка не заради прекрасних очей.

1. Вибачення перед «союзниками»

В цей же самий час проводилась також і друга важна справа всієї російської революції: справа миру.

Але й тут яскраво виступив характер наших прагнень.

Справа миру давала нам можливість закріпити й легалізувати на міжнародному терені свою державність. Це, розуміється, для національного відродження нашого народу було би великом плюсом. Та й фактично: коли нація мала сили для внутрішнього сформування себе в державність, то тим самим вона мала право й відносини з другими державами вести з власної ініціативи й на власну відповідальність.

Правда, звичайне державне право виключає право федеративних частин вести міжнародні зносини незалежно від цілого. Але це був час незвичайний, отже, всі звичайні норми сили не мали. Коли руйнувались такі «священні» основи громадянства й «звичайної» держави, як право приватної власності, то яка могла бути мова про додержування таких крихких і не скрізь однакових правових норм, як федеративне право?

І річ не в тому; хоча треба зауважити, що ми все ж таки хоч споверху, для так годиться ставились з пошаною до «верховних» прав федеративного цілого. Ми ввесь час намагалися створити всеросійський центральний федеративний Уряд, щоб він міг від усієї Росії вести справу миру. Не одержавши на свою ноту з 8 грудня ні від кого (крім донців) відповіді, Генеральний Секретаріат 18 грудня розіслав ще раз другу ноту з тими самими пропозиціями (яка теж не дала ніяких позитивних наслідків).

Вся річ у тому, що ми й тут не свою, національну державність хотіли цією міжна-

родною акцією скріпити, а чужу нашій нації — буржуазну. Весь тон переговорів, характер їх, усе було підігнано під «людей».

В той час, як правительство большевиків, узявши владу в свої руки, зараз же приступило до страшної болячки — війни,— щоб за всяку ціну загоїти її, на всяких умовах заключити мир, хоч би й на ганебних («похабных», як казали тоді руські); в той час, коли вони одверто казали, що це їм необхідно для розвитку революції, для боротьби з тим самим капіталістичним ладом, з представниками якого вони заключали м і л і т а р н и й (а не соціальний) мир; у той час, коли вони, заключаючи цей мілітарний мир, у той же момент навіть серед військ противника вели агітацію й пропаганду за соціальну війну проти капіталу (на що жалілись і обурювались німецькі генерали); коли, словом, большевики й тут виразно й одверто на перше місце ставили єдину свою ціль — соціальне визволення працюючих мас, ми, «соціалістичний» Уряд Української Республіки, цю ціль зовсім не брали на увагу. Першим нашим мотивом посилки своєї окремої мирової делегації до Берестя-Литовського, де заключалось перемир'я, було, як сказав голова Генерального Секретаріату, «для контролю над большевиками».

Ініціатива була не наша. Ми м у с и л и взятись за цю справу, щоб зовсім не осканда литись перед своїми масами, й то тільки після того, як большевики вже вступили в переговори з німецьким командуванням. Тоді тільки ми похопилися й собі взятись за цю справу й вислали свою ноту до воюючих і нейтральних держав, у якій, навівши докази свого права вести мирові переговори (3-й Універсал), попрохавши в «милих союзників» вибачення за ці переговори, пропонували почвірному союзові вступити в мирові переговори, навівши свою програму миру (яка знов-таки була в основі майже переписана з большевицької [грудень 1918 р.])

З цього видно якнайкраще, чиєї ласки й прихильності ми шукали, перед ким вибачення прохали. Не в наших вимучених, покалічених мас його шукали, не за те, що не брались гаряче до спинення цього катування мільйонів людей, а в «союзників», а за те, що, мовляв, мусимо припинити, бо що зробиш з большевиками, коли вони тим миром так здеморалізували солдатські маси.

«Союзники» були тоді в скрутному становищі. Російське гарматне м'ясо виприскувало їм з рук, східного фронту, значить, не було вже чим загатити. Англія мнялася, чухалась, усе сподіваючись чужими руками тягати каштани з вогню. Німці миром з Росією скріплювали своє становище. Отже, для «союзників», а особливо для Франції, було страшенно важно, щоб хоч як-небудь задержати справу миру на сході. І от через що вони так люб'язно посміхались до нас, українців, так розсипали перед нами свої французькі, склизькенькі, лицемірні компліменти. Вони навіть акредитували до нас свого... «представника». (Заява про це на Ц. Раді викликала бурхливі оплески). Не посла, а тільки «представника». Посла вони обіцяли потім нам дати, коли ми будемо молодцями, коли будемо тримати свій фронт, коли виявимо свою «державну зрілість».

І вони таки потім прислали своїх офіціальних послів, з нотами, з відповідними актами, з урочистими церемоніями. Отже, ніби ним офіціально визнали українську державу. Але чого варто їхнє признання, це показалося потім; чого варті всякі офіціальні й неофіціальні слова представників того громадянства, в якому насильство, обман і брехня на користь паразитів народу є необхідною умовою існування такого ладу,— це ми на своїй шкурі знаємо тепер дуже добре.

Вони вчували нашу силу. Вони бачили, що наш народ визнає нас. І поки ця сила народного визнання була в нас, доти й світові спекулянти торгувались з нами, дурили нас, намагались використовувати нашу силу.

А ми радісно плескали в долоні й пишалися французькими реверансами! Ага, от-от ми вже маємо справжню державність. І цілком натурально, що коли ми існування своєї державності, «справжність» її ставили в більшу залежність од визнання союзниками, ніж своїми масами, то ми й справу миру вели так, щоб більше подобатись «союзникам», а не масам.

2. І німецький імперіалізм ближчий

Та не тільки перед союзниками, а й перед німцями, перед німецьким імперіалізмом ми більше уклонялись, ніж перед своїм народом. У той час, коли большевики поводились на мировій конференції з німецькими генералами так, ніби вони, большевики, були переможцями (що самі генерали з обуренням зауважували), коли всім своїм поводженням виразно маніфестували весь час свою класову й соціальну ворожість до них і навіть не ховали від генералів, що цей мир для них є тільки «передишка» для зміцнення своїх сил для війни з світовою реакцією й з тими самими генералами,— українська делегація трималася зовсім іншого тону,— «пристойного», миролюбного, навіть почасти дружного. І загалом на мировій конференції в Берестю відносини української делегації до делегації почвірного союзу були кращі, ніж до большевицької делегації.

Це пояснити можна ще й тим, що в цей час велася війна між українським урядом і большевицьким, що почвірний союз, а особливо Німеччина в справі нашої державності грали в наших очах важнішу роль, ніж якась собі там самочинна «Рада Народних Комісарів». Але найголовніше це те, що ці держави, як і «союзники», по суті, були нам ближчі, ніж большевики. Ми в соціальну революцію зовсім не вірили (хоч і говорили в своїх резолюціях за большевиками гучні слова), ми вірили в непохитність буржуазного ладу, вірили в міцність буржуазних держав, прагнули й собі такої ж держави «як у людей», отже, й шукали признання й піддержки таких солідних фірм, як Германія, Австрія, Англія, Франція, а не якоїсь там дикунської, хаотичної, соціалістичної Великоросії. І через те почували представників цих солідних фірм рідншими собі й потрібнішими.

Німці також бачили нашу відмінність від большевиків і хвалили нас за це. Насамперед,

вони дуже охоче прийняли українську делегацію на мирову конференцію. Цим вони вже немовби визнавали українську державу. Правда, справжнє визнання вони обіцяли нам дати тільки після підписання мирового договору, себто так само, як «союзники»: коли будете молодцями й дасте нам усе, що нам треба від вас, ми вам заплатимо своїм признанням. Бо й вони, як і «союзники», бачили за нами силу, а, головне, бачили багатства України, якими могли скористуватися.

І ми всім своїм поводженням і всіма мировими переговорами обіцяли їм бути «молодцями» й заслужити їхнє визнання нашої державності. І, натурально, що дружба з большевиками не могла нам послужити на користь перед німцями.

3. Мир переможця

На Берестейській конференції було три контрагенти: почвірний союз, Правительство Совітської Росії й Уряд Української Народної Республіки. Кожний з контрагентів мав на меті свої цілі й інтерес, які, розуміється, дуже щільно припадати до інтересів других контрагентів не могли.

Почвірному союзові, головним чином Германії, важно було, щоб Росія зняла з свого фронту війська й тим увільнила їй східну армію для операцій на західному фронті; важно було задержати як не офіціально, то сховано свою окупацію зайнятої території бувшої Росії; і, нарешті, дуже потрібно було дістати від держав бувшої Росії підмогу хлібом і сировими продуктами.

Маючи ці цілі, делегація почвірного союзу й вела всі переговори так, щоб на підставі договору російська армія насамперед якомога швидше перестала існувати. Як і ми, німці, теж не дуже вірили в успіх соціалістичної революції в Росії, совітське правительство здавалось їм просто хвилевим явищем. Але вони спішили ним скористуватись, щоб той уряд, який прийшов би по большевиках, уже не міг відновити армії.

Як і для «союзників», так і для німецького імперіалізму формула демократичного миру «без анексій і контрибуцій» здавалась смішною, дитячою вигадкою. Та й справді: як може який-небудь порядний, поважний імперіалізм, одгодований отими самими анексіями та контрибуціями, єдиною суттю існування якого є систематичні контрибуції, як він може прийняти оту вбивчу для всієї істоти його формулу?

Але, сміючись у душі, німецькі генерали пресерйозно трактували виставлені большевиками формули, вдавали з себе найщиріших оборонців демократичного, справедливого миру й неухильно в той же час простували собі до тої самої анексії й контрибуції.

Большевики, само собою, дуже добре розуміли, з ким вони мали діло й до кого звертали свої формули. Вони знали, що буде й анексія й у тій чи іншій формі й контрибуція. Але мусили згоджуватись, маючи свої дальші цілі, здійснення яких могло скасувати всякі договори. Який би тяжкий і «похабний» цей мир не був, усе ж таки, перш усього, це був мир, це було припинення безглуздого й злочинного нищення сил народних. Далі цей мир давав «передишку», давав змогу зібрати й зміцнити революційні сили. А скріплення й розвиток революції в Росії послужили б піддержкою й навіть поштовхом для соціальної революції на заході, яка, на думку большевиків, неодмінно мусила з'явитися, як наслідок колосального струсу війною. Соціальна ж революція в Європі скасувала б усі договори й зобов'язання щодо буржуазних імперіалістичних урядів.

Розуміється, большевики добре здавали собі справу також і з того, через що німці виступали такими прихильниками самоозначення народів у... Росії. Вони добре розуміли, через що саме вони так гаряче обстоювали національно-державні права литовців, латишів, поляків, білорусів, не говорячи вже про українців. Почвірному союзові було дуже важно, щоб російський велетень якомога швидше розпався на шматки й щоб ті шматки не можна було легко й швидко зліпити знов тому, хто прийшов би по большевиках і схотів виступити знову проти центральних держав. Большевики це бачили. Але, як вони й самі проголошували принцип вільного самоозначення народів, то нічого не могли сказати проти самоозначення й Курляндії, й Литви, й Польщі, й Білорусії. Україну ж вони визнали й раніше, а на мировій конференції офіціальною заявою й згодою на самостійну участь у переговорах окремої делегації від Української Народної Республіки те визнання ще раз підтвердили. Їм важно було, скільки можна вдержати ці території під своїм впливом, не стільки національно-державним, як соціально-політичним. Німцям же так само ходило те, щоб удержати за собою й під своїм соціально-політичним і державним впливом.

У цій площині й велись усі переговори та торгування, кінчившись, розуміється, на тому, чого хотів переможець почвірний союз. В початках марта (н. ст.) було підписано мирового договора, по силі якого Росія відмовлялась від усяких претензій на Польщу, Литву, Білорусь (пункт 3), Ліфляндію, Естляндію (пункт 6), Батум, Карс, Ардачан (п. 4), Фінляндію (п. 6) і само собою Україну (п. 6). «Для названих країв не випливають з їх попередньої належності до Росії ніякі обов'язки до неї. Росія зрікається всякого вмішування у внутрішн відносини сих країв. Німеччина й Австро-Угорщина мають намір уладити будучу долю сих країв у порозумінню з їх населенням» (Пункт 3-ій).

Що ж до України, то в п. 6-му говорилося так:

«Росія обов'язується негайно заключити мир з Українською Народною Республікою й признати мировий договір між сею державою та державами почвірного союзу. Українську територію негайно очистити від російських військ і російської червоної гвардії. Росія припиняє всяку агітацію чи пропаганду проти правительства чи публічних установ Української Народної Республіки».

Не зважаючи на крик, гвалт і свист своїх політичних та соціальних противників, большевики прийняли цей мир і підписали його. Вони були мудрішими політиками, ніж ті «реальні політики», що називали їх «фантаста-

ми», «неуками» й «злочинцями». Історія насміялася з політично-освічених реальних крутіїв-дипломатів, перевернула догори ногами всі їхні «реальні» комбінації й підтвердила справедливість позиції, зайнятої «фантастами».

4. Німецька опіка не заради прекрасних очей

Як видно з наведеного пункту мирового договору з Росією, почвірний союз узяв під особливу свою опіку українську державність, а українська «соціалістична» влада не тільки в державній своїй справі шукала захисту й оборони в імперіалістичного почвірного союзу, але й у політично-соціальній. Німецькі генерали ставили навіть спеціальною умовою охорону правительства й публічних установ Укр. Нар. Республіки від агітації й пропаганди большевиків.

Такі симпатії центрального імперіалізму до України полягали насамперед у тому, що наша влада й наші «установи» були не соціалістичні, не ворожі до їхніх установ і не загрожували, як «анархістична» влада большевиків соціальною заразою їм самим.

Другим же й, мабуть, для того моменту ще більш важним мотивом була економічна сторона справи. Гр. Чернін у своїй промові 24 січня між іншим так говорив з приводу мирових переговорів у Берестю:

«Працюю над миром з Україною й Петроградом. Мир з Петроградом нічого не змінить у нашому дефінітивному становищу... Вивозити Петроград також нічого не може, бо там нема нічого, крім революції й анархії... Заключення миру інакше представляється з Петроградом, інакше з Україною, бо Україна має засоби поживи, які вона може вивозити, коли погодимося в торговельних справах. Справа продовольча є тепер клопотом усього світу й грає скрізь величезну роль».

Отже, всі вищезгадані причини, а також оця економічна умова поставили Україну в дуже вигідне становище на мировій Берестейській конференції.

Насамперед, нашу делегацію було прийнято як делегацію окремої держави, чим сама державність уже майже визнавалась. Потім у конфлікті з большевиками німці виразно стали на бік українців.

Спочатку делегація Совітської Росії визнала українську делегацію як окрему, самостійну й правосильну. Це було в початках мирових переговорів, коли війна Росії з Україною тільки починалась, коли результати сеї війни були ще неясні. Коли ж у Харкові склався Український Совітський Уряд і коли мирові переговори українців з почвірним союзом зле відбивалися на мирових умовах Росії, большевики прислали від Харківського Народного Секретаріату своїх представників, яко єдиних правосильних заступників інтересів України.

Німцям, розуміється, така комбінація була невигідна, бо тоді б виходив мир не з Україною й Росією, а з самою Росією. Українська делегація запротестувала проти харківських представників, і німці цілковито стали на бік українців, визнавши тільки їх правомочним представництвом від української держави.

Розуміється, німці це робили не заради прекрасних очей України, а також не через те, що вважали це справедливим, або що, дійсно, визнавали українську делегацію справжнім представництвом, або що бачили за українцями таку вже безсумнівну силу. Їм добре були відомі й наші сили, й справжнє становище на Україні. Вони знали, що харківський Уряд набирав усе більше та більше влади на Вкраїні й що Уряд Центральної Ради все більш і більш втрачав значення. А тим не менше німці вважали тільки його дійсним представником української держави, бо так вважати було для них корисно й потрібно.

І тільки цим можна пояснити ті великі успіхи, які мала українська держава на Берестейській конференції.

Розділ XI

Боротьба за владу

1. Дорогі жертви за чужу справу. — 2. Не в особах річ. — 3. Невдалі спроби доброго виходу.

1. Дорогі жертви за чужу справу

Одночасно з мировими переговорами в Берестю проводилась далі війна на Україні. І проводилась не на користь Центральної Ради.

Як сказано, це була війна впливом. Ні большевики, ні ми не мали регулярного, дисциплінованого війська, яким можна було розпоряджатися по волі керуючого центру, не зважаючи на те, що й як собі там думало й почувало те військо.

Наш вплив був менший. Він був уже остільки малий, що ми з великими труднощами могли складати якісь невеличкі більш менш дисциплінові частини й висилати їх проти большевиків. Большевики, правда, теж не мали великих дисциплінованих частин, але їхня перевага була у тому, що всі наші широкі маси солдатства не ставили їм ніякого опору або навіть переходили на їхній бік; що майже все робітництво кожного міста ставало за ними; що в селах сільська голота явно була большевицька; що, словом, величезна більшість самого українського населення була проти нас.

І, розуміється, при таких умовах ми не могли мати перемоги. Місто за містом, губернія за губернією стали переходити до рук большевиків. Спочатку Харківщина, потім Катеринославщина, далі й серце України — Полтавщина.

Ми робили надлюдські зусилля, щоб спинити цю «навалу», як ми називали, щоб прихилити на свій бік інертні до нас наші ж солдатські маси. Але вони навіть у самому Києві не виявляли ніякого бажання битися проти большевиків, братались з ними, переходили до них. Український Уряд не міг покластися ні на одну з тих частин, що стояли в Києві, й навіть для власної охорони не мав вірної частини. Часто було, що при Генеральному Секретаріаті, при будинкові, де засідало Правительство, на караулі стояли частини з большевицьким настроєм. Коли б вони мали більше ініціативи, то любого вечора могли б арештувати весь Уряд, вивести його в поле й розстріляти.

Єдиною активною мілітарною нашою силою була наша інтелігентна молодь і частина національно-свідомого робітництва, яке гаряче стояло за українську державність, розуміючи за нами ту державність так само, як ми її розуміли. Це, дійсно, були, герої, самовіддані, одважні й послідовні до найбільшого кінця — до смерті. І не можна без великого болю й сорому згадати, як ми цвіт нашої нації, найкращий елемент її посилали на смерть в ім'я боротьби за чужу нам державність, за охорону панування вічно ворожих до нашого національного відродження класів на Вкраїні.

Але й ці жертви не помагали.

Наша молодь, студенти, гімназисти, наш найактивніший елемент пролетаріату гинув без пуття й без надії на перемогу. Большевизм непереможним вогнем охоплював усе більші й більші простори української землі.

2. Не в особах річ

Не бачачи, не бажаючи бачити справжніх причин наших неуспіхів, наші керуючі партії стали шукати їх в особах. Невдоволення впало на генерального секретаря військових справ С. Петлюру. Соціал-демократична фракція Центральної Ради взяла його діяльність під сувору критику. Йому було поставлено в вину й його любов до парадів, до зовнішніх ефектів, його нездатність до організаційної праці, його неуцтво в військових справах, його метушливість і саморекламу.

Багато з цих закидів мало рацію. Та й звідки, наприклад, могло з'явитися у С. Петлюри знання військового діла, коли він ніколи навіть не був у війську, військовим же чоловіком уважався через те, що служив на фронті під час війни урядовцем Союзу Городів і носив напіввійськову одіж. У Військовий Генеральний Комітет його було вибрано не за його належність до війська, а через те, що він себе заявив членом соціал-демократичної партії*.

Так само справедливі були закиди щодо парадів, самореклами, нездатності до широкої організаційної праці й інші хиби його як військового секретаря.

Але, розуміється, той закид, що він найбільше завинив у наших неудачах, не є справедливий. Коли б на місці С. Петлюри був самий геніальний чоловік, він нічого не зробив би, бо участь у наших неудачах брали сили більші за сили окремої особи. І то підтвердилося дуже добре, коли соціал-демократична фракція одкликала з уряду С. Петлюру й замість нього поставила на генерального секретаря військових справ М. Порша. М. Порш так само, як і С. Петлюра, не мав ніякого знання військової справи, але фракція сподівалась, що він виявить інші якості, яких бракувало С. Петлюрі, й урятує справу.

Але справу не було врятовано. Не в особах була річ. Коли б ожив Александр Македонський чи Наполеон і захотів помогти Центральній Раді та Генеральному Секретаріатові, то й то не помогло би. Єдина поміч, єдиний рятунок був не йти всупереч з настроями мас, згодитись на їхнє бажання зміни влади й її соціальної політики, тим зберегти цю владу в національно-українських руках і не внести в маси конфлікту між національною й соціальною ідеєю. Не треба було національну ідею, всю справу національного відродження нашого народу робити справою буржуазного демократизму й тим баламутити широкі маси й одвертать активний елемент їх, пролетаріат, від самої ідеї національного відродження. Треба було бути, принаймні, розумними політиками, коли не могли бути добрими соціалістами: треба було зрозуміти дух часу, його тенденції й не випускати влади з українських рук.

3. Невдалі спроби доброго виходу

Правда, для об'єктивності треба зазначити, що серед самих членів Ц. Ради й Г. Секретаріату були люди, які бачили безнадійність боротьби за владу нашого розуміння; вони бачили, що ця боротьба йде не стільки з руським большевизмом, не стільки з Російським Совітським Урядом, як з власними народними масами, якими тільки користувався й керував Російський Совітський Уряд. Цим людям уже було видно, що влади нам не утримати. Ні влади, ні «своєї лінії». І що для національної справи буде дуже погано, коли ту владу силою, збройною боротьбою віднімуть од нас. Тоді влада перейде не в укр.-національні руки й усі здобутки національного відродження будуть загрожені. І через те ці люди згоджувались і на перевибори Ц. Ради, й на прийняття лозунгу «вся влада радам», і навіть на переворот, на насильне скинення Уряду, але у к р а ї н с ь к и м и ж силами.

Такий намір перевороту, між іншим, був у деяких членів лівої течії партії укр. с-р-ів. Це були переважно члени Російських Установчих зборів. Після розгону цих зборів большевиками, ліві українські есери, члени цих Уст. Зборів, увійшли в порозуміння з Радою Народних Комісарів щодо утворення

* Колись він був в с-д. партії, потім під час реакції, як багато колишніх «революціонерів», від неї одстав, не хотів брати участі в нелегальних революційних організаціях партії і навіть перед самою революцією заявляв, що до партії не належить. Але під час революції на першому військовому з'їзді знов заявив себе як соціал-демократ.

на Україні української радянської влади. Вони мали приїхати до Києва й тут за допомогою місцевих лівих елементів як українців, так і неукраїнців зробити виступ проти Центральної Ради й захопити владу в свої руки. З Харковським Народним Секретаріатом вони також, очевидно, порозумілися б і таким чином національний характер совітської влади на Україні був би забезпечений.

На жаль, цей план не удався. Змовщики, приїхавши до Києва, тримались необережно, не підготовили сил і значну частину їх було заарештовано в помешканню Центральної Ради комендантом Києва соціал-демократом Ковенком. Правда, їх було незабаром випущено, але вся справа «провалилась».

В самому Генеральному Секретаріаті також виникали подібні плани. Голова Генерального Секретаріату, бачачи безнадійність і шкодливість дальшої боротьби, запропонував на одному з «вужчих» засідань Генерального Секретаріату (що складалось з 5 чи 4 членів Уряду, які, власне, керували всією політикою) такий план. Ті члени Г. Секретаріату, які останніми часами маніфестували себе «лівими», які часом виявляли дуже революційну фразеологію, як, наприклад, М. Порш, повинні були виступити проти другої частини Генерального Секретаріату, арештувати голову Секретаріату й ще деяких членів, узяти владу в свої руки, й оголосити владу рад, перевибори Ц. Ради й негайно вступити в мирові переговори з Радою Народних Комісарів. Таким чином, на мою думку, влада лишилась би в національних руках, за неї зразу встали б усі індеферентні в боротьбі з большевиками нац.-українські військові частини й припинилась би війна з Росією. Мало того: коли б цей план було переведено, історія революції на Україні пішла би зовсім іншими шляхами, не такими трудними, болючими й часом ганебними та й надзвичайно шкодливими для самої національної справи, не кажучи вже про політично-соціальну.

Але цей план було одкинено. Він, правда, вимагав розбиття нашої єдності. Це була велика ціна, але необхідна й, тепер можна сказати сміливо, вже потрібна. Вже та єдність ставала шкодливою навіть у чисто національній справі. Вона кувала, гіпнотизувала й паралізувала більш сміливих і революційних. Кожний боявся бути першим, що візьме на себе відповідальність перед усією нацією за розбиття єдиного національного фронту. Кожний страхався осуду історії. Кожному було жаль давати своє ім'я на риск.

Бо головним усе ж таки фактором нашої непіддатливості на соціалістичну революцію на Вкраїні було наше недовір'я в успіх її, а також відсутність гарячого бажання боротись за таку революцію, не зважаючи на те, чи буде успіх чи ні, в ім'я самої ідеї соціалізму й пропаганди його ділом, акцією, самим життям. І це, головним чином, не дало одваги прийняти цей план. І ті самі «ліві» наші «соціалісти» М. Порш і М. Ткаченко, які так гаряче виступали проти коаліції, за владу революційного пролетаріату та селянства, які один час здобули собі навіть реноме «майже большевиків» (особливо М. Порш, який дуже добре умів володіти революційною фразеологією), ці самі «ліві» найрішучіше стали проти сього плану. «Бути непохитними! Вести свою лінію до кінця. Ніяких хитань і вагань».

І «своя лінія» проводилась далі, хоч многі в неї вже не вірили, хоч вона декому здавалась уже помилковою, безнадійною й навіть шкодливою. Одним з таких був і я. Після одкинення мого плану я рішив скласти з себе відповідальність за дальший хід подій і вийти з Уряду. Виступити самому за здійснення мого плану я не мав можливості, бо я ж стояв увесь час на чолі того Уряду, який так боровся з большевиками, й через те моє ім'я не могло викликати довір'я в революційно настроєних масах. Єдине, що я міг зробити, це віддати своє ім'я й самого себе, як «контреволюціонера» на арешт, в ім'я врятування національної ідеї в масах і для збереження влади в українських руках.

Це також не вдалося, й мені лишалося тільки відійти від тої політики, яку я вже не міг проводити з щирістю й вірою в її справедливість, як то робив раніше.

Моє бажання вийти з Уряду й заяву про це фракціям тим легше було здійснити, що в цей же час есерівська фракція Центральної Ради стала виявляти рішуче бажання взяти провід усієї політики в свої руки. Формальне право на це вона мала раз у раз, бо вона кількістю своїх голосів покривала всі інші складені докупи фракції. До сього часу вона не одважувалась на це, віддаючи провід соціал-демократам. Але тепер, коли той провід доводив до не таких уже блискучих наслідків, коли есерівська фракція могла й сама досягти подібних, коли неудачі ставали все дошкульнішими, а невдоволення Г. Секретаріатом все більшим, вона рішила скористуватися своїм правом більшості голосів і взяти урядовий провід у свої руки.

Отже, настала друга криза українського Уряду. Соціал-демократи висміювали есерів за цю кризу й за їхнє бажання влади, називали дітлахами, які вже вийшли з-під опіки няньки-соціал-демократії, бажали їм на ділі показати себе дорослими, але все ж таки уступитися мусили, залишивши в кабінеті міністрів для «єдності фронту» тільки двох соціал-демократів — М. Ткаченка й Д. Антоновича.

Сценографія: художник і театр

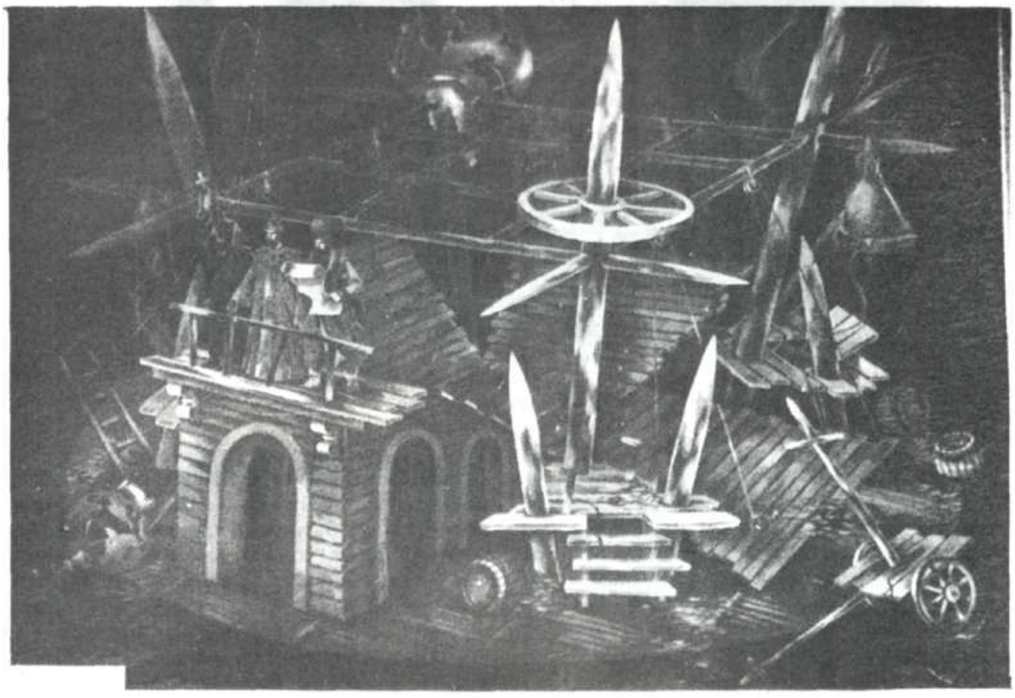

Театр і художник... Як складаються їхні стосунки? Яка роль маляра у системі сценічного синтезу? Справедлива думка: створити зоровий образ, «одягнути» кон, вдихнути у нього життя. Адже художник, як і режисер, по-своєму «розігрує» виставу, мотивуючи гру акторів.

На рубежі століть, у 30-50-ті роки прижився варіант оформлення, головною метою якого було визначити місце, де відбувається дія. Відтак художник мав створити живі картинки строго за сюжетом. Майструючи сценічні павільйони, виводячи на задньому плані малярські пейзажі, слухняно дослухуючись до авторських ремарок — він був декоратором, оформителем.

Починаючи з 60-х років художник театру вивищується до ролі сценографа. Народився принципово новий мистецький процес, який вимагав відображення нових явищ у театральній декорації. Художник роздумував, як вчинити: чи

Ескіз декорації Т. Медвідь до спектаклю «Сватання на Гончарівці». 1981 рік.

Костюм героїні «Ярмаркового гармидеру», розроблений А. Александровичем. 1988 рік.

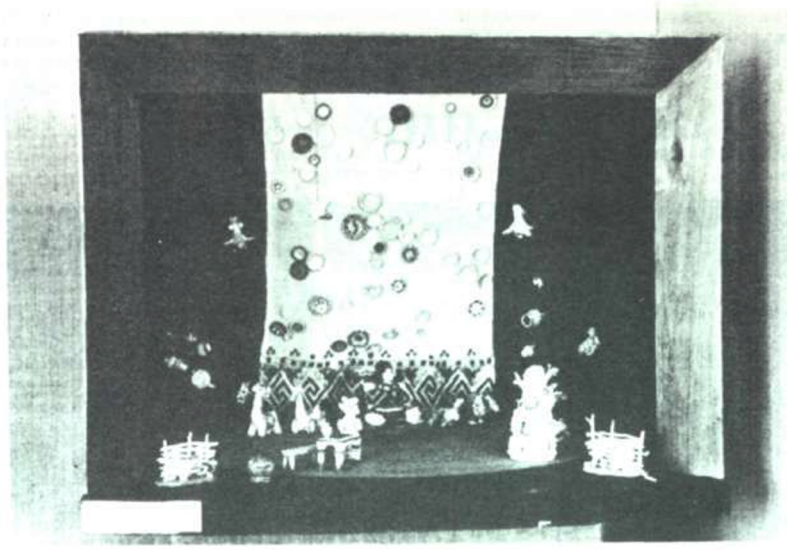

Декорації В. Мелещенкова до вистави «Я прийшов дать вам волю». 1989 рік.

констатувати миттєвість сценічної дії, чи вийти за межі ілюстративної сюжетності? А коли збагнув, що слід піднестися над побутом, то це була його перемога, крок уперед. Художник стає господарем ситуації: населяє простір предметами, незважаючи на їх побутові функції, примушує глядача погоджуватися з тим, що сучасний актор має бути вільним у своїй грі.

Така декорація не народилася на порожньому місці, бо увібрала творчі знахідки світового театру: стихію народних видовищ і побутову розповідність психологічного дійства.

Нові віяння у театральній естетиці 20-х років спонукали до творчого пошуку і художників-шестидесятників. Над театральним світом знову засяяло ім'я славетного Леся Курбаса, художника А. Петрицького, В. Меллера. Вони стали для наших сучасників відкриттям.

Сценограф відчуває себе повнокровною особистістю. Театр переживає відродження. З'являються справжні майстри, для яких творчість є мірилом їхнього життя. Сьогодні без імен Д. Боровського, М. Китаєва, В. Серебровського, Й. Сумбаташвілі та інших митців не можна уявити радянської сценографії. Серед українських митців ми пишаємося небуденним талантом Д. Лідера. В одній шерензі з ним стоять М. Янковський, М. Івницький, М. Френкель, Н. Кужелев, Т. Медвідь та інші. Творчий шлях кожного з них — це постійне прагнення контакту з режисером.

І ось настали сповнені свіжих естетичних порухів 70-80-ті роки, з'являється нова когорта українських сценографів: М. Левитська, В. Карашевський, В. Каштелянчук, І. Нірод, І. Несміянов, А. Александрович, І. Шулик, І. Білецький... Сучасний театр стає яскравішим, націленим на соціальні проблеми. Він не цурається шоу і вар'єте, але повсякчас тяжіє до психологізму, глибин образності. І цю новизну сучасної театральної ситуації відчуваємо у пошуках сценографів.

Олена КОВАЛЬЧУК.

Книги

В. А. ФЕДОСИК. Церковь и государство: критика богословских концепций. Мн.: «Наука и техника», 1988.

Проблемам взаємозв'язку держави і церкви присвячено немало цікавих як вітчизняних, так і зарубіжних публікацій. Автор цієї книжки здійснив вельми плідну справу, простеживши шлях перетворення християнства із гонимої в державну релігію Римської імперії. Книга являє собою ряд нарисів, в яких досліджуються соціальна доктрина християнської церкви III— початку IV віків, взаємозв'язки держави і церкви в першій половині III століття і під час загальноімперських переслідувань християн, а також утворення союзу церкви з владою Римської імперії. Використовуючи широке коло першоджерел, автор розкриває механізм їхніх взаємовідносин, показує неоднозначну роль християнства в житті римського світу.

М. РИБАЧУК,
доктор філософських наук;
П. САУХ,
кандидат філософських наук.

На запитання нашого кореспондента відповідає президент асоціації астрологів України С. АНАНД*.

«Астрологія не займається дрібницями»

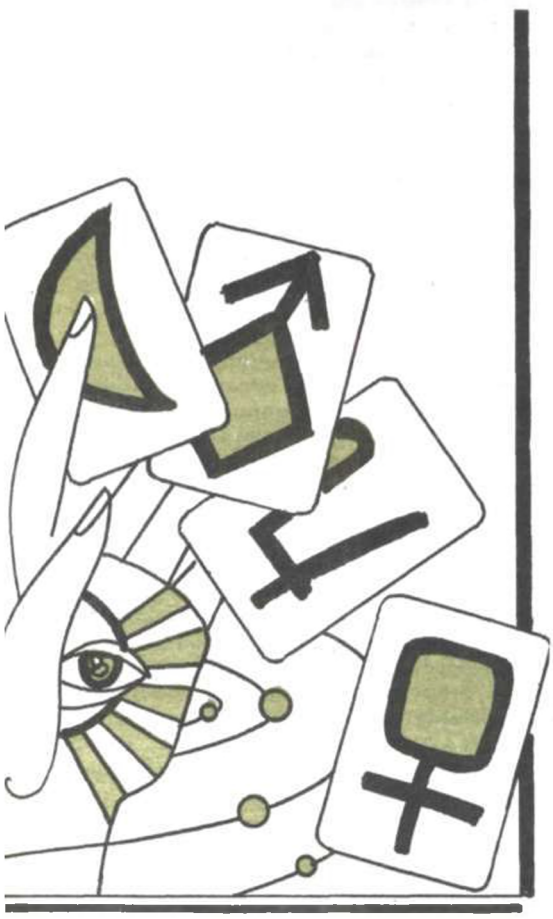

— Астрологію багато хто називає лженаукою. Найчастіше — астрономи. Що ви, астроном за професією і астролог за покликанням, з цього приводу думаєте?

— Межа між астрологією та наукою проходить лінією розрізнення символу та терміна. Багато вчених цього не розуміє. Наука має справу з термінологією, яка ретельно вивіряється. Світ як об'єкт дослідження розбивається на окремі цеглинки, кожна з яких вивчається окремо. В астрології зовсім інший підхід — вона має справу з цілим Всесвітом, одразу користуючись символами. Вони, ясна річ, відрізняються від термінів — передусім тим, що не мають точного визначення, тому багатші за змістом. Бо у терміні фіксуються якісь ознаки, риси предмета або явища, виділені як суттєві. Те, що вважається несуттєвим — відкидається. Зрозуміло, що в одному випадку важливим може бути одне, в другому — інше. Символ охоплює явище як єдине ціле. Приміром, схід сонця. Якщо описувати його мовою фізики, то треба згадати добове обертання Землі навколо власної осі, кутову висоту Сонця над виднокраєм, точку, в якій перебуває спостерігач, заломлення і поглинання сонячних променів атмосферою... І все одно нам не вдасться дати вичерпний опис цього явища — воно щоразу сприймається по-новому. А от символ — «схід сонця» — вбирає в себе все розмаїття варіантів. Ортодоксальних учених такий підхід дратує.

По суті кілька десятків років для радянської людини астрології не існувало. А в решті країн нею спокійно займаються. І всі знають, де її місце. Наука теж посідає своє місце — це чудова річ у своїй галузі. Однак не треба поширювати її на всі сфери. У нас же вийшло навпаки — наука начебто пояснює все, хоча зробити цього просто не в змозі: це не її призначення. Наука має займатися лише окремостями — за допомогою термінів немає змоги розглянути все разом. Адже ми відразу грузнемо у зіставленні цих маленьких цеглинок, не уявляючи цілого. Як мовиться, за деревами лісу не бачимо. Ось чому сам науковий підхід перешкоджає поширенню наукового знання на всю світобудову разом.

---

* Кандидат фізико-математичних наук, науковий співробітник Спеціальної астрофізичної обсерваторії АН СРСР І. П. Чанцов.

— Тобто, для астрології характерний ненауковий підхід?

— Так, але в кращому розумінні слова. Він дає змогу дивитися на світ як на єдине ціле. Проте є й похибки — ми не беремо до уваги якісь окремі деталі, отож, втрачаємо щось з поля зору. Треба розуміти, що астрологія не всесильна, оскільки вона абсолютно свідомо не займається дрібницями.

— Астрологи твердять: знаючи дату народження, можна скласти гороскоп людини, щоб багато що передбачити в її долі. А чи треба крім дня знати ще й годину народження?

— Якщо знати тільки день народження, то можна визначити долю лише у загальних рисах. Бо цього дня народжуються десятки тисяч людей із схожими характеристиками, що залежать від поточного розташування Сонця і планет, які повільно рухаються. Але треба враховувати положення небесних тіл, що рухаються швидко: Місяця, Меркурія, Венери. Бо тільки тоді можна визначити точний зліпок космічних енергій в людському організмі. А для цього треба знати годину народження.

— А що це за космічні енергії?

— Їх не визнає сучасна наука. Зокрема, енергії абсолюту, Творця, енергії пов'язані зі структурою самого Космосу (простір влаштований таким чином, що завдяки цим енергіям певним чином впливає сам на себе)...

— Перепрошую, ви кажете «Творця». А як ставиться астрологія до релігії?

— Абсолютно однозначно. Астрологія визнає факт створення світу. Але сама за своєю суттю не є релігійною. Християнство, мусульманство, іудаїзм і т. ін. вона розглядає лише як конкретні форми вираження духовності людини і людства в різні історичні епохи в тих або інших регіонах планети.

— Тобто, можна сказати, що з точки зору астрології різні релігії — це різні інтерпретації факту творення світу кимось або чимось?

— Так.

— Що можна розглянути за допомогою гороскопа?

— Найголовніше — саму людину як певний мікрокосм. Передусім у ній визначається індивідуальність — це те, що задається розташуванням планет у момент народження, і особистість — це її здібності щодо взаємодії із зовнішнім світом. Тобто, як ця індивідуальність реалізується у взаємодії із соціумом. Крім того, всі параметри здоров'я, але не як закон, а як найбільш вірогідний розвиток тих чи інших особливостей організму.

Крім того, гороскоп дає змогу визначити успішність людини в різних сферах діяльності: у навчанні, в справах, у коханні... Коли людині краще розпочинати ті чи інші справи, а коли — закінчувати, з ким вона може бути щасливою у шлюбі, коли проводити хірургічні операції. Можна навіть визначити, коли краще засновувати фірму, коли й де будувати підприємства, найбільш сприятливий момент для підписання контракту.

— Чи можна передбачити дату й причину смерті?

— У принципі — так. Але нагадую: гороскоп — це найбільш вірогідний розвиток подій. І якщо людина має досить високий рівень інтелектуальної організації, вона здатна запобігати небезпеці. Тобто астрологічний прогноз тут відіграє роль застереження. У цьому плані є чимало історичних прикладів, я наведу лише два. У першому людина зважила на поради астрологів, у другому — ні. Давньоримському диктаторові Суллі передрікали смерть від руки політичних суперників. Він облишив політику і зайнявся вирощуванням капусти. А президент Єгипту Анвар Садат знехтував астрологічним передбаченням, яке передрікало саме таку смерть, якої він зазнав.

Тобто гороскоп показує, як складається доля людини, якщо вона йтиме шляхом найменшого опору. Як мовиться, плистиме за течією.

— Катаклізми радянського періоду нашої історії з мільйонними людськими втратами мають якесь астрологічне пояснення?

— Безумовно. Скажімо, гігантські жертви під час Великої Вітчизняної війни пов'язані передусім з тим, що покоління 1920—1926 року народження з'явилося на світ за дуже несприятливого розташування планет. Воно практично все мало загинути з 1939 по 1946 роки, що й трапилося.

— Так, але війна — це лише один з періодів пожовтневої епохи. А ще були колективізація, масові репресії... Взагалі, що являє собою XX століття — поки що, напевно, найнеспокійніший відтинок людської історії — з астрологічної точки зору?

— Аналіз, проведений Московською та Міжрегіональною асоціаціями астрологів під керівництвом, зокрема, Михайла Левіна, свідчить, що всі катаклізми XX століття були абсолютно точно передбачені Нострадамусом. Дати, характер подій, жорстокість... Взаємне розташування Нептуна, Хірона, Сатурна та Юпітера на початку століття було дуже несприятливе для Російської держави. Це були або опозиції планет, або так звані квадрати, квінкуси... Не вдаючись до деталізації, скажу тільки: це розташування було таке, що мало надзвичайно тяжко позначитися на матеріальному

рівні — спричинити смерть великої кількості людей, політичні катаклізми, викликати величезні матеріальні втрати... І що цікаво — вітчизняні астрологи кінця минулого — початку нинішнього століття все це передбачали. До речі, майже всі вони загинули під час репресій — астрологія була викорінена з життя суспільства, хоча сам Сталін і дехто з його найближчого оточення користувалися послугами астрологів.

— Ви працюєте над астрологічною картою України. Давайте за її допомогою спочатку зазирнемо у минуле. Чому Україна практично ніколи не мала незалежності?

— З точки зору астрології аналіз життя України — це дуже складна річ. Бо невідома точна дата її народження. Отож важко скласти нотальну карту — тобто карту точного розташування планет на момент народження. З іншого боку, туманна історія утворення призвела до того, що на її долю випало дуже багато смутних часів, які, так би мовити, змазують астрологічну картину. Справа ускладнюється ще й тим, що мінялися її кордони, приміром, за часів польсько-литовського панування, Запорозької Січі, після возз'єднання з Росією... Усе це визначало різні характери розвитку.

— Тобто, складаючи гороскоп для якоїсь країни, астрологи враховують її територіальні рамки, оскільки дана частина території планети якимось чином пов'язана з усім Космосом. І якщо змінюються територіальні обриси країни, то це відповідно позначається на астрологічних параметрах. Чи правильно я вас зрозумів?

— Так. Але треба враховувати ще таке. Якщо якийсь народ досить довго живе в даній місцевості, то він своїми енергіями починає впливати на характер цієї місцевості.

— Якщо ви не проти, давайте повернемося у більш близькі часи. 1917—1921 роки, утворення Української Народної Республіки, громадянська війна... Що тут можна сказати?

— Це дуже туманний час для України. Розташування планет було дуже напружене, несприятливе. Знак зодіаку — Тілець, який відповідає Україні, був, як кажуть астрологи, в уразливому положенні.

— А звідки відомо, що Україна — Тілець, коли невідома дата її народження?

— Протягом своєї історії вона найчастіше поводила себе як Тілець. Але цьому знакові відповідають 30 градусів кола Зодіаку. А щоб скласти точний астрологічний прогноз, треба визначити не тільки градус, а бажано й хвилину на момент народження.

— Можна відповісти, чому атомна станція вибухнула саме на її території? Адже АЕС у світі чимало.

— По-перше, є біблійне пророцтво, яке вказує точно місце майбутнього катаклізму — Чорнобиль. По-друге, за астрологічними параметрами це місце надзвичайно характерне. Будувати там АЕС ні в якому разі не можна було! Це настільки безграмотно з точки зору астрології, що просто вражає. Наші ядерники просто не уявляли, з якими страшними речами вони мали справу.

— Останнє запитання. Що вже зараз можна сказати про майбутнє України?

— Конкретно поки що говорити рано. Бо до тих труднощів, про які я вже згадував, додається така. На долі України позначаються чотири астрологічні тенденції, які визначаються чотирма різними знаками Зодіаку, що відповідають чотирьом основним частинам сучасної України: Подніпров'ю, Криму, регіону Харкова — Донбасу, Західній Україні. Крім того, на нас чекає величезна робота по з'ясуванню історичних дат. Ми хотіли б залучити до цього справжніх професійних істориків, не обтяжених догматизмом. Це перше. Друге. Сама робота вже здійснюється, ми плануємо завершити її найближчим часом. Але це дуже серйозний, відповідальний аналіз. Тому не хотілося б робити передчасних прогнозів. Зараз можна лише сказати: майбутня доля України міцно пов'язана з долею усього слов'янського регіону, найближчі три роки будуть дуже непростими в політичному та ідеологічному відношеннях.

Бесіду вів
Валентин ІВАНЧЕНКО.

149-ТЕ ЗАСІДАННЯ

З досьє архіваріуса

Відомо, що новорічної ночі трапляються всілякі сюрпризи. Недаремно цю ніч називають Ніччю чудес. У цьому, до речі, переконався американський астроном-аматор Джеймс Райн, який в останні хвилини 1936 року спрямував об'єктив телескопа в бік загадкової планети Марс. Скільки безсонних ночей він провів у своїй домашній обсерваторії! Скільки разів оглядав рясне від зірок небо, мріючи, що доля усміхнеться йому. Марно. Зірки не поспішали відкривати таємниці, а їх мерехтіння було схоже на холодні усмішки. І тільки одна планета продовжувала хвилювати уяву якоюсь незбагненною таємничістю. От і цього разу Джеймс вирішив подивитися спершу на знайомі обриси Марса. О 23 годині 50 хвилин він припав до окуляра телескопа. І за мить помітив, що планету оточує дивовижний серпанок. А ще за кілька хвилин астроном-аматор побачив яскравий спалах.

Повторимо: свої спостереження Джеймс Райн зробив Новорічної ночі. І багато хто піддав його розповідь сумніву. Мовляв, хильнув зайвого. В такому стані не те, що спалахи на Марсі, небо в діамантах побачиш. Та минув рік, і дивовижний спалах на Марсі побачив ще один астроном, цього разу вже не аматор, а фахівець-астрофізик в іншому куточку планети — японець К. Маеда. Спалах цей, на його думку, за інтенсивністю набагато перевершував яскравість полярного «капелюха». Яскравий сонячний зайчик міг би утворитися на Землі, якби промені Сонця відбилися б від дзеркальної поверхні, площа якої дорівнює фасадам 20 будинків ООН у Нью-Йорку. По деякім часі космічний зонд «Вікінг» надіслав на Землю фотографії загадкової планети, а на них... Сенсаційні знімки з'явилися у газетах багатьох країн світу, адже космічний зонд розгледів на поверхні Марса... піраміди. До речі, дуже схожі на ті, якими уславився Єгипет. Ось тоді дослідники уперше замислилися: чи не штучного походження ці споруди, чи не зарано оголосили ми, що всі таємниці Марса розгадані? І чи не роботу лазера спостерігав Джеймс Райн новорічної ночі майже шість десятиліть тому?

На нічному видноколі, певне, немає такого куточка, якого не сягнуло б допитливе око астронома. Та не помилимось, коли скажемо, що найбільшу увагу протягом останніх століть привертає Марс. Славнозвісний астроном Д. Скіапареллі, певне, знав щось таке, що іншим не розгадати до кінця свого життя. Недарма він спрямував телескоп у бік Марса і помітив те, що викликало справжню сенсацію — канали. Сьогодні нам навіть

Природа, великий маг і чарівник, давно випередила нас у своїх винаходах — таких прикладів можна навести чимало — і разом з тим щедро обдарувала ідеями винахідників. Лазер винайшли лише у нинішньому столітті. Та це зовсім не означає, що лазерний промінь не міг виникнути за певних умов у Космосі. Про це варто згадати хоча б тому, що прихильники аргументів «за», розповідаючи про речі неймовірні, так захоплюються зовнішніми

важко уявити, яку бурю в суспільстві спричинило це повідомлення. Навіть школярам було зрозуміло, що канали є справою рук лише розумних істот. Отже, на Марсі існує розумне життя. Цікаво, що сам Скіапареллі ніколи не наполягав на тому, що бачив складні гідротехнічні споруди — усе це домислили за нього інші, ті, хто мріяв про встановлення контактів з братами по розуму. А таких людей, до речі, так само як і проектів, існувало немало. На нашу думку, найцікавішим було навіть не повідомлення Скіапареллі про канали, а згадка про спалахи тривалістю у 15 секунд, які дослідник спостерігав на Марсі. Здається незбагненним і той факт, що на такі деталі розповіді ніхто не звернув уваги. Чому? По-перше, тому, що про електрику тоді ще годі було й мріяти. По-друге, багатьом ці деталі, мабуть, видалися несуттєвими: якщо цивілізація збудувала канали, то чи варто дивуватися сигналам «марсіанського маяка»? Тривалий час питання про джерело спалахів на Марсі лишалося без відповіді. Одні дослідники вважали питання несуттєвим, інші — несерйозним, ще інші вважали повідомлення про спалахи малодостовірними. Коли вчені виміряли довжину випромінювання, яке надходило із загадкової планети, виявилося, що за всіма ознаками на Марсі працював... лазер!

ознаками дива, що забувають про наукові реалії. А вони промовляють: для того, щоб у земних умовах отримати лазерний сніп такої потужності, який був зафіксований на Марсі, знадобиться установка завдовжки у 50 метрів. Уявити, що така установка працює на Марсі, просто неможливо, хоча б тому, що цивілізація, яка б створила її, не могла не лишити й інших ознак своєї діяльності. А згадок про такі ознаки у прихильників аргументів «за», на жаль, бракує. На нашу думку, природу спалахів можна пояснити віддзеркалюванням сонячних променів від поверхні полярних «капелюхів» планети. Щось подібне, певне, спостерігали й гіпотетичні мешканці Всесвіту, опинившись в околицях Сонячної системи і кинувши погляд на Землю тієї миті, коли від крижаних полів Арктики відбилися промені Сонця. А втім, не виключаємо ми й можливості оптичної ілюзії, котра виникла під час проходження променів світла крізь шари атмосфери.

Відомо: фізичні властивості атмосфери Марса мало досліджені. Можливо, аномальні явища дослідники сприйняли як прояв діяльності розумних істот. Певне, свого часу схожий синдром «дивовижності» справляли і поява у небі галло або вогні святого Ельма. Сплинув час, і наука все розставила на свої місця.

Довідка експерта з питань наукової фантастики

Щоб відповісти на запитання, чи згадуються схожі явища у творах письменників-фантастів, звернімося до книжок, де змальовано ситуації, які виникають, так би мовити, на межі науки і фантастики. Фантаст Ерік Найт в оповіданні «Нова парадигма» описує дивовижну пригоду, що сталася з астророзвідником Баррі Фоссетом:

«...Я почув гуркіт, і серце стиснулося від недоброго передчуття. Звуки надходили звідкись з глибини. Здавалося, що поверхня планети от-от лусне, мов шкаралупина яйця. І разом з тим це зовсім не було схожим на землетрус. Космічний модуль не зрушив з місця, хоча природно було уявити, що саме він, у першу чергу, стане жертвою підземної загрози, оскільки місце посадки було вибране невдало, і модуль фактично опинився на краю страшної безодні.

Підземний гуркіт тривав з чверть години. А потім у небі над нами спалахнуло дивовижне сяйво. Воно було таке яскраве, що і я, і Спілберг мимоволі затулили очі долонями. А коли звикли до світла, побачили, що в його сонцесяйних потоках кілька велетенських куль. Спілберг крикнув: «Та це ж був старт їхніх кораблів». Але помилився. Через кілька хвилин орбітальна розвідка повідомила, що кульові утворення не можуть бути ознаками технологічної цивілізації, бо утворені з речовини, яка перебуває у стані плазми...»

Фантастика? Не поспішайте з висновками. Схожий ефект спостерігали радянські науковці в горах Тянь-Шаню. Зрушення порід в глибинах Землі спричинило над планетою оптичні явища, які начебто схожі на спалахи габаритних вогнів космічних кораблів. Природа цього явища поки що не з'ясована, хоча й виявлено певну закономірність — вогні в атмосфері виникають через кілька годин після гуркоту в підземних глибинах. На думку деяких науковців, у горах спостерігається щось схоже на п'єзоелектричний ефект. Не виключено, що подібні явища трапляються в атмосфері Марса, отже, яскраві спалахи, які повторюються з певною періодичністю, не повинні викликати містичного здивування.

Коментар «Гіперболоїда»

З Марсом, справді, пов'язано чимало загадок. Його супутники Фобос і Деймос згадувалися в «Іліаді». Про таємниці Марса писав Сірано де Бержерак. Вони не давали спокою Джонатану Свіфту: пригадуєте героїв його твору, які відкрили в околицях Марса загадкові «місяці»? Все це свідчить, що в дослідженнях планети рано ставити крапку. Згадаймо хоча б про марсіанські

піраміди. Вчені визначили, що довжина їх основи становить 1,6 км, а висота колосів — один. І дивує той факт, що розташовані піраміди за певною архітектурою системою, орієнтованою за меридіанами планети. Випадково чи ні, але ця система дуже нагадує розташування пірамід у Мексиці. Складається враження, що будували їх одні і ті ж будівничі за одним і тим самим проектом. Але все ж це — тільки інформація для роздумів. Бо ніяких інших доказів того, що на Марсі існувала (чи існує) цивілізація, немає. Що ж до існування живого на планеті, то це питання не доведене, хоча й не спростоване. Певне, крапку над «і» поставили б біологічні експерименти, проведені на поверхні планети. А поки що... Фотографії космічних зондів, звичайно, дають загальне уявлення про марсіанські краєвиди, та оцінювати за ними рельєф — все одно, що вивчати креслення, користуючись лише однією проекцією: «вигляд згори». Зрозуміло, що вона не дасть повного уявлення про все розмаїття форм і ліній, яке б відкрилося очам космонавтів на поверхні планети. Саме тому говорити про систему пірамід, як про ознаку діяльності цивілізації, певне, передчасно. Що ж до спалахів на поверхні планети, що їх час від часу спостерігають астрономи, то, ймовірно, пов'язані вони з падінням метеоритів, або з вибухами вулканів. До речі, останнє припущення абсолютно не суперечить спостереженням Скіапареллі: він помітив, що спалахи повторюються з певною періодичністю. Відомо, що виверження вулканів відбуваються за певними закономірностями. Наприклад, діяльність вулкану на Камчатці нагадувала своєрідний велетенський маяк: потоки вогню і лави з'являлися над кратером кожні п'ятнадцять хвилин.

Чи не запізниться Новий рік?

Не помилимось, якщо скажемо: під час святкування Нового року завжди настає такий час, коли головним героєм свята стає не Дід Мороз, і не Снігуронька, а годинник, стрілки якого оповіщають про знаменну мить, коли рік новий приходить на зміну року старому.

Нині у наших квартирах можна побачити годинники найрізноманітніших конструкцій: механічні, електричні, кварцеві. Точність, з якою вони визначають час, різна — від секунд до десятих (а інколи й сотих) часток секунди.

Чи могли мріяти про таку точність наші діди-прадіди, визначаючи час за рухом Сонця? За їхніми уявленнями доба мала лише чотири часових виміри: «ранок», «південь», «вечір» і «ніч».

Спливали віки, змінювалися уявлення предків і про вимірювання часу. Приблизно три тисячі років тому люди винайшли сонячний годинник. Ним користувалися у стародавньому Китаї, Єгипті, Месопотамії... Що за дивний винахід! Завдяки йому можна було досить точно розпочинати битви, вести спостереження за погодою, призначати побачення. На жаль, годинник цей мав одну істотну ваду: ним можна було користуватися лише вдень, і лише за ясної погоди. Тільки-но зберуться хмари, сховається світило — стрілка-тінь одразу зникає.

Слідом за сонячним винайшли водяний годинник. Хто винайшов і як — історія мовчить. Дуже давно то було. Креслень не лишилося, патентів не видавали. Відомо лише, що водяний годинник дуже прислужився стародавнім грекам. Без нього не призначалися ні військові наради, ні початок занять у школах великих мудреців.

Мудреці взагалі ставилися до годинників з величезною шаною. Ще б пак! Ці машини давали змогу вимірювати час. А час завжди асоціювався у філософів з таємницею. Платон за допомогою водяного годинника побудував перший будильник. Цікаво, що циферблат мав не 12, а 24 поділки. Дванадцять годин день, і дванадцять — ніч. Такий поділ циферблатів на години зберігався аж до XVII століття.

На жаль, узимку вода замерзала. Ось тоді комусь і спало на думку замість води використати пісок. І з'явився пісковий годинник, дуже схожий на той, який бачимо в кабінеті лікаря-фізіотерапевта. Згадки про пісковий годинник вперше трапляються у хроніках часів середньовіччя. В одній із стародавніх книг можна знайти запис про те, що в Парижі у 1339 році демонстрували годинник, в якому був використаний пісок, одержаний із чорного мармуру, зварений у вині і висушений на сонці. Ось так поважно ставилися наші предки до речовини, яка правила за «робоче тіло» у приладах для вимірювання часу. Мармур і вино — це не просто забаганка винахідника. Це ознака поваги до того приладу, який хронометрував плин вічності.

Вадою усіх нових годинників буде те, що вони вимірювали досить обмежений відтинок часу. Їх треба було усунути. Зрештою, винайшли годинник вогняний. Тепер час визначали за кількістю олії, що згоряла у спеціальному світильнику, або за довжиною запаленої

свічки. Вогняний годинник багатьом сподобався, адже виконував подвійну функцію: вимірював час і освітлював приміщення.

Революцію у справі хронометрування часу здійснили механічні годинники. Їх вперше винайшли майстри-умільці Західної Європи. В одному з архівів Англії зберігся документ, датований 1228 роком. У ньому згадується механічний годинник Вестмінстерської вежі. Циферблат мав одну-єдину стрілку — годинну.

Перші механічні годинники вражали своїми розмірами. Коліщата діаметром в один метр. Шестерні мали понад тисячу зубців. А вже яка була вага!..

Наприкінці XVI століття Г. Галілей відкрив закон коливань маятника. Голландський астроном Х. Гюйгенс удосконалив теоретичні розвідки Галілея і винайшов механічний регулятор годинникового механізму. Друга хвилинна стрілка з'явилася на циферблаті на початку XVIII століття.

Тогочасні годинники «помилялися» на п'ятьдесять хвилин за добу. Тоді на це не зважали. Темп життя був іншим. Що там десять хвилин, коли подорож з одного міста в інше тривала по кілька тижнів!

І все ж, життя зажадало нових досконалих механізмів для визначення часу.

У 1714 році англійський парламент оголосив конкурс і пообіцяв винагороду у 10 000 фунтів стерлінгів (на той час — чималі гроші!) тому, хто винайде хронометр, який «помилятиметься» лише на чотири хвилини за шість тижнів. Чому саме за такий період? Тому, що шість тижнів тривала подорож морем з Європи в Америку. І капітани кораблів мали точно обчислювати місцезнаходження вітрильників. Врешті-решт такий хронометр створив Джон Харрісон. У 1760 році на циферблаті хронометра з'явилася третя стрілка — «секундна». Тепер початок нового року можна було визначати з дивовижною точністю. Принаймні так здавалося першим власникам перших хронометрів.

На жаль, синхронізувати рух годинникових стрілок було не так-то просто. Адже радіомовлення не існувало. Отже, нерідко навіть у межах одного міста годинники показували різний час.

...Тепер годинники нових конструкцій почали з'являтися мало не щороку. Спочатку — годинники механічні, з пружиною. Потім — електромеханічні. У 1924 році електричний годинник з маятником було встановлено у Грінвічській обсерваторії. За чотири роки він «помилявся» лише на 0,03 секунди.

У 1952 році світ облетіло повідомлення, що у Франції та США створено наручні електричні годинники... Згодом одна фірма розробила й запатентувала електричний годинник з 12 мініатюрними сонячними батарейками — елементами, розташованими на циферблаті замість цифр. Годинники з кварцевими генераторами з'явилися 1968 року.

У 1954 році радянські вчені Басов і Прохоров, а також американський професор Таун одержали Нобелівську премію в галузі фізики за створення першого в світі квантового генератора. На його базі було сконструйовано перший радянський годинник-еталон. Тоді це була досить складна й громіздка споруда. Сучасний атомний еталон часу дає погрішність у одну секунду за 30 мільйонів років. Отже, слухаючи сигнали точного часу по радіо новорічної ночі, будьте певні, що новий — 1991 рік — постукає у ваші двері вчасно!

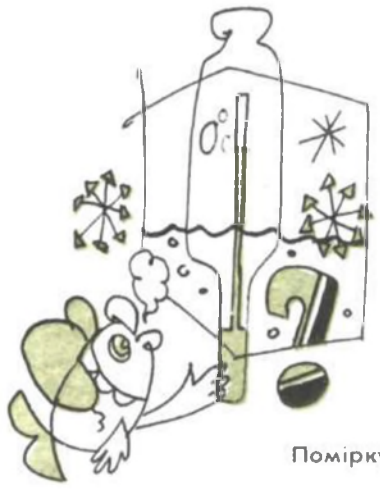

Поміркуйте!

I. Чому вода, як правило, замерзає при температурі 0°С? Чи замерзне вода при температурі — 30°С?

II. Чи можна почути звуки полярного сяйва? Але ж відомо, що жителі північних районів країни, де взимку в нічному небі спостерігають мерехтливе світіння, неодноразово зазначали, що звідкись з височини линули дивовижні звуки. Як вони утворилися?

Відповіді на запитання «Гіперболоїда» — див. на стор. 77.

Фантастичні прогнози?

Ні, геніальні передбачення!

Невідома гіпотеза Марко Вовчок

- **Ракетодром майбутнього**
- **Стартопровід чи гармата!**
- **Мюнхгаузену... Можна вірити!**

Нині мало хто знає про бурхливі дискусії, які мали місце навколо непогамовного на вигадки барона. Щоправда бурхливішими були вони після виходу жюльвернівського роману «З гармати на Місяць». Бо книга ця зустрічалася з читачем, коли охололи від боїв гармати громадянської війни в Америці.

Чи не тому героями роману стали саме американці, інженери-артилеристи? У штаті Флоріда, глибоко під землею, сконструювали вони семитонний космічний корабель і відлили для його запуску велетенську гармату «Колумбіаду».

Громадськість обурено відповіла тоді фантасту, що політ з гармати — це абсолютна вигадка! Ця думка й дотепер вважалась незаперечною. Та, з'ясувалося, у великого фантаста були однодумці. Його перший видавець писав у спогадах, що Марко Вовчок, наша українська письменниця, була єдиною серед сучасників фантаста, хто цілком погоджувався з можливістю такого польоту. Тільки, на її думку, необхідно було подовжити жерло гармати. Прискорення тоді стало б поступово наростаючим, тож не зашкодило б здоров'ю космонавтів.

Можна було б поставити крапку в цій розповіді, якби серед наших сучасників не з'явилися прихильники «фантазій Мюнхгаузена». Природознавці й математики вирішили «обчислити» передбачення письменниці. І з'ясувалося, що гіпотеза Марко Вовчок цілком здійсненна. Але задля цього після пострілу гармати космічний апарат повинен рухатися зі швидкістю шість тисяч кілометрів! Таким має бути й жерло гармати.

Ось так несподівано знайшла наукове обґрунтування досі невідома гіпотеза української письменниці.

Проте в цій історії вражає ще один факт, про який міг знати і Жюль Верн, і перекладачка його творів.

1686 року Ісаак Ньютон надрукував невеличкий малюнок гармати. Зовні вона нічим не різнилася з-поміж загальновідомих. Але варто розташувати її на гірській вершині, доводив фізик, і тоді ядро з неї вилетить на земну орбіту, тобто стане супутником Землі. До речі, Ньютон своє передбачення фантастичним не вважав. Він визнавав цілковиту можливість навіть кількох супутників у планети. На його думку, все залежало від сили пострілу. З такої ж гармати, запевняв Ньютон, можна запустити ядро до Місяця.

Отже, за часів Ньютона вважалося за звичайне — злетіти в Космос завдяки пострілу з гармати? Та минає лише століття, і такі висновки вже підлягають перевірці. Це роблять ченець Мерсен і артилерист Пті. Події відбуваються у Франції. Випущені ними ядра — на землю не повернулися. Хоча експериментатори й порушили «наказ» Ньютона: стріляли не горизонтально, як він пропонував, а в зеніт.

Мабуть, для вчених середньовіччя це питання було не риторичне. Тому й дійшли до нас думки Декарта: математик щиро сподівався, що ядра з гармати коли-небудь досягнуть космосу.

А вже сучасник подій у Франції, теж математик — Варіньйон, в одній із своїх наукових праць вміщує гравюру з експериментом Мерсена. Причому робить власний підпис під нею:

«Чи впаде назад?»

Отже, не впаде? Тоді навіть видатні вчені ще дискутували на цю тему. Минуло ще одне століття, і про такий політ писалося тільки у фантастичних романах Жюля Верна. До того ж фантастика ця вважалася ненауковою, тобто абсолютно нереальною...

Однак з тих часів ніхто не перевіряв розрахунків Ісаака Ньютона.

Щоправда, тепер зрозумілою стає цікавість наших радянських фізиків до передбачення Марко Вовчок. Цілком вірогідно, що вона знала про наукові дослідження, які передували романам Жюля Верна. Не виключено й те, що вона цілком свідомо вирішила «заперечити» і Ньютону, і Декарту, і Жюлю Верну.

На жаль, ми майже нічого не знаємо про цікавість, яку виявляла письменниця до природознавства. Мабуть вони займали в її житті не останнє місце. Тим більше, що до таких глибоких висновків випадково жоден фахівець дійти не зміг би.

Марко Вовчок не була спеціалістом з природничих наук, проте певний багаж знань у цій галузі, безперечно, мала.

Стосовно ж її гіпотези про стартопровід — то, на думку сучасних спеціалістів, можна твердити про надзвичайний інтелект цієї жінки. Особливо вражає те, що саме вона є автором суто «технічної» гіпотези. Навіть у наш час «емансипації» — серед

учених-«технарів» прекрасна половина становить таку незаперечну меншість, що сумно про цей факт нагадувати.

Та повернімося до самої гіпотези української письменниці, адже вона мала ще одну незвичайну пригоду. Тільки вже у наші часи.

Якось, перебуваючи на Донеччині у відрядженні, я зустрілася з головним технологом Харцизького трубного заводу. Той рік для колективу підприємства був нелегкий. Завод виконував термінові замовлення, оскільки закордонні партнери зірвали постачання труб для газопроводу. Отже всі розмови точилися про спорудження магістралі.

Тоді й розповіла я інженерам з Донеччини про гіпотезу письменниці. Адже збігалися довжина газопроводу — шість тисяч кілометрів, і довжина обчисленого фахівцями жерла «гармати» для космічних стартів. На думку спеціалістів Харцизького трубного гіпотеза Марко Вовчок може стати реальною у зв'язку з майбутнім використанням газопроводу. Тільки космічні апарати будуть невеличкі розміром, вважав дехто.

Хтозна, може найближчими десятиріччями саме в трубах і виникне настійна потреба? Думок про майбутній «стартопровід» виникло тоді безліч. І вже здавалося таким очевидним — існуючий космодром відходить у минуле, адже він забруднює оточуюче середовище. До того ж забруднення це не тільки хімічне, а й радіоактивне.

У тому, що польоти на орбіту інженерів-будівельників, конструкторів, дослідників можуть стати регулярними й постійними вже за 40-50 років, не сумніваються і вчені. Скажімо, академік Олександр Алимов цілком підтримує сучасні ідеї про «перехід» промисловості на орбіту. Тож польоти стануть повсякденням. Чи витримає наша планета хоча б по два стартових вибухи на добу? Безперечно, сучасний ракетодром кардинально зміниться. Але як саме? Може стане в пригоді гіпотеза української письменниці?

Мені заперечать: мовляв, будувати стартопровід такої гігантської довжини та ще й величезного діаметру — справа нереальна. І навряд чи наші нащадки підуть таким шляхом. З цією думкою можна погодитися. Звичайно, за умови, якщо старти космічних велетнів відбуватимуться на Землі. Та їх уже одностайно і фантасти, і науковці «перенесли» у космос. Надто загрозливим для планети може виявитися цей вибух.

Якщо вести мову про орбітальні старти, то ми обов'язково знову повернемося до гіпотези Марко Вовчок. Адже сила вибуху набагато зменшується, коли перенести його за межі земного тяжіння. При цьому першопоштовх все одно необхідний для старту. Як здійснити його у космосі? Мабуть, і тут є всі підстави повернутися до «гармати» з гігантським жерлом.

Не хочу стверджувати, що ракетодром майбутнього, як уявляла його письменниця, повністю знищить ідею сучасного. Адже будувати на планеті трубопровід завдовжки шість тисяч кілометрів — це, справді, нерентабельно. І людство безперечно винайде спосіб захистити повітря під час стартів великих за місткістю космічних апаратів.

Можливо справдиться передбачення Віталія Дзюбана, українського ученого з проблем захисту від вибухів.

— Основний наш клопіт — захист від вибухів непередбачених,— сказав Дзюбан. — Але, гадаю, у майбутньому вибух матиме таку кількість «спеціалізацій», що постане й проблема захисту повітря від спрямованих вибухів. При спорудженні каналів, тунелів, і, звичайно, стартів у космос.

На думку Дзюбана, вибух можна ізолювати за допомогою фізичних полів.

— Тобто насамперед електромагнітного? — пам'ятаю свою спробу уточнити сказане.

Але вчений одразу заперечив.

— Експерименти з електромагнітними коливаннями зараз дуже поширені. Існують такі «стіни», крізь які не пройде людина. Але не тільки ними нащадки боронитимуть себе від вибухів. Не можна знімати з рахунку теплові або високочастотні поля. Зараз важко врахувати всі нюанси, та, гадаю, в деяких випадках після вибуху необхідно буде, щоб високочастотне поле поглинуло сильні електромагнітні коливання.

Або, навпаки, знадобиться не підсилювати, а «спростити» ці коливання, так би мовити, до теплових. Отже, використати для цього теплове поле. Не слід нехтувати різноманітними вірулентними явищами, флуктуаціями тощо.

Не виключено, що всі ці поля будуть потрібні і в стартовому трубопроводі. Гармата, що зробить перший поштовх космічному кораблю-місту, матиме надзвичайну вибухову силу. Після удару, після того, як космічне місто почне рухатись, на гармату піде «віддача» — ударна хвиля певної сили. Вона здатна зруйнувати не те що гармату, а й сам стартопровід, якщо її одразу не поглинуть фізичні поля.

Важливо пригадати, що ідея використання труб у майбутньому — досить перспективна. За допомогою трубопроводів спеціалісти розв'язуватимуть проблеми перевезень вугілля, будівельних матеріалів тощо. До речі, метро — теж різновид трубопроводу. Вагони-капсули у майбутньому рухатимуться в ньому переважно за рахунок природного прискорення і даватимуть певну економію пального, а швидкість капсул сягатиме трьохсот-чотирьохсот кілометрів.

Власне, саме таким і уявляла собі Марко Вовчок прискорення капсули-корабля. Нині доведено, що наземний транспорт рухатиметься зі швидкістю до восьмисот кілометрів на годину, так само, як і літаки. На самопочуття пасажирів це не впливає, а от чи будуть невідчутними зміни під час польотів у космос?

У зв'язку з цим хочу пригадати популярний вислів нашого українського математика Павла Степановича Бондаренка:

— Природа любить поступовість...

Автор наукових праць, що увійшли до скарбниці вітчизняної і світової математики, вважав цей принцип найголовнішим, коли йшлося про рух, взаємодію, фазові переходи води в пару, матерії в енергію.

І знову запитання: як Марко Вовчок, людина з гуманітарною освітою, відчула, усвідомила один з найвеличніших законів природи? Передбачила на кілька тисячоліть основну схему швидкісного транспортування, причому не тільки в межах планети, але й у просторах Всесвіту?

Може, саме цій жінці, визначному літераторові, завдячуватимуть наші найближчі нащадки?

Антоніна КАЗАЧЕНКО.

Відповіді, вміщені у «Гіперболоїді», див. стор. 70—73.

«ЛОГІЧНИЙ ПРАКТИКУМ»

Поміркуйте!

I. Температура танення льоду 0°С, але температура замерзання води дуже часто залежить від її чистоти. Вода з певними домішками замерзає в діапазоні температур від 0°С до — 40°С — усе залежить від виду й концентрації домішок. Так, морська вода замерзає при температурі — 5°С — 11°С, оскільки в ній розчинено багато солей.

II. Послаблення звуків в атмосфері є досить значним. Жодний звук не досягне поверхні землі, якщо його джерело знаходиться на висоті 80 км. Звідки ж тоді линуть звуки, що їх чують спостерігачі полярних сяйв? Вони виникають від ударів кристаликів льоду, що завжди є у морозному повітрі. Температура цих кристаликів — 40°С.

Відповіді на кросворд, вміщений у № 11 ц. р.

ПО ГОРИЗОНТАЛІ: 1. Бучарда. 5. Бравада. 9. Арка. 11. Адаптер. 12. Мазурка. 13. Томагавк. 15. Аверін. 16. Ташизм. 18. Сердюк. 21. Канада. 23. «Трембіта». 26. Анероїд. 28. Тельфер. 30. Агні. 31. «Портрет». 32. Квантор.

ПО ВЕРТИКАЛІ: 2. Дутар. 3. Ананьїв. 4. Едіт. 6. Бриз. 7. Віртуоз. 8. Ідеал. 9. Аріман. 10. Аміант. 13. «Турандот». 14. «Каштанка». 15. Аніс. 17. Мена. 19. Експерт. 20. Крейда. 21. Крісті. 22. Дельфін. 24. Каное. 25. Фреон. 27. Овен. 29. Лувр.

Масаж проти головного болю

Цей комплекс самомасажу ефе́ктивний проти головного болю при вегетативних порушеннях, хронічних стресах, мігренях, після різноманітних травм. Указані місця спочатку розтирають. Потім точки масажують напівколовими рухами з легким натискуванням. На малюнках позначено точки й зони, на які треба впливати, стрілками — напрямки рухів.

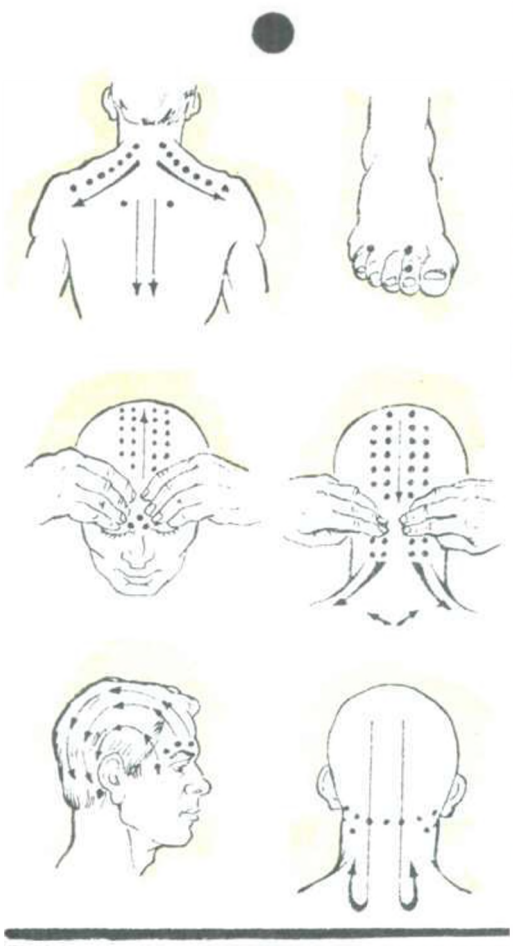

Подагра

Захворювання виникає переважно у чоловіків, і перші ознаки з'являються десь після 45 років життя, здебільшого в осіб з ожирінням, які споживали м'ясо у надмірній кількості та зловживали алкоголем.

Хвороба спочатку проявляється нестерпно болючими приступами у поєднанні з гострим запаленням одного суглоба. Біль виникає раптово, переважно вночі. І настільки сильний, що швидко стає нестерпним. Це супроводжується гарячкою, підвищенням кількості сечової кислоти в крові, а також лейкоцитозом (збільшенням кількості білокрівців у крові). Після одного-двох днів напади зникають, а повторитися можуть через кілька тижнів, місяців і навіть років. Одначе з часом перебіг захворювання переходить у хронічний, і болі стають ниючими, тривалими, захоплюють інші суглоби. Виникають різного розміру подагричні вузлики на пальцях ніг і рук, біля ліктів, надколінників. Суглоби поступово деформуються, обмежуються їх рухливість, навіть виникає викривлення хребта.

Досить ефективні при лікуванні та профілактиці подагри лікарські рослини. Спеціальні збори з них при систематичному застосуванні діють знеболююче, знижують кількість сечової кислоти, а інколи навіть сприяють розсмоктуванню відкладених солей у подагричних вузликах. Ось кілька рецептів.

Плоди бузини чорної — 100 г; листя меліси, листя розмарину — по 75 г; кора верби, трава деревію — по 50 г; квітки бузини чорної, кореневище аїру (лепеха), шишки хмелю, листя м'яти перцевої, шкуринка апельсина — по 25 г.

Порошок камфори. На склянку відвару 1 г, тобто близько 1/4 ложечки.

Ця суміш має знеболюючі та протизапальні властивості, її рекомендують хворим, які не переносять синтетичних знеболюючих засобів.

Спосіб приготування: дві ложки з верхом подрібнених трав на одну склянку води. Кип'ятити на малому вогні протягом п'яти хвилин. Настояти дві години, процідити, додати 1 г порошку камфори (тобто приблизно 1/4 чайної ложечки). Вживати під час приступів болю по три ложки кожних 15—20 хвилин.

Інший рецепт: листя мучниці, трава золотарника — по 50 г; листя берези, трава грижниці, квітки акації білої — по 20 г. Спосіб приготування: одну столову ложку суміші трав на одну склянку окропу, напарити у закритому посуді протягом 30 хвилин, процідити й уживати двічі на день по півсклянки перед їдою. Ця суміш діє сечогінно та солерозчинно.

У німецькій народній медицині подагру лікують настоєм з суміші трави хвоща польового, вишневих хвостиків (плодоніжок) та кукурудзяних приймочок (волосу) у рівних частинах. Спосіб приготування: чотири ложки суміші залити одним літром води, кип'ятити близько 10 хвилин на малому вогні. Вживати протягом дня одну склянку відвару невеликими порціями. Знижує вміст сечової кислоти в крові і діє сечогінно. Можна використову-

вати для лікування болючих артритів іншого походження.

Та найефективнішим засобом народної медицини є сік з кропиви дводомної, який вживають двічі на день по 50 г. Він значною мірою нормалізує патологічний обмін речовин. Тривалі спостереження свідчать: коли пити його протягом весни-літа, то часто повністю розсмоктуються подагричні вузлики, затихають болі у суглобах та інші симптоми, пов'язані з цією хворобою.

На період лікування хворі подагрою повинні дотримуватись рекомендованої лікарем дієти, виконувати активні гімнастичні вправи на свіжому повітрі, прогулюватися.

Професор Федір МАМЧУР

м. Івано-Франківськ.

Біоритми і любов

Емоційний і фізичний ритми були відкриті на початку століття Вільгемом Флісом і Германом Свободою. Згодом Фрідріх Тельчер виявив інтелектуальний ритм.

Кожен з ритмів — це період; 32 дні для інтелектуального, 27 — емоційного і 22 фізичного. Перші дні періодів називають днями мінімуму. У цей час погіршується пам'ять, різко змінюється настрій, організм ослаблений фізично. Зростає ймовірність захворювань, нещасних випадків, аварій. Максимуми припадають на 17, 14, 12 дні. Тут картина зовсім інша. Треба додати, що мінімум-максимум (інакше — критичні дні) є наслідком невідомих глибинних процесів. Пуск біоритмів відбувається при народженні людини, причому в цей час співпадають три мінімуми.

Від того, наскільки зберігаються біоритми, залежить виникнення і міцність почуття кохання.

«Три джерела має потяг людини: душу, розум і тіло. Потяг душі породжує дружбу, потяг розуму породжує повагу, потяг тіла породжує бажання. Поєднання трьох потягів породжує любов». (З стародавньоіндійського епосу).

Кожен з ритмів по різному діє на подружжя. Основою кохання є однаковий емоційний ритм, який, правда, більше потрібен жінкам. Збіг або розбіжність інтелектуальних ритмів позитивно або негативно впливає на чоловіків. Велика різниця фаз фізичного ритму — одна з причин так званої статевої несумісності.

Однакові інтелектуальні, емоційні й фізичні ритми є необхідною, але недостатньою умовою кохання. Різні біоритми — достатня передумова втратити кохання, щастя, а іноді й смисл життя. Є дані: з 427 розлучених пар тільки у 9 добре співпадали біоритми. Поширена думка, що велика кількість шлюбів основана на коханні. За попередніми даними таких не більше 15 процентів.

Виявилося також, що однакові біоритми батьків позначаються на дітях. Від шлюбів, основаних на коханні, народжуються кращі діти. У східних народів існує повір'я: чим сильніші почуття батьків, тим здоровіші і гарніші діти. Очевидно, для первісних людей однакові біоритми несвідомо були основою природного добору, передумовою створення здорового потомства. Поступово цей потяг окультурився і виділився в окрему сферу, яка і називається коханням.

Отже, однакові біоритми — один із законів кохання.

Олександр ВИСОЦЬКИЙ.

Від редакції. Методика розрахунку біоритму наводилася у статті Л. Котельника «Чому дорівнює біоритм?» у № 9, 1989 нашого журналу.

Лікарські рослини при парадонтозі

●

Біолог Г. Смик і медик Б. Гурьянов пишуть, що тільки деякі народні лікарі використовують перстач прямостоячий (по народному «калган») як один з кращих засобів для лікування парадонтозу. Дрібнозмелений порошок з коріння рослини на вологому валику накладають на ніч на ясна протягом тижня. З власного досвіду можу сказати, що запальні процеси ясен у усієї порожнини рота при застосуванні калгану проходять протягом двохтрьох днів.

При кровотечі й опуханні ясен добре допомагають полоскання відваром кори дуба або кори й шишок вільхи клейкої, або кори верби білої. Останню народна медицина рекомендує при стоматитах, гінгівітах.

Бактерицидними і кровоспинними при парадонтозі є відвари з квіток нагідок лікарських (календула), зілля шавлії лікарської, парила звичайного, листків ожини сизої.

Для зміцнення ясен слов'яни віддавна застосовували відвари вовчого тіла болотного (щабельник болотний).

Більшість з перелічених рослин можна рекомендувати й для лікування ангіни та інших захворювань горла.

Михайло МАНТУЛІН.

Гетьманша

Історичною розвідкою Ярослава Грицака «Почин для зросту на спільнім грунті» («Наука і суспільство», № 10 за 1989 рік) наш журнал розпочав висвітлення діяльності Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка. Серед тих, хто стояв біля його витоків, привертає увагу постать поміщиці із Наддніпрянщини Єлизавети Милорадович: саме її коштом і було засноване товариство. Пропонуємо вашій увазі розповідь про цю жінку, яка в 60-ті роки XIX століття зажила слави «полтавської гетьманші».

Дівоче прізвище Єлизавети Іванівни — Скоропадська. Щоправда, родовід свій вона вела не від гетьмана Івана Скоропадського, а від його рідного брата Василя, котрий у козацькому війську обіймав посаду бунчукового товариша. Прямі пращури Єлизавети Іванівни у кількох поколіннях були офіцерами царської служби, а батько Іван Михайлович був обраний губернським маршалом.

Чоловік Єлизавети Іванівни походив також із давнього і славного роду Милорадовичів, до того ж мав один із найбагатших маєтків на Полтавщині.

На початку 60-х років XIX століття частина освічених людей України стала на шлях національного самовизначення. Перші загони національної інтелігенції формувались у вигляді громад, що з'явились у Києві, Полтаві, Харкові, Чернігові. Своє покликання громадівці вбачали в поширенні серед народу освіти, вивченні й збереженні фольклорних скарбів, а в ширшому розумінні — закладенні підвалин самобутньої культури цивілізованої нації. Отже, причетність полтавських громадівців Пильчикова, Кониського й Милорадович до заснування Товариства імені Т. Шевченка у Львові можна розглядати як вияв спільності культурних процесів у різних регіонах України.

Коли у містах і селах України почали відкриватися зусиллями громадівців недільні школи, Єлизавета Іванівна взяла діяльну участь у їх заснуванні, сама очолила два жіночих заклади, а згодом її обрали головою загальної ради недільних шкіл у Полтаві. Фінансування громадівської діяльності теж здійснювалося переважно коштом Милорадовички.

Ставлення до громади міських обивателів, а надто губернського панства не було співчутливим; до глузувань із «хохлацтва» та «мужицтва» громадян додавалося занепокоєння, а часом і острах. За таких умов вирішили відзначити Різдво 1862 року своєрідною демонстрацією: планувалося ходити з колядою по всіх визначних особах, починаючи з губернатора.

Та саме перед Різдвом сталася подія, що спричинила значні зміни в діяльності громади, особливо ж у поведінці Єлизавети Іванівни. Одна з популярних у дворянських салонах Росії французька газета надрукувала замітку про Полтаву, в якій зокрема говорилося: «Ширяться чутки, що в Полтаві відбуваються жіночі збори за головуванням жінки, кажуть, дуже видатної. Там будуть вимагати відокремлення Малоросії, на чолі якої вони поставлять гетьмана, як це було за часів Мазепи».

Вигадка газетного анонима вразила Єлизавету Іванівну у найболючіше місце. За свідченням полковника жандармського корпусу Бєлова, Милорадовичка змушена була давати пояснення щодо своєї діяльності в громаді і, «обсудив всю нелепость подобных совещаний (зборів громади. — авт.), отказалась письмом участвовать в оных».

Одночасно вона відмовляється бути редактором газети «Нива», вибуває з громади. У листі до В. Лободи вона тактовно відрадила громадівцям ходити з колядою: «...Мені здається, отже, козак довго і мовчки думає, коли ж добре надумається, то й добре зразу зробить, а гвалтне козаче діло, на те шляхетська природа...

...Хіба для демонстрації, чи як його назвать, то рано ще. А для весілля, здається, ще не настала година. Багато буде від того всякого глузу, базікання й пересуду. А що коли через тес щедрування та колядування, та й не допустять обучати в школах на рідній мові..?»

Як бачимо, розмова з полковником жандармів справила на Єлизавету Іванівну відповідне враження. Проте за рядками її листа постає жінка розважлива, певна в собі і своїх переконаннях; нею керує не паніка, а розсудливість та жіноча чутливість до психології моменту.

Є всі підстави гадати, що її відмова від участі в громаді була формальною. В кінці 1863 року приватний пристав Стафієський, якого київський генерал-губернатор Аненков послав у Харківську та Полтавську губернії «для наблюдения над направлением умов, мнений и вообще желаний... малороссийской нации в целом», засвідчив, що Єлизавета Іванівна залишилась, як то кажуть, на виду: «В Полтаве гнездо неблагонамеренных, руководимое г-жой Милорадович и ее приближенными, слишком сжато и не уходит из глаз правительства». В тому ж році Милорадовичка «с политической целью, по интересам громад», як писав пристав, була в Києві, де зустрічалась з Володимиром Боніфатієвичем Антоновичем.

1863—1864 років громадівський рух придушили. Валуєвський циркуляр і поліцейська розправа з найактивнішими громадівцями надовго унеможливили будь-які легальні форми українофільства. Полишила громадські справи й Милорадовичка. Тільки за десять років по тому, аж у Львові, випала їй нагода зробити останній свій внесок — дев'ять тисяч гульденів у справі національного відродження.

Серед причин того, що Милорадовичку називали гетьманшою, були і генеалогічні зв'язки, і кипуча організаторська діяльність, але найцікавішим видається припущення, що Єлизавета Іванівна мала таємну мрію відновити на Україні гетьманат. Говорили, що ймовірним кандидатом на гетьманську булаву вона вважала Єрмолова і, не маючи з ним особистого знайомства, попросила листовно 78-річного генерала прислати їй свій портрет.

За іншими чутками, на гетьманство Милорадовичка готувала власного сина Гриця. Навряд чи ці надії, якщо їх і справді плекала Єлизавета Іванівна, мали підстави, хоча портрет Єрмолова із дарчим написом довгий час висів у музеї Потоцьких у Києві як матеріальне їхнє свідчення. Ідея гетьманства, козацька романтика — все це була спадщина української державності XVII-го століття. Носієм її лишилась козацька старшина, чия традиція, мабуть, найдовше зберігалася саме на Полтавщині. Український звичай побутував тут у господі сільського дідича, а старшинський гонор раз у раз вихоплювався з-під уніформи всеросійського дворянства. Ще на початку XIX століття переяславський маршал Василь Лукашевич заснував при полтавській масонській ложі перше сепаратистське товариство, а рідний дядько Єлизавети Іванівни П. Скоропадський 40-х років хизувався українством у вельможних салонах. Милорадовичка була чи не останнім яскравим представником української козацької аристократії, які крізь віки пронесли і національну самоповагу, і державницькі устремління.

Максим РОЗУМНИЙ,
студент.

Підсумки творчого конкурсу

Завершено творчий конкурс на кращу науково-популярну публікацію 1990 року. Переможцями, яким будуть вручені грошові премії, стали:

ЗАРУБА В. М., вчитель, за статтю «Що ж ми за народ такий?» (№ 9);

СЛЮСАРЕВСЬКИЙ М. М., кандидат психологічних наук, за статтю «Народ на вулиці» (№ 9);

ОНУПРІЄНКО С. Л., журналіст, за статтею «Магія самоцвітів» (№ 8):

Вітаємо переможців, бажаємо нових творчих успіхів!

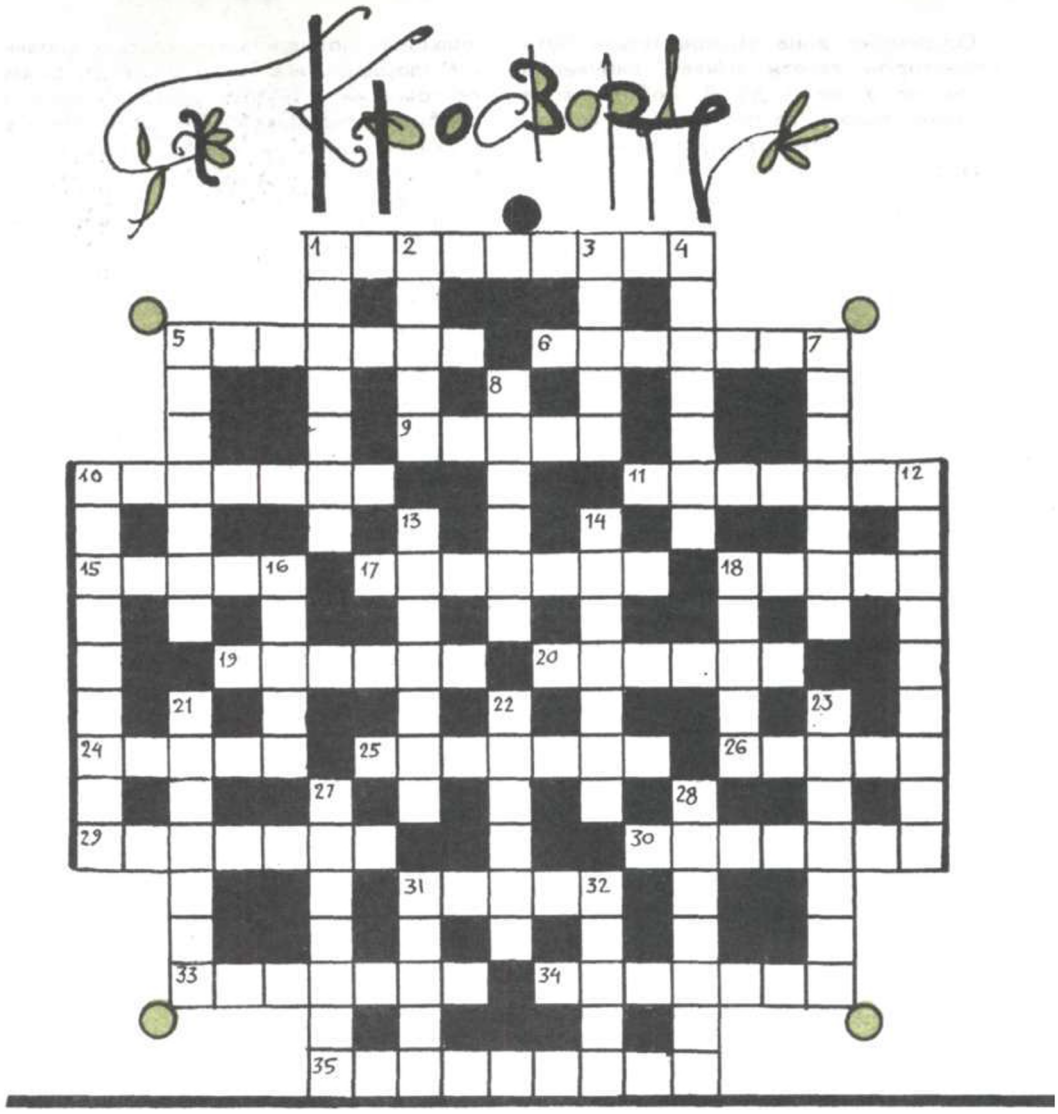

Кросворд

По горизонталі:

1. Льотчик-космонавт СРСР. 5. Російська радянська артистка балету, двічі Герой Соціалістичної Праці. 6. Опера Г. Майбороди. 9. Рід пальм, поширений у тропіках Азії. 10. Мідний духовий музичний інструмент. 11. Пустеля у Південній Америці. 15. Верхня розгалужена частина дерева. 17. Видатний італійський фізик, механік та астроном. 18. Російська радянська письменниця. 19. Лікарський препарат, що являє собою висушене маточне молочко бджіл. 20. Трагедія У. Шекспіра. 24. Сплав сталі з нікелем. 25. Російський художник, один з перших ілюстраторів повістей М. Гоголя. 26. Французький інженер, один із засновників термодинаміки. 29. Деталь астрономічних та геодезичних кутомірних інструментів, що обертається. 30. Острів у Середземному морі. 31. Житло для бджіл. 33. У грецькій міфології богиня родючості й землеробства. 34. Система судових установ, судове відомство. 35. Українська радянська актриса, народна артистка СРСР.

По вертикалі:

1. Сорт слив. 2. Персонаж українського фольклору. 3. Місто в Естонії. 4. Жанр музично-театрального мистецтва комедійного характеру. 5. Організатор, керівник та соліст першого радянського джазового колективу. 7. Ударний музичний інструмент. 8. Штучний радіоактивний хімічний елемент. 10. Наука, що вивчає структуру й рухи земної кори і підкорових мас. 12. Стилізована фігура, що являє собою звернення до особи, яка відсутня. 13. Російський землепроходець. 14. Нестабільна, електрично нейтральна елементарна частинка. 16. Одиниця сили електричного струму. 18. Псевдонім українського фольклориста, критика та письменника І. Рудченка. 21. Давньогрецький драматург. 22. Персонаж п'єси Ю. Яновського «Дума про Британку». 23. Багаторічна трав'яниста рослина. 27. Прилад для вимірювання пройденого шляху. 28. Оповідання М. Вовчка. 31. Легендарний російський крейсер. 32. Марійський народний музичний інструмент.

Каспаров — чемпіон, Карпов — претендент.

На це запитання дадуть відповідь ті, хто захоплюється цією грою для розуму. Любителям логічного мислення магазини республіканського оптово-роздрібного об'єднання «СПОРТТОВАРИ» пропонують ШАШКИ, ШАХИ. Придбавши їх, ви забезпечите собі і своїм дітям цікаве, корисне дозвілля.

Новорічні спостереження

Леонід ЗАБАРА

Передноворічна пригода канцеляриста: потрапив у паперову заметіль.

Анонімка на Сніговика: грів руки.

Дивився правді в очі крізь маскарадні окуляри.

Любив швидку їзду, сидячи в чужих санях.

І Снігуроньки мусить працювати з вогником.

Бережіть Снігуроньок! Не змушуйте їх танути від компліментів.

Закохався в Снігуроньку з першого погляду, але тільки по перше число.

Бачу ціль!

— «Земля», «Земля», я — «Дайна». Як мене чуте? Прийом.

— «Дайна», я — «Земля». Чую вас добре. Як обстановка? Прийом.

— Я — «Дайна». Виходжу на ціль. Візуальна видимість — нуль. Стежу за показниками локаторів.

— «Дайна», час операції обмежено. Через три хвилини у будь-якому випадку повертайтеся на базу. Як зрозуміли? Прийом.

— Зрозумів, зрозумів... «Земля!» Ціль виявлено! Чітке зображення на всіх екранах. Прилади пошуку, перехоплення і контролю працюють нормально. Заходжу на ціль...

— Відмінно, «Дайна»! Діяте за інструкцією. Ніякої самодіяльності.

— «Земля», я — «Дайна». Загальна увага. Паралельно моєму курсові до цілі наближається неопізнаний об'єкт. Чекаю на ваші розпорядження. Прийом.

— «Дайна», прийміть дані оператора-спостерігача: неопізнаний об'єкт — апарат-шпигун. Конкуренти. Наказую атакувати і знищити.

— «Земля», я — «Дайна». Апарат-шпигун ліквідовано. Моя машина пошкоджена: порушено режим подавання кисню, корпус розгерметизовано, відчуваю запах диму... «Земля»! Цілі не бачу, ціль втрачено. Дуже складно орієнтуватись... Які будуть розпорядження? Прийом...

— «Дайна»! Негайно повертайся на базу! У разі серйозного пошкодження наказую залишити машину, катапультуватися. Повторюю: у випадку серйоз... «Дайна»! Чому мовчите? Вас не чути!

Чому мовчите? Прийом! Прийом!!

— «Земля-а»! Вийшов на ціль. Вмикаю систему «Епсилон»... Є! Я — «Дайна», доповідаю: завдання виконано! Ціль знято! Готуйте аварійну зустріч!

— «Дайна», я — «Земля»! Вітаю з перемогою! Будьте обережні — злітно-посадочна смуга повністю заледеніла! Аварійна, пожежна та медична служби чекають вас на полі...

...Перехилившись, жалібно порипуючи та здригаючись, вібролiт «Дайна» зайшов на посадку, але, торкнувшись бетонної смуги, розвалився на шматки, здійнявши снігову хмару.

— Ось вона-а-а!! — урочисто проголосив вібропілот, вибираючись із-під уламків і бережно притискаючи до грудей маленьку пухнасту ялинку. — Остання!..

Леонід КУРОХТА.

По-людськи

гумореска

Передноворічне засідання наближалося до кінця.

— А зараз,— сказав Головний,— нам треба обговорити питання не менш важливе, ніж попередні: яку будемо ставити ялинку?

— Я пропоную електронно-механічну, як таку, що найлегша у виготовленні,— першим зреагував Секретар.

— Це несолідно;— заперечив Технолог. — Як на мене, то нам підійшла б кібернетична.

— Не смішіть,— підвівся з крісла Винахідник. — Голографічну! І оригінально, і створює ілюзію дійсності.

— Ось вибити б інтегральну, на мікросхемах,— мрійливо зауважив Господарник.

— Ні в якому разі! — заперечив Постачальник. — Тільки модульну. Це в дусі часу.

— Якщо добути складові, то можна і монохроматичну,— сказав Репетитор.

— На квазігенераторах,— додав Винахідник.

— Друзі, а чи не краще відіслати кого-небудь у відрядження на Землю. Нехай привезе справжню лісову красуню. Ось тоді і зустрінемо Новий рік по-людськи,— сказав Головний.

Пролунали схвальні вигуки, і роботи розійшлися по своїх відсіках.

Новий 3045 рік на планеті Зета невблаганно наближався.

Борис ШАРОВ.

м. Вінниця.

Зміст журналу

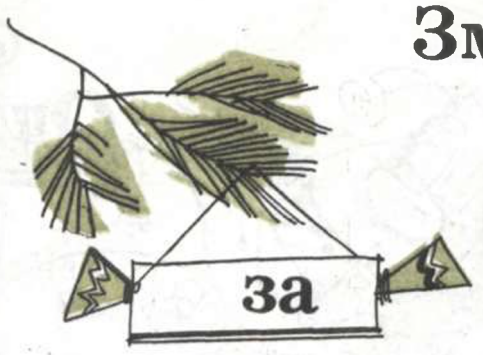

1990 рік

Не переступити поріг. Альтернатива

●

ШИДЛОВСЬКИЙ А. Проект «Газова пауза» 1
ПЕЛЛЕРЕН П. «Ваша ж атомна енергетика — це поганий приклад для тих країн, які розвивають її...» 2
ЩЕРБА Ю. Море благає пощади 2
КУЧЕР Р., МАКІТРА Р. І зрошують землю кислі дощі... 3
КУХАР В. Від бурхливих овацій — до тверезих роздумів 5
ТРАВЛЄЄВ А. Україна на шляху до пустелі 6
БЄЛЯЄВ В. Чи загине Чорне море? 7

Філософія, суспільствознавство, економіка, демографія. Психологія, проблеми виховання

●

ПАХОМОВ Ю. Якщо соціалізм, то який? 1
СОЦІОНІКА. Визначаємо тип особистості 1—12
КУЛЬЧИЦЬКИЙ С. НЕП — наше майбутнє? 2
Біблія і про Біблію 3—12
КУЛЬЧИЦЬКИЙ С. Ленін і українська державність 4
КРЕМІНЬ В. Сила «рози вітрів» чи жорстокість керманича? 4
ГАМРЕЦЬКИЙ Ю. Так відроджувалась нація 5
ВИННИЧЕНКО В. Відродження нації 5—12
РОМАНЮК Ю. Правда і мудрість визволять нас 6
УРЧУКІН В. «Я завжди орієнтувався на людину» 6
СИТНИК К. Спадковість і мінливість 6
СЕНЧЕНКО В. Кому це потрібно 6
ПІДСТРИГАЧ Я., ЮХНОВСЬКИЙ І. Інтереси села — інтереси суспільства 6
ПОЛОХАЛО В. Партія та інтелігенція 6
ПОПОВИЧ М. Безпристрасність науки і страдженність буття 7
РИБАКОВ Б. Нова концепція нашої державності 7
КУЛЬЧИЦЬКИЙ С. Відлуння голоду 1933-го року у переписі населення 1959-го 7
ЖУЛИНСЬКИЙ М. Українська культура і українська державність 8
КАСАВІН І. Шаман та його практика 8
ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ УКРАЇНИ 9
СЛЮСАРЕВСЬКИЙ М. Народ на вулиці 9
ДУША ВІД БОГА ЧИ ДАРВІНА? Круглий стіл редакції 9
ПОПОВ В. Національне життя 10
СОРОКА С. Рай — батьківщина людства? 10
СЕЛЕЦЬКИЙ А. Розплата за відданість 10
САВЧЕНКО О. Співавтор «Декларації про суверенітет України» 11
КОПИЛЕНКО О. Драматична доля «української ідеї» 11
РОМАНЮК Ю. Слово про Волинську землю 11
МОКІН Б. Якщо наближатись до ідеалу 12

Історія, археологія, літературознавство, мистецтвознавство

●

ВОВК Ф. Антропологічні особливості українського народу 1—3
СЕРГІЙЧУК В. До і після Переяславської Ради 1, 2
КОСТОМАРОВ М. Київський митрополит Петро Могила 1
ТАБАЧНИК Д. Хірургічна операція за рішенням... ЦК 2
БАРШТЕЙН Ю. Ушанували відкриття хіміків 2
КОЧЕРЖИНСЬКИЙ Ю. Шапка Мономаха 2
КОСТОМАРОВ М. Малоросійський гетьман Зіновій Богдан Хмельницький 2, 3
МАСЕНКО Л., ШУМАРОВА Н. Оптимістичний фрагмент у сумній мелодії 3
МАКАРЧУК С. Січові стрільці 3
СЕГЕДА С. Післямова 3
ПРИСТАЛЕНКО Н. Слово про Г. Довженка 3
ДОВЖЕНКО Г. Із спогадів про Бойчука і бойчукістів 3
СЕРГІЙЧУК В. Генеральна старшина 4
ЛЕПША І. Мир вам, браття 4
КОСТОМАРОВ М. Наступники Богдана Хмельницького 4
БОЙКО А. Київське монетне карбування 5
ТАБАЧНИК Д. Ціна перемоги 5
БАНЦЕР В. Там, на берегах Балтики 5
ДАНИЛЮК А. Подоляни 5

«Наука і суспільство»

УЛЬЯНОВСЬКИЙ В. Лжедмитрій І на Україні 5
СЕРГІЙЧУК В. Тризуб 5
САРБЕЙ В., МОСКВИЧ А., Учений з роду Левицьких 6
ГУРОШЕВА Н. Одяг як паспорт 6
ПИЛИПІВ І. Русини з воєводини 6
ЗАРУБА В. Яким бачили наш край іноземці? 6
ФЕДОРУК О. На стежині людяності 6
СЕРГІЙЧУК В. Архангел (архистратиг) Михаїл 6
Статті Богдана Хмельницького та їх доля 6
СЕРГІЙЧУК В. Золотий лев 7
НАСЄДКІНА Л. Маріупольська Греція 7
ЩЕГЕЛЬСЬКА А. Ритуальний календар 7
СЕРГІЙЧУК В. Козак із самопалом 8
КУЛЬЧИЦЬКИЙ С. Звідки взялася на Україні загальносоюзна власність? 9
БОЄЧКО В. І все-таки вони вижили 9
ЗАРУБА В. Що ж ми за народ такий? 9
СЕРГІЙЧУК В. Жовто-блакитний прапор 9
СЕРГІЙЧУК В. Козацький прапор 10
РІГЕЛЬМАН О. Літописна розповідь про Малу Росію 10
ОГІЄНКО І. Українська культура 11
ЧОПИК Г. Немає межі для поліглотів 11
ЛЕПША І. Новорічні свята 12
ДОНЕЦЬ І. Сонценосний народ іде 12
ОСАДЧИЙ А. Бийте, дзвони! 12
КОЗАЧЕНКО А. Фантастичні прогнози? Ні, геніальні передбачення! 12
ДЗЮБА І. Україна і світ 12

Фізико-математичні та технічні науки

●

СУКМАНСЬКА Н. Відкрито нові закони 2
ЗАХОЖАЄВ В. Ностальгія за братами по розуму 2
ПРИСЯЖНЮК В. Рік, вік і вічність 2
«КІНЕЦЬ СВІТУ? ВІН УЖЕ НАСТАЄ...» Круглий стіл журналу 3
БРОЙЄР А. Спочатку була піна 4
РИБАЛЬЧЕНКО В. «Байдужа рівновага» 5
КОЛИ НАСТУПНИЙ ЗЕМЛЕТРУС? Круглий стіл журналу 6
ВАРЕНИК М. Від паровоза до... паровоза 7
ЗУБАВІНА І. Залізний дощ Сіхоте-Аліня 7
САФРОНОВ В. У крижаній кольчузі. Вода... пам'ятає 8
СУКМАНСЬКА Н. На порозі інтелектуальної ізоляції 8
ШНЮКОВ Є. Сюрпризи Чорного моря 9
КРИКУН Ю. Крок до космодрому 9—10
СУКМАНСЬКА Н. Куди подіти відкриття? 10
САФРОНОВ В. Малюнок неврозу 10
АНАНД С. «Астрологія не займається дрібницями» 12

Біологія, медицина, сільське господарство

●

МОРУА М. Шанувати унікальність життя 1
КІНДЗЕЛЬСЬКИЙ Л. Честь людини і честь мундира 1
КУЗНИК Б. Загадка екстрасенса 1
ОРЛІН В. Не томіть серця в теплі 3
ПЕТРЯНОВ-СОКОЛОВ І. Якщо ми не схаменемося... 4
ОНУПРІЄНКО С. Хвороба віку відступає? 4
МОРОЗ Ф. Друга суть людини 5
ПУСТОВОЙТ В. Зона завтрашнього лиха 7
ЛИСОВЕНКО М., ІВЧЕНКО В. Ясновидиця 7
ІСКАКОВ Б. З майбутнього через сучасне у минуле 8
ОНУПРІЄНКО С. Магія самоцвітів 8
ЛИСЕНЮК В. ...До лазерної акупунктури 9
АСИПОВА К. Сфотографувати... думку 10
ПИЛИПЕНКО М. Великі наслідки малих доз 11
ПОПОВА Т. Гомеопатія на медичному небосхилі 11
СЕКІНЕ Т. Дві японські перебудови 12
МАШИНСЬКИЙ О. Чи квітуватимуть яблуні на Марсі? 12

Подорожі, експедиції, враження. Фантастика

●

НАМЕРЕ І. Мат 2
ЖОВНОРУК В. Ягуар завітав опівночі 5
ЄМЧЕНКО О. Із сонця чорного ніч струменить 6
ГОЛОВАНЕНКО В. Гілочка з коралового рифу 10
ОЧЕРЕТ М. Казковий Новий Світ 11
ТЕСЛЕНКО О. Навіщо зазирнув я у майбутнє? 11

Мозаїка планети 1—12
Листи і відповіді 1—12
Книги 4—7, 9, 12
Доброго вам здоров'я 1—12
Біля домашнього вогнища 1—12
«Сміхофразотрон» 1—12
Баталії на шахівниці 1
Банк ідей 1—11
Під знаком зодіаку 1—11
Кросворд 7—12
Україна і українці 1—7, 9, 12
Клуб для юнацтва «Гіперболоїд» 1—12
Резонанс 1, 5, 8, 10, 11, 12
Мистецький словничок 2—12

Читайте у наступному номері:

Українська держава. Якою їй бути? Роздуми юриста

Соціоніка. Закінчення публікації

Чи виживе дощовий черв'як?

Конкурс-вікторина «Подорож у Всесвіт»

В. Винниченко. Відродження нації

Філософські аспекти контактів з прибульцями. Інтерв'ю науковця

Чому загинула козацька республіка

Хто він, граф Бобринський?

Екстрасенсом треба народитися

Школа народних обрядів. Прем'єра рубрики

Банк ідей. Млин на бистрині

Поверхневе дихання. Рекомендує К. П. Бутейко

Як лікувати ожиріння? Поради спеціаліста

Інформація звідусіль

На 1-й стор. обкладинки. Колядники Закарпаття.

Фото Володимира ДАВИДЕНКА.

Головний редактор
Ю. Г. РОМАНЮК

Редколегія:
Б. М. ГИЧКО
(відповідальний секретар)
В. І. ІВЧЕНКО
(заступник головного редактора)
С. В. КУЛЬЧИЦЬКИЙ
В. П. КУХАР
І. Д. ЛЕПША
М. В. ПОПОВИЧ
А. М. СЕВЕРИН
В. І. СЕРГІЙЧУК
К. М. СИТНИК
Е. В. СОБОТОВИЧ
Н. В. СУКМАНСЬКА
(редактор відділу)
К. С. ТЕРНОВИЙ
О. К. ФЕДОРУК
А. О. ЯЦИШИН

Редактори відділів:
В. С. БАНЦЕР
М. В. КУХАРЧУК
О. Ю. ПОЛІЩУК
В. І. ПУСТОВОЙТ
Н. В. СУКМАНСЬКА

Літературний редактор
С. В. ЯНКО

Коректор
Т. Д. МУРАВИЦЬКА

Художнє оформлення та художній макет
Р. Є. БЕЗП'ЯТОВА та
Г. П. ФІЛАТОВА

Здано до набору 27.09.90.
Підписано до друку 16.11.90.
Формат 70×108/16.
Папір офсетний № 1. Офсетний друк.
7,7 ум. друк. арк.
16,5 ум. фарб. відб.
9,7 облік.-вид. арк.
Тираж 55 700 прим.
Зам. 048.
Ціна 55 к.

252047, Київ-47,
проспект Перемоги, 50.
Тел. 441-88-13, 441-88-25, 441-88-09.
Адрес редакции: 252047. Киев-47,
проспект Победы, 50.

Комбінат друку
видавництва «Радянська Україна»,
252047, Київ-47, проспект Перемоги, 50.

Комбинат печати
издательства «Радянська Україна»,
252047, Киев-47, проспект Победы, 50.

Ежемесячный научно-популярный
журнал общества «Знание»
Украинской ССР
«Наука и общество»
(на украинском языке), № 12 1990 г.

Издательство «Радянська Україна»

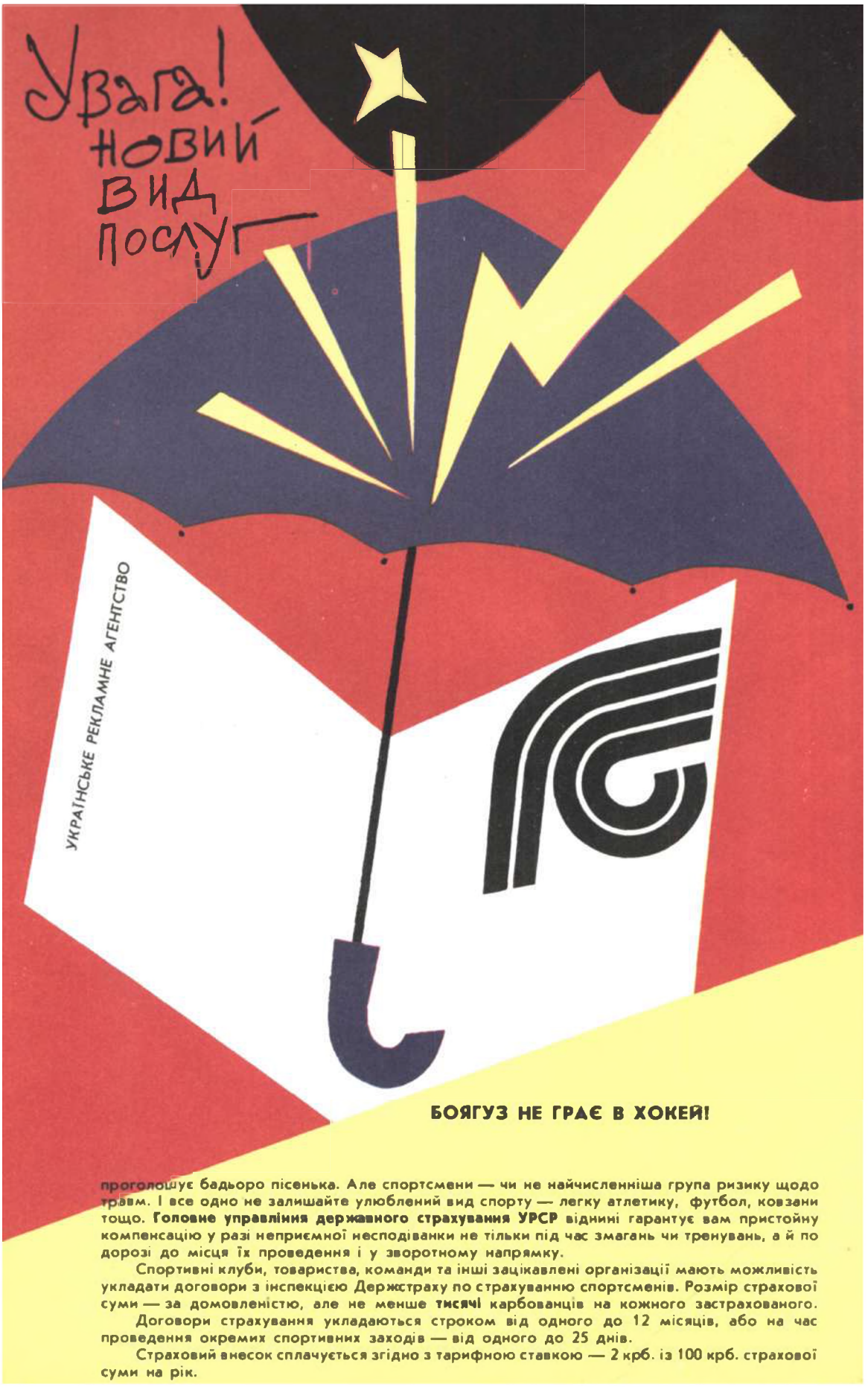

БОЯГУЗ НЕ ГРАЄ В ХОКЕЙ!

проголошує бадьоро пісенька. Але спортсмени — чи не найчисленніша група ризику щодо травм. І все одно не залишайте улюблений вид спорту — легку атлетику, футбол, ковзани тощо. **Головне управління державного страхування УРСР** віднині гарантує вам пристойну компенсацію у разі неприємної несподіванки не тільки під час змагань чи тренувань, а й по дорозі до місця їх проведення і у зворотному напрямку.

Спортивні клуби, товариства, команди та інші зацікавлені організації мають можливість укладати договори з інспекцією Держстраху по страхуванню спортсменів. Розмір страхової суми — за домовленістю, але не менше **тисячі** карбованців на кожного застрахованого.

Договори страхування укладаються строком від одного до 12 місяців, або на час проведення окремих спортивних заходів — від одного до 25 днів.

Страховий внесок сплачується згідно з тарифною ставкою — 2 крб. із 100 крб. страхової суми на рік.

55 к.
Індекс 74330

Наука і суспільство

1991

	СІЧЕНЬ	ЛЮТИЙ	БЕРЕЗЕНЬ
П	7 14 21 28	4 11 18 25	4 11 18 25
В	1 8 15 22 29	5 12 19 26	5 12 19 26
С	2 9 16 23 30	6 13 20 27	6 13 20 27
Ч	3 10 17 24 31	7 14 21 28	7 14 21 28
П	4 11 18 25	1 8 15 22	1 8 15 22 29
С	5 12 19 26	2 9 16 23	2 9 16 23 30
Н	6 13 20 27	3 10 17 24	3 10 17 24 31

	КВІТЕНЬ	ТРАВЕНЬ	ЧЕРВЕНЬ
П	1 8 15 22 29	6 13 20 27	3 10 17 24
В	2 9 16 23 30	7 14 21 28	4 11 18 25
С	3 10 17 24	1 8 15 22 29	5 12 19 26
Ч	4 11 18 25	2 9 16 23 30	6 13 20 27
П	5 12 19 26	3 10 17 24 31	7 14 21 28
С	6 13 20 27	4 11 18 25	1 8 15 22 29
Н	7 14 21 28	5 12 19 26	2 9 16 23 30

	ЛИПЕНЬ	СЕРПЕНЬ	ВЕРЕСЕНЬ
П	1 8 15 22 29	5 12 19 26	2 9 16 23 30
В	2 9 16 23 30	6 13 20 27	3 10 17 24
С	3 10 17 24 31	7 14 21 28	4 11 18 25
Ч	4 11 18 25	1 8 15 22 29	5 12 19 26
П	5 12 19 26	2 9 16 23 30	6 13 20 27
С	6 13 20 27	3 10 17 24 31	7 14 21 28
Н	7 14 21 28	4 11 18 25	1 8 15 22 29

	ЖОВТЕНЬ	ЛИСТОПАД	ГРУДЕНЬ
П	7 14 21 28	4 11 18 25	2 9 16 23 30
В	1 8 15 22 29	5 12 19 26	3 10 17 24 31
С	2 9 16 23 30	6 13 20 27	4 11 18 25
Ч	3 10 17 24 31	7 14 21 28	5 12 19 26
П	4 11 18 25	1 8 15 22 29	6 13 20 27
С	5 12 19 26	2 9 16 23 30	7 14 21 28
Н	6 13 20 27	3 10 17 24	1 8 15 22 29

ISSN 0130—7037 «Наука і суспільство», 1990, № 12, 1—88